

Национални парк Сутјеска

ПЛАН УПРАВЉАЊА
2014. – 2029. година

Бања Лука, 2013.

НАЦИОНАЛНИ ПАРК СУТЈЕСКА

Основни подаци

Назив заштићеног подручја:	Национални парк „Сутјеска“
Категорија заштићеног подручја:	национални парк
Акт о проглашењу заштите:	Закон о Националном парку „Сутјеска“ (Службени гласник Републике Српске, број 121/12)
Површина:	16.052.34 ха
Просторни план подручја посебне намене:	У припреми
Планско раздобље Просторног плана:	У припреми
Датум доношења плана управљања:	2014. година
Планско раздобље:	2014–2029. година

Подаци о управи националног парка

Управа:	Јавна установа Национални парк „Сутјеска“
Адреса:	Тјентиште 73311 Тјентиште Република Српска Босна и Херцеговина
Телефон:	+ 387/58-233-102
Факс	+387/58-233-114
e-mail:	info@npsutjeska.net

Сажетак

0 Сажетак акционог плана

0.1 Визија и циљеви управљања НП „Сутјеска“

Визија је заснована на фундаменталним вриједностима НП „Сутјеска“, које чине основу даљег развоја. Она представља опис будућности парка. Иако визија представља идеалну слику будућности, она је основа за дефинисање праваца развоја парка.

Национални парк „Сутјеска“ кроз очување природног и културно-историјског наслеђа врши промоцију и управљање туристичким и рекреативним потенцијалима, те доприноси локалном и регионалном друштвено-економском развоју.

Полазећи од визије парка, оцјене најподеснијег степена организације (средње висок сепен организације), те на основу великог броја закључака изведених из анализе постојећег стања, бројних састанака и радионица са кључним актерима, прошлог плана управљања, Стратегије заштите природе РС, садашње ситуације у националном парку и тренутних трендова **утврђени су стратешки и оперативни циљеви** плана управљања.

У средње високом степену повезаности потребно је посебно повезати заштиту, туристичке дјелатности, инфраструктуру итд. На тај начин сваке од тих дијелова функционисања потребно је повезати у систем са заједничким циљевима.

Овај степен организације подразумијева:

- јаче повезаности сектора (туризам, природа, транспорт, истраживања),
- децентрализовани систем развоја производа тако да бренд повезује различите дијелове,
- потребу за јако повезивање на нивоу стратешких циљева и специфичних циљева по посебним дијеловима плана управљања.

Стратешки циљеви заснивају се на потреби заштите културно-историјског и природног наслеђа, одрживом кориштењу природних ресурса, на потреби јачања управе НП, одрживог финасирања и развоја туризма и дефинишу оквир за активности, **чијим се остварењем НП „Сутјеска“ поставља на путању развоја и просперитета и заштите.**

0.2 Сажетак акционог плана

За НП „Сутјеска“ дефинисано је пет стратешких циљева и то:

- ✓ Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП „Сутјеска“.
- ✓ Одрживо коришћење природних ресурса.
- ✓ Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања
- ✓ Развијени туризам и рекреација у НП „Сутјеска“.
- ✓ Успостава финансијских механизма за одрживо управљање парком.

У складу са стратешким цјелинама дефинисан је акциони план кроз низ пројеката за постизање дефинисаних циљева.

- Дефинисање подручја за очување биодиверзитета, инвентаризација врста, режим коришћења и мониторинг
- Систем обиљежавања и одржавања културно-историјског наслеђа у парку и припрема вођених посјета
- Реновирање музеја и других објеката у склопу меморијалног комплекса
- Дефинисање режима заштите и кориштења шума, водних ресурса и земљишта
- Очување традиционалних знања и искустава у процесу управљања природним ресурсима
- Организовано сакупљање плодова природе на простору парка
- Јачање капацитета управе НП
- Јачање капацитета организација у окружењу
- Систем управљања туристичким објектима
- Разнолика рекреативна инфраструктура и пратећи информативни садржаји
- Припрема туристичких производа
- Организација одрживог превоза у парку
- Организација система за усмјеравање посјете парку
- Промотивне активности управе НП
- Унапријеђена производња и продаја локалних производа на простору парка
- Употреба дрвета из санитарне сјече.

Садржај

0	САЖЕТАК АКЦИОНОГ ПЛАНА	3
0.1	ВИЗИЈА И ЦИЉЕВИ УПРАВЉАЊА НП „СУТЈЕСКА“	3
0.2	САЖЕТАК АКЦИОНОГ ПЛАНА.....	3
1	УВОД	7
1.1	НАЦИОНАЛНИ ПАРК „СУТЈЕСКА“	7
1.2	ВИЗИЈА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „СУТЈЕСКА“	8
2	АНАЛИЗА СТАЊА И ПРЕГЛЕД ГЛАВНИХ КАРАКТЕРИСТИКА НП „СУТЈЕСКА“	9
2.1	ЗАКОНОДАВСТВО.....	9
2.2	ПЛАНОВИ УПРАВЉАЊА	10
2.3	ДРУГИ ПЛАНОВИ И СТРАТЕГИЈЕ	11
2.4	ЈАВНА УСТАНОВА НАЦИОНАЛНИ ПАРК „СУТЈЕСКА“	12
2.4.1	<i>Структура и капацитети ЈУ НП „Сутјеска“</i>	14
2.4.2	<i>Постојећа инфраструктура</i>	15
2.4.3	<i>Финансијска ситуација</i>	18
2.5	БИОФИЗИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ И ПРИРОДНА БАШТИНА.....	21
2.5.1	<i>Климатске карактеристике</i>	21
2.5.2	<i>Геоморфолошке карактеристике</i>	22
2.5.3	<i>Геолошке и сеизмичке карактеристике</i>	23
2.5.4	<i>Педолошке карактеристике</i>	25
2.5.5	<i>Земљишни покривач према CORINE LAND COVER 2006</i>	28
2.5.6	<i>Водни ресурси</i>	29
2.5.7	<i>Шумске фитоценозе</i>	32
2.5.8	<i>Флора и фауна парка</i>	34
2.6	КУЛТУРНЕ И ИСТОРИЈСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	39
2.6.1	<i>Споменици културе старих цивилизација</i>	40
2.6.2	<i>Културно наслеђе специфично за Други свјетски рат и претходни период</i>	43
2.7	ТУРИЗАМ И РЕКРЕАЦИЈА	45
2.8	ТРАНСПОРТ И ПРИСТУПАЧНОСТ.....	47
2.9	ПОКРЕТАЧИ ПРОМЈЕНА (DRIVERS OF CHANGE)	48
2.9.1	<i>Природни покретачи промјена</i>	48
2.9.2	<i>Социјални покретачи промјена</i>	49
2.9.3	<i>Економски покретачи промјена</i>	50
2.9.4	<i>Политички покретачи промјена</i>	50
3	СТРАТЕГИЈА УПРАВЉАЊА	52
4	СТРАТЕГИЈА ОРГАНИЗАЦИЈЕ	55
4.1	ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА БУДУЋНОСТ	55
4.2	СТРАТЕШКИ ПОТЕНЦИЈАЛ НП СА АСПЕКТА КОРИСНИКА	58
5	СТРАТЕШКИ ЦИЉЕВИ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА	60
5.1	ОПЕРАТИВНИ ЦИЉЕВИ.....	61
6	ПЛАН АКТИВНОСТИ	66
6.1	УЧЕСНИЦИ У РАДУ ПАРКА И ЊЕГОВОМ ОКРУЖЕЊУ	66
7	МОНИТОРИНГ И ИЗВЈЕШТАВАЊЕ О СПРОВОЂЕЊУ ПЛАНА УПРАВЉАЊА	68
8	ПРИЈЕДЛОЗИ ЗА ПРОШИРЕЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА	69
9	ЗОНИРАЊЕ	70
10	ФИНАНСИРАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА	71

10.1	ИЗВОРИ ФИНАНСИРАЊА И ДОНАЦИЈЕ.....	73
10.1.1	ИРА.....	73
10.1.2	Донаторске организације.....	73
10.1.3	Фондације.....	74
11	ЛИСТА ОРГАНИЗАЦИЈА КОЈЕ СУ УЧЕСТВОВАЛЕ У ПРОЦЕСУ.....	76
12	РЕФЕРЕНЦЕ.....	77
	ПРИЛОГ 1: ДЕТАЉАН АКЦИОНИ ПЛАН.....	1
	ПРИЛОГ 2: ДИНАМИЧКИ ПЛАН АКТИВНОСТИ.....	18
	ПРИЛОГ 3: СМЈЕРНИЦЕ ЗА РАЗВОЈ ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА У НП „СУТЈЕСКА“.....	43
	ПРИЛОГ 4: ЗАКОНОДАВСТВО ЗНАЧАЈНО ЗА ЗАШТИТУ ПРИРОДЕ И УПРАВЉАЊЕ НП „СУТЈЕСКА“.....	76
	<i>Прописи Републике Српске.....</i>	<i>77</i>
	<i>Међународне конвенције и директиве.....</i>	<i>82</i>
	ПРИЛОГ 5: ВАСКУЛАРНА ФЛОРА НП „СУТЈЕСКА“.....	84
	ПРИЛОГ 6: УЧЕСНИЦИ У РАДУ ПАРКА И ЊЕГОВОМ ОКРУЖЕЊУ.....	85
	ПРИЛОГ 7: ПРОВЕДЕНА ТЕРЕНСКА ИСТРАЖИВАЊА, РАДИОНИЦЕ И САСТАНЦИ.....	99

Контекст

1 Увод

У Босни и Херцеговини се од 2008. године спроводи пројекат Свјетске банке »Пројекат заштићених подручја шума и планина Босне и Херцеговине« (»Forest and Mountain Protected Areas Project« – FMPAP), чији је општи циљ ојачати институционалне и техничке способности за одрживо управљање заштићеним подручјима и природним ресурсима, те проширити БиХ мрежу заштићених шумских и планинских подручја.

Прва од три компоненте пројекта подржава израду планова управљања, операције, оцјене, и развој садржаја у постојећим и новим заштићеним подручјима. Фокус пројекта на територији Републике Српске је унапређење управљања заштићеним подручјима, проширење и развој капацитета постојећих заштићених подручја.

Националним парком „Сутјеска“ до сада је управљано на основу важећег десетогодишњег плана управљања, који је донесен 2002. године у оквиру пројекта шумарства »National Forest Programme«, подржаном од стране Свјетске банке, а важи до 2012. године. У оквиру пројекта заштићених подручја шума и планина Босне и Херцеговине (»Forest and Mountain Protected Areas Project« – FMPAP) реализује се и израда овог плана управљања, који у ствари представља допуну до сада важећег плана управљања за НП „Сутјеска“. Допуна плана управљања такође је укључила и студију изводљивости евентуалног проширења националног парка „Сутјеска“.

1.1 Национални парк „Сутјеска“

Национални парк „Сутјеска“ најстарији је и највећи национални парк у БиХ. Основан је Законом о проглашењу Националног парка „Сутјеска“, којег је усвојила Скупштина СРБИХ 13. јануара 1962. године, а објављен је у Службеном гласнику Босне и Херцеговине бр. 5/62, 09. фебруара 1962. године.

Међутим, научна и образовна вриједност древне шуме Перућице, која се налази унутар парка, позната је још од раније, па је тако 17. маја 1952. године Влада НР Босне и Херцеговине донијела Одлуку о издвајању Перућице (1.234 ha) „из редовног шумарског господарења, као шумарски објекат потребан научним истраживањима и настави“.

Површина парка износи 16.052.34 ha, од чега је преко 66% покривено шумама, а остатак чине ливаде, пашњаци и голети изнад горње границе шума. Обухвата пространо планинско подручје на тремеђи Босне, Херцеговине и Црне Горе, оивичено ријекама Пивом, Дрином, изворишним током Неретве, те планинским масивима Биоча, Вучева, Маглића, Волујака, Лебршника и Зеленгоре. Захваљујући изванредним природним вриједностима и њиховој очуваности НП „Сутјеска“ је од 2000. године уврштен у II категорију IUCN (Одјел УН-а за заштиту природе и природних добара).

НП „Сутјеска“ је најразноврснији комплекс екосистема на простору БиХ и један од најразноврснијих на просторима југоисточне Европе.

Цијело подручје парка одликује изузетна љепота и разноликост облика пејзажа – од питомих долина, густих шумских комплекса, планинских пашњака до високих планинских масива.

На Зеленгори се налази осам глечерских језера, тзв. „горских очију“, а оно што такође карактерише ово подручје јесу дубоки кањони Сутјеске, Хрчавке и Јабучнице, бистрих планинских ријека богатих поточном пастрмком. Веома је драгоцјен и богат фонд дивљачи и ријетких биљних врста, од којих су многе ендемске.

У самом срцу парка смјештен је и строги природни резерват Перућица (1434 ha), најочуванија и највећа прашума у Европи, у којој је од оснивања Националног парка строго забрањена било каква интервенција човјека.

На подручју НП „Сутјеска“ налазе се и многобројни споменици старије и новије историје. Његов развој у прошлости углавном је био базиран на историјским догађајима из Другог свјетског рата. У спомен Бици на Сутјесци 60-их година у и око парка подигнути су бројни споменици. На Тјентишту је 1971. године свечано откривен монументални споменик, рад Миодрага Живковића.

1.2 Визија Националног парка „Сутјеска“

Методолошки, визија представља идеал којем једна средина у развојном погледу тежи. Добра визија треба да ефектно изрази јединствени идентитет и специфичне предности мјеста, с једне стране, и да, у складу с њима, оцрта пожељну будућност на инспиративан и изазован начин, с друге стране. Посебно је важно да се о садржају визије постигне консензус у заједници. Кад се донесе, визија развоја представља неку врсту друштвене, али и личне обавезе за све који могу и треба да допринесу њеном остварењу.

Национални парк „Сутјеска“ кроз очување природног и културно-историјског наслеђа врши промоцију и управљање туристичким и рекреативним потенцијалима и доприноси локалном и регионалном друштвено-економском развоју.

Визија је заснована на фундаменталним вриједностима НП „Сутјеска“, које представљају основу даљег развоја. Она представља опис будућности парка. Иако визија представља идеалну слику будућности, она је основа за дефинисање праваца развоја парка. Визија је дефинисана за период важења плана управљања од 2012–2027. године, а осврће се на приоритетна подручја дјеловања и садржи све релевантне вриједности које Парк признаје за компаративне предности и могућности које је потребно искористити на путу остваривања развоја.

2 Анализа стања и преглед главних карактеристика НП „Сутјеска“

2.1 Законодавство

Закон који описује процедуру одређивања и проглашења подручја заштићеним, као и обавезу доношења одговарајућег плана управљања је **Закон о заштити природе – пречишћен текст (Службени гласник РС број 113/08)**. Овим законом дефинишу се:

- разлози због којих се неко подручје проглашава националним парком и који су циљеви управљања националним парком
- могућност прекограничног повезивања са заштићеним подручјима друге државе, односно ентитета.
- осигуравање учешћа јавности, путем јавног увида током израде планова управљања заштићеним подручјима.
- потреба да се кроз план управљања обезбиједи осигурање еколошке стабилности и разноликости, коришћење у инстраживачке, образовне, културне и рекреационе сврхе на начин који ће одржати природно или приближно природно стање подручја, обезбиједи одржавање еколошких, геоморфолошких и естетских карактеристика због којих је подручје проглашено заштићеним.
- могућност да управљач заштићеног подручја може одредити начин обрачуна и наплате надокнаде за коришћење заштићеног подручја правним лицима и крајњим корисницима у зависности од степена искоришћавања, степена штете нанесене заштићеном подручју, односно погодности које пружа коришћење заштићеног подручја за обављање дјелатности или за друге сврхе коришћења.

Основни закон, који регулише управљање НП „Сутјеска“ и дефинише припрему плана управљања је **Закон о националним парковима (Службени гласник РС број 75/10)**, који је усвојен 13. јула 2010. године. Нови закон о националним парковима донио је неколико значајних измјена у односу на претходни закон, који утиче на управљање парком и на финансирање парка. Кључне измјене су:

- Јавно предузеће треба да буде трансформисано у јавну установу коју оснива Република и која послује у складу са законом који уређује систем јавних служби – Одлука о промјени облика организовања Јавног предузећа Национални парк „Сутјеска“ у јавну установу, објављена је у Службеном гласнику РС број 13/11 од 3.2.2011.
- На подручју националног парка забрањено је: сјећи или уништавати дрвеће, жбуње и осталу вегетацију, осим вршења санитарних сјеча.
- Средства за финансирање националних паркова обезбјеђују се из: а) буџета Републике и б) властитих прихода. Висину и начин прикупљања ових средстава прописале јавна установа посебним прописом, уз претходну сагласност министарства надлежног за заштиту животне средине и уз мишљење Министарства финансија.

Законом о Националном парку „Сутјеска“ (Службени гласник РС број 121/12) уређују се границе, режими заштите, питања управљања, и развоја Националног парка „Сутјеска“.

За подручје националног парка доносе се **просторни план подручја посебне намјене и план управљања националним парком**. Закон налаже да ће Народна скупштина најкасније у року од двије године од дана ступања закона на снагу донијети посебан просторни план за свако подручје постојећих националних паркова и донијети посебне законе којим ће регулисати постојеће националне паркове. Припрема просторних планова подручја посебне намјене је у току.

На приједлог директора, управни одбор Јавне установе Националног парка доноси **годишњи програм заштите и пословања националног парка**.

Поред плана управљања и годишњих програма, управљање националним парком уређено је и Правилником о унутарашњем реду којим су утврђена питања и мјере заштите, очувања и унапређења, те кориштења подручја.

Поред наведених аката приликом израде овог плана управљања узети су у обзир и сви други важећи законски и подзаконски акти, те документи који су значајни за управљање националним парком „Сутјеска“, јер регулишу заштиту природе, заштиту животне средине, просторно планирање и кориштење ресурса, а налазе се у Прилозима.

2.2 Планови управљања

Предложени план управљања НП „Сутјеска“ је већ четврти план управљања за овај национални парк. У прошлости су била припремљена три плана газдовања националним парком „Сутјеска“: први 1968. године, други 1986. године и посљедњи 2002. године.

План газдовања Националним парком „Сутјеска“ за период 2003–2012. године израђен је 2002. године (у даљњем тексту: План 2003–2012). План је био припремљен у оквиру пројекта шумарства („National Forestry Programme“) за Босну и Херцеговину, чији је оснивач била Свјетска банка. План је садржао:

- Активности за управљање процесом очувања и заштите биолошких вриједности парка,
- Програм развоја туризма,
- Препоруке за обнову културно-историјских вриједности парка
- Шумскопривредну основу,
- Преглед друштвено-економске ситуације у којој се парк налази и препоруке о томе како да локално становништво искористи предности близине парка,
- Финансијску анализу и пројекцију протока новца и
- Основну зонацију, која је била детаљно описана само у текстуалном облику.

План 2003–2012 имао је јасно дефинисане циљеве, који важе још и данас и на бази којих су били дефинисани циљеви предложеног плана управљања. Циљеви плана 2003–2012 су били:

- да се очувају обиљежја предјела парка (укључујући етнографска),
- да се очувају и заштите екосистеми у парку, а посебно у Перућици,
- да се очувају и заштите ријетке и ендемске биљне врсте и биљне заједнице,
- да се заштите значајне животињске врсте (оне са IUCN листе), као и дивљач за лов,
- да се заштите значајне културно-историјске вриједности,
- да се обезбиједи могућности за рекреацију у парку (развој туризма, представљање и едукација),
- да се разгранају могућности стицања прихода и
- да се успоставе обострано корисне друштвено-економске активности између парка и околних заједница.

Преглед тренутне ситуације у националном парку и поређење са Планом 2003–2012. показао је, да је план био добар, али преамбициозан за садашњи капацитет учесника и социоекономску ситуацију у окружењу парка. Спроведен је мањи дио активности обухваћених у плану, док су неке од активности само дјелимично спроведене.

2.3 Други планови и стратегије

Газдовање шумама у парку „Сутјеска“ до новог закона о националним парковима базирано је на десетогодишњим **Шумскопривредним основама. Последња ШПО донесена је и примјењивана од 01.01.2005. до 31.12.2010. године** иако је њено важење било предвиђено до 31.12.2014. године.

Могућности просторног развоја дефинисане су **Просторним планом подручја посебне намјене НП „Сутјеска“** из 1986. године, а на подручју предложеног проширења националног парка важи **Просторни план Општине Фоча**. У току је припрема новог просторног плана подручја посебне намјене НП „Сутјеска“.

У доњој табели представљени су и други планови и стратегије, који утичу на управљање националним парком.

Табела 1 Планови и стратегије који утичу на управљање националним парком

План, стратегија	Садржај
Стратегије заштите природе Републике Српске	Стратегија је документ који садржи акције, планове, методе и читав низ мјера којима ће се јачати свијест о потреби заштите природе Републике Српске. Доношење Стратегије заштите природе Републике Српске, са конкретним мјерама за унапређење стања у области заштите природе, представља почетни и изузетно важан корак у спровођењу стратешких циљева. У сврху спровођења концепта одрживог развоја и заштите природе узети су у обзир улога међународних организација, искуства сусједних држава и држава-чланица Европске уније, улога институција Републике Српске и БиХ, као и цивилног сектора и локалне самоуправе. Стратегијом је констатовано, да нису успостављени регистри заштићених подручја (у току израда регистра) и да је потребно инвестирати у инфраструктуру ради постизања оптималне отворености националног парка.
Просторни план Републике Српске до 2015. године	До краја планског периода Просторног плана предвиђено је проширење парка са 172,5 km ² на 266,8 km ² . Национални парк се простире на три општине: Фоча, Калиновик и Гацко. У постојећем стању у оквиру парка издвојен је резерват природе Перућица, а планирана су још два резервата природе: Бијело и Црно језеро на Зеленгори. Национални и регионални паркови (паркови природе) и све територије које се могу сматрати као природно вриједне требало би да буду у режиму контролисаног развоја уз право локалног становништва на одржив развој. Подручја у којима постоји карактеристична флора, фауна и подручја са изразитим биодиверзитетом треба да буду сачувана у затеченом стању или унапријеђена. Појединачне споменике природе требало би очувати у изворном стању заједно са окружењем.

План, стратегија	Садржај
Стратегија развоја шумарства 2010–2020	Национални паркови се спомињу као заинтересована страна у контексту одређеног контакта са шумарством. Предвиђено је значајно повећање површина националних и регионалних паркова, рекреативних, културних, научних и пејзажних предјела и резервата природе као и меморијалних паркова и споменика. Стратегија развоја шумарства била је усвојена прије новог закона о националним парковима, којим је забрањена сва сјеча осим вршења санитарних сјеча, тако да се сада у НП „Сутјеска“ ни не могу више користити све могућности шума. Због забране сјече требало би промијенити начин праћења и контроле шумских ресурса, јер су непроизводне функције постале главне функције шуме у парку. Одређене функције шума у НП „Сутјеска“ релативно слабо су искориштене; прилично јако је планинарење. Одређен тип инфраструктуре за рекреацију недостаје (нпр. мрежа бицикличких путева).
Нацрт Стратегије Босне и Херцеговине са акционим планом за заштиту биолошке и пејзажне разноликости	Стратегија уједно представља и Први национални извјештај према конвенцији.
Стратешки план руралног развоја Републике Српске за период 2009–2015. године	Мјере руралног развоја и развоја пољопривреде могле би се у НП „Сутјеска“ искористити за одржавање ливада и катуна, за развој сеоског туризма, за умрежавање туристичке понуде, произвођача домаће хране и за брендирање, дакле за повећање приноса кроз диверзификацију и квалитет производа.
Стратегија развоја пољопривреде Републике Српске до 2015. године и Акциони план за реализацију циљева стратегије развоја сектора пољопривреде (2007–2016)	Мјере руралног развоја и развоја пољопривреде могле би се у НП „Сутјеска“ искористити за одржавање ливада и катуна, за развој сеоског туризма, за умрежавање туристичке понуде, произвођача домаће хране и за брендирање, дакле и за и повећање приноса кроз диверзификацију и квалитет производа.
Стратегија развоја туризма Републике Српске	Сутјеску сврставају у потенцијал планинског и спортско-авантуристичког туризма. На Сутјесци је тај тип туризма већ развијен, али има потенцијала за још већи развој и то без штете по циљеве заштите природе.
Акциони план за заштиту околиша БиХ, НЕАП 2003.	Предвиђа повећане површине под заштићеним подручјима на 15-20%.

2.4 Јавна установа Национални парк „Сутјеска“

Током реализације претходног плана управљања националним парком „Сутјеска“ управљало је јавно предузеће. Национални парк „Сутјеска“ проглашен је јавним предузећем од стране Владе Републике Српске одлуком бр. 02-1064/96, 17. августа 1996. године у Требињу (рег. Бр. 1-1272-00). Јуна 2010. године донесен је нови закон о националним парковима којим је извршена трансформација управе у јавну установу. Управа НПС функционише по принципима јавне установе као **Јавна установа Национални парк „Сутјеска“** од 2011. године.

Јавну установу оснива Република, у складу са законом који уређује систем јавних служби. Јавна установа управља природним и културно-историјским вриједностима, земљиштем, објектима и другим непокретностима у својини Републике, која су јој пренесена на управљање и коришћење, у складу са законом који прописује систем јавних служби и планским документима.

Органи јавне установе су управни одбор и директор. Управни одбор и директора именује и разрјешава Влада Републике Српске, на приједлог министарства надлежног за заштиту животне средине, након спроведеног поступка јавне конкуренције. На надлежност, састав и избор органа јавне установе примјењује се закон који уређује систем јавних служби.

Према Закону о националним парковима дјелатности јавне установе су сљедеће:

- Управља националним парком,
- Даје сагласност за обављање научних истраживања, извођење истраживачких радова, постављање привремених објеката на површинама у националном парку и других одобрења,
- Обавља стручне послове који се односе на заштиту животне средине на подручју националног парка за потребе вођења података од значаја за планирање и уређење простора у националном парку, израду анализа и друге документационе основе из оквира своје дјелатности за припремање докумената просторног уређења за подручје националног парка, припремање података за уређење локација на грађевинском земљишту које је пренесено на коришћење и управљање националном парку,
- Води податке о заштићеним природним вриједностима и културним добрима, врстама флоре и фауне, извршеним научноистраживачким пројектима и истражним радовима (геолошким, хидролошким и другим) у интересу заштите, развоја и управљања националним парком,
- Управља природним и културно-историјским вриједностима, земљиштем, објектима и другим непокретностима у својини Републике, која су јој пренесена на управљање и коришћење, у складу са законом који прописује систем јавних служби и планским документима,
- Управља, штити, узгаја, унапређује шуме и шумско земљиште, ловну и риболовну фауну,
- Организује и пружа туристичко-угоститељске услуге,
- Организује истраживања у области заштите и развоја националног парка,
- Презентује и популаризује национални парк и његове природне вриједности и културно-историјска добра
- Организује пројектовања, изградње и одржавања објеката који су у функцији заштите, унапређивања и презентације природних и културно-историјских добара националног парка, у складу са просторним планом подручја националног парка и планом управљања који се доноси у складу са Законом о заштити природе,
- Прописује висину и начин прикупљања накнада за обављање одређених дјелатности у парку.

Основа за годишњи рад управе НП је годишњи програм заштите и пословања националног парка и финансијски извјештај, који на приједлог директора доноси управни одбор националног парка, а сагласност на њих даје министарство надлежно за заштиту животне средине.

Јавна установа финансира се дјелимично из буџета Републике Српске, а дјелимично из властитих прихода од дјелатности. До 2010. године управа парка имала је у једном значајнијем дијелу и различите дјелатности које данас нема, прије свега дјелатности газдовања шумама и дјелатности заштите, гајења, унапређења и кориштења ловне и риболовне фауне, јер новим законом о националним парковима, те дјелатности у националним парковима нису више дозвољене.

Национални парк „Сутјеска“ члан је EUROPARC-а. Поред тога Јавна установа има успостављену сарадњу са другим националним парковима у ширем региону, као што је Национални парк „Дурмитор“ у Црној Гори, и учествује и у пројектима прекограничне сарадње. Национални парк „Сутјеска“ и Национални парк „Дурмитор“ су на заједничку иницијативу 26. 11. 2009. године потписали Споразум о заједничкој сарадњи. Споразум подразумијева заједничке активности у заштити и очувању националних паркова, размјену туриста те развој авантуристичког, еко и научног туризма.

2.4.1 Структура и капацитети ЈУ НП „Сутјеска“

Поред управног одбора и директора управу НП чине и запослени у различитим организационим јединицама. За вријеме последњег рата значајно је промијењена кадровска структура Парка. Један већи број радника је отишао, да би се послѣје та радна мјеста повремено попуњавала, често и без плана и јасно дефинисаних критеријума које би новопримљени радници требало да задовоље.

Почетком 2002. године у Парку је било запослено 69 радника и тада је било попуњено око 50 % радних мјеста према важећој систематизацији радних мјеста.

Табела 2 Радна снага НП Сутјеска

Радна снага	На дан 31.12.2009.	На дан 31.12.2010.	И н д е х
			<u>31.12.2010</u> <u>31.12.2009.</u>
Радници на неодређено вријеме	82	82	100
Радници на одређено вријеме	7	1	14
Радници на повременим и привременим пословима	1	1	100
УКУПНО	90	84	93

Крајем 2010. године у Парку су радила 82 радника у секторима:

- Општи, правни, економски, финансијски и технички послови 26,
- Сектор за заштиту, лов и риболов 28,
- Сектор за презентацију и популаризацију 4,
- Сектор за узгој и искориштавање у шумарству 8 и
- Сектор за угоститељство, туризам и трговину 16 радника.

Од овога броја 9 радника је имало високу стручну спрему, 4 вишу, 31 средњу, 12 радника је било висококвалификовано, 14 квалификовано, 2 полуквалификована и 10 неквалификованих радника.

Планом за 2011. годину није било предвиђено запошљавање новних радника већ задржавање постојећег броја од 82 радника. У љетњем периоду предвиђено је ангажовање одређеног броја радника на пословима: рад на контролним пунковима, осматрачи за дојаве пожара, конобари, помоћни радници у кухињи и сл.

Национални парк „Сутјеска“ са постојећим кадровима нема задовољавајуће капацитете да извршава све дјелатности које му је закон одредио.

До доношења новог закона Парк је имао у једном значајнијем дијелу и различите дјелатности које данас нема, прије свега дјелатности газдовања шумама и дјелатности заштите, гајења, унапређења и кориштења ловне и риболовне фауне, а има наслијеђене стручне кадрове који су обављали ове дјелатности.

Дакле, тренутно Парк има неоговарајуће стручне капацитете за обављање дјелатности дефинисане законом, као и неодговарајући број радника.

2.4.2 Постојећа инфраструктура

Инфраструктура за посетиоце парка у лошем је стању.

Постојеће саобраћајнице и унутрашњи путеви парка у лошем су стању јер више од двије деценије није значајније улагано у њихову обнову и изградњу нових. Унутар парка користи се око 84 km путева од чега је само пут Хрчавка–Озрен у дужини од око 13 km асвалатиран. Док су остали макадмаски путеви:

- Крекови–Доње баре 15 km
- Хрчавка–Добри До 13 km
- Хрчавка–Царева Гора 5 km
- Суха–Сушки поток 5 km
- Тјентиште–Пријевор 25 km
- Одвојци 8,4 km.

Поред ових путева кроз парк пролази и магистрални пут М20 Фоча–Гацко. Овај пут се на појединим дионицама (Фоча–Тјентиште) налази у веома лошем стању и не испуњава услове за категорију магистралног пута. Због сталних клизишта на планинском превоју Чемерно и радова којима се покушава санирати постојеће стање на овој дионици пута, проходност од Гацког ка Тјентишту веома је отежана.

У подручје националног парка се са магистралног пута, интерним шумским саобраћајницама, може ући на 3 улаза, међутим улази нису адекватно или никако обиљежени, тј. на већини не постоје рампе или наплатна мјеста.

Прије рата НПС је располагао значајним смјештајним и угоститељским капацитетима – са укупно 761 лежајем, распоређеним у два хотела са 259 лежаја, једном хотелском павиљону са 292 лежаја и планинским кућицама које су имале 210 лежаја.

Поред смјештајних капацитета, користио се и велики број различитих објеката, који су били у функцији управљања, промоције, заштите и конзервације, кориштења одређених производа парка и задовољења потреба посетилаца.

У следећој табели дат је приказ свих значајних објеката који су били на располагању управи Парка.

Табела 3 Изграђени објекти у НП „Сутјеска“

Назив	Површина (м ²)	Година
Хотел „Сутјеска“	3115	1985.
Хотел „Младост“	1510	1971.
Хотел „Младост“ – доградња	650	1990.
Павиљони А, Б, Ц, Д, Ф и Г	2172	1975–1980.
Планинске куће	25	
Ловачки дом „Баре“	240	1985.
Ловачки дом „Зеленгора“	161	1985.
Планинска кућа „Доње баре“	70	2001.
Планинска кућа „Зеленгора– Орловачко језеро“	70	2001.
Планинска кућа „Богуновац“	70	2001.
Стари музеј	397	1958.
Музеј „Панорама“	777	1975.
Централни дом	1040	1957.
Омладински центар	425	1971.
Рекреационо језеро за купање	16400	1971.
Бар „Језеро“	256	1971.
Свлачионице	200	1971.
Управна зграда	1046	1978.
Бар „База“	144	1950.
Водовод „Скакавац“	4,2 km	1976.
Водоводна мрежа	3,0 km	1960.
Канализациона мрежа	3,0 km	1960.
Колектор Ф300	2,5 km	1975.
Дренажни канали	2,0 km	1960.

Током деведесетх година прошлог вијека, због тешке економске и друштвене ситуације, велики број ових објеката је девастиран или дијелом оштећен.

Хотел „Сутјеска“ је девастиран и ван функције, исто као и Стари музеј и дом младих.

Последњих година могу се примијетити одређена побољшања која се првенствено огледају у реконструкцији смјештајних капацитета и тренутно управа НП располаже са 344 лежаја.

У реконструисаном Хотелу „Младост“ сада се налази 61 соба + 3 апартмана са 160 лежајева, ресторан капацитета 100 мјеста + тераса. Од осталих смјештајних капацитета ту су: Павиљон Б са 69 лежајева, Павиљон Г са 89 лежајева, те ловачке куће: Доње баре, Орловачко језеро и Богуновац по 4 лежаја, Добре воде – 6 лежајева и кампови на Тјентишту капацитета 100 камп мјеста, на Орловачком језеру са 130 мјеста и бунгалов на кампу на Тјентишту са 8 лежајева.

Слика 1 Хотел „Младост“

Инфоцентар на Тјентишту је у припреми. У НП постоји потреба за додатном туристичком сигнализацијом урађеном у складу са међународним стандардима.

На подручју меморијалне зоне и у њеној ближој околини постављена је едукативна сигнализација. Међутим, евидентан је недостатак едукативног особља које би било на располагању посјетиоцима.

Меморијални комплекс не одржава се редовно. Уређење зелених површина у ужем дијелу парка углавном се врши властитом радном снагом (5-6 радника слабих радних способности и лошег здравственог стања), те организованим чишћењем (акција свих запослених), што се већ дуги низ година показало неефикасно. Још у току рата дошло је до зарастања ужег дијела парка шибљем и алохтоним врстама које су некад унесене као хортикултурне, али су због неодржавања изгубиле намјену. Ово обрастање никад није санирано и врло је тешко одржавати површину од сса 100 ha, јер су трошкови велики (брutto плате запослених, гориво, одржавање расположиве механизације), а резултати су незнатни.

На подручју Тјентишта постоји телекомуникациона инфраструктура, а у управним, смјештајним и угоститељским објектима постоји приступ интернету. Међутим, енергетска инфраструктура у лошем је стању, јер је скоро комплетна изграђена и пуштена у рад прије скоро 40 година. Подручје споменика није освијетљено.

Табела 4 Електроенергетски објекти и инсталације

НАЗИВ	Опис	Година активирања
Вањска расвјета	3 km	1975.
Напајање објекта	4 km	1970.
Трафостанице		
Стадион	250 KVA	1971.
Камп центар	250 KVA	1970.
Омладински центар	250 KVA	1970.
Хотел „Сутјеска“	630 KVA	1985.

Најстарији и највећи национални парк у БиХ – „Сутјеска“ прије последњег рата у Босни и Херцеговини годишње је обилазило око 900.000 посјетилаца, а прошле године је ово мјесто посјетило свега 6.000 грађана.

Предности положаја НПС су окружење у коме постоји неколико великих међународних аеродрома (Сарајево, Подгорица, Тиват) и близина туристичких центара на Јадрану гдје је и интерес за активности у природи велики, а није још добро искориштен.

2.4.3 Финансијска ситуација

У следећем приказу дат је преглед финансијске ситуације по годинама у НП „Сутјеска“.

Табела 5 Анализа финансијске ситуације по годинама

Година	Буџет и донације	Приходи укупно	Расходи укупно	Разлика корист–трошак
2001.	136.818,00	1.190.605,29	1.317.974,80	-127369,51
2002.	364.865,70	1.537.230,22	1.542.712,73	-5482,51
2003.	66.157,94	1.629.405,23	1.629.405,23	0
2004.	165.547,46	1.347.355,29	1.347.355,29	0
2005.	125.273,85	1.398.499,14	1.400.266,59	-1767,45
2006.	322.892,81	1.675.546,80	1.669.540,40	6006,4
2007.	349.505,84	1.842.344,22	1.837.608,54	4735,68
2008.	252.501,93	2.016.644,53	2.041.344,81	-24700,28
2009.	433.932,55	1.881.027,82	2.149.667,87	-268640,05
2010.	428.031,97	2.130.470,48	2.272.325,82	-141855,34
2011.	1.496.087,32	2.141.790,92	2.140.668,59	1122,33

Из приказане анализе финансијске ситуације по годинама у НП „Сутјеска“ видљиво је да је у последњих десет година управа НП позитивно пословала само у 2011, 2007. и 2006. години, док је у свим осталим годинама пословала негативно и акумулирала губитке.

Наведени подаци показују да је управа НП пословала негативно или без губитака највише у периоду важења старог закона о националним парковима, када су имали много више допуштених дјелатности из којих су могли остваривати приходе, него после 2010. године. Из истог приказа видљиво је да је управа НП пословала позитивно у 2011. години, управо у периоду важења новог закона, када је забрањена експлоатација шуме у комерцијане сврхе.

Међутим, уколико се погледа следећа табела видљиво је да су у структури прихода приходи из буџета и донација у току ове године били убједљиво највећи у протеклих 10 година и чинили су 69,85% укупних прихода, док се у протеклом периоду тај проценат кретао између 4 и 23 %, а приходи из властитих средстава опали су на свега 28 %, што је у односу на протекли период (50–70 % прихода) значајно смањење као последица примјене новог закона о националним парковима.

У будућем периоду неопходно ће бити повећање прихода из властитих активности, како би се зависност од државног буџета и донација смањила на најмању мјеру.

У следећој табели приказани су приходи и расходи НП „Сутјеска“ по врстама и годинама од 2001. до 2011. године.

Табела 6 Преглед прихода и расхода НП „Сутјеска“ по годинама 2001– 2005. година

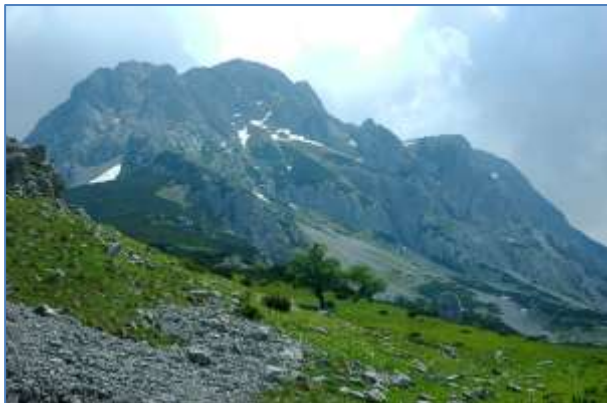
Година Опис	2001.		2002.		2003.		2004.		2005.	
	Износ у КМ	%	Износ у КМ	%	Износ у КМ	%	Износ у КМ	%	Износ у КМ	%
Приходи	1.190.605,29	100	1.537.230,22	100	1.629.405,23	100	1.347.355,29	100	1.398.499,14	100
Приходи из властитих активности	721.301,59	60,58%	1.084.002,40	70,52%	1.124.633,96	69,02%	932.887,18	69,24%	1.050.535,82	75,12%
Приходи из буџета и донација	136.818,00	11,49%	364.865,70	23,74%	66.157,94	4,06%	165.547,46	12,29%	125.273,85	8,96%
Приходи од закупнина	2.092,14	0,18%	1.064,12	0,07%	4.034,00	0,25%	10.382,45	0,77%	14.333,50	1,02%
Финансијски приходи		0,00%		0,00%		0,00%		0,00%		0,00%
Остали приходи	330.393,56	27,75%	87.298,00	5,68%	434.579,33	26,67%	238.538,20	17,70%	208.355,97	14,90%
Расходи	1.317.974,80	100	1.542.712,73	100	1.629.405,23	100	1.347.355,29	100	1.400.266,59	100
Трошкови зарада, накнада и остли лични расходи	368.368,66	27,95%	496.035,45	32,15%	391.065,33	24,00%	394.103,68	29,25%	427.544,25	30,53%
Трошкови материјала	98.838,62	7,50%	165.626,97	10,74%	165.293,21	10,14%	108.601,88	8,06%	101.643,32	7,26%
Трошкови производних услуга	464.970,90	35,28%	384.704,22	24,94%	382.424,54	23,47%	379.791,85	28,19%	496.450,30	35,45%
Трошкови амортизације	197.440,20	14,98%	157.361,71	10,20%	164.580,38	10,10%	161.185,62	11,96%	127.832,54	9,13%
Нематеријални трошкови	125.917,44	9,55%	93.329,77	6,05%	92.231,34	5,66%	80.577,64	5,98%	64.851,26	4,63%
Трошкови за рекламе и пропаганду	5.806,38	0,44%	24.870,70	1,61%	18.331,66	1,13%	8.003,91	0,59%	11.040,65	0,79%
Остали расходи пословања	38.096,43	2,89%	138.097,23	8,95%	255.040,66	15,65%	102.550,89	7,61%	100.366,18	7,17%
Финансијски расходи	4.478,03	0,34%	5.043,70	0,33%	6.304,29	0,39%	5.211,80	0,39%	3.621,93	0,26%
Набавна вриједност продате робе	14.058,14	1,07%	77.642,98	5,03%	154.133,82	9,46%	107.328,02	7,97%	66.916,16	4,78%
Вишак прихода	-127.369,51		-5.482,51		0,00		0,00		-1.767,45	

Табела 7 Преглед прихода и расхода НП „Сутјеска“ по годинама 2005–2011. година

Година	2006.		2007.		2008.		2009.		2010.		2011.	
Опис	Износ у КМ	%	Износ у КМ	%	Износ у КМ	%	Износ у КМ	%	Износ у КМ	%	Износ у КМ	%
Приходи	1.675.546,80	100	1.842.344,22	100	2.016.644,53	100	1.881.027,82	100	2.130.470,48	100	2.141.790,92	100
Приходи из властитих активности	1.208.453,03	72,12%	1.401.486,85	76,07%	1.634.249,35	81,04%	135.183,28	7,19%	1.659.734,64	77,90%	591.267,12	27,61%
Приходи из буџета и донација	322.892,81	19,27%	349.505,84	18,97%	252.501,93	12,52%	433.932,55	23,07%	428.031,97	20,09%	1.496.087,32	69,85%
Приходи од закупнина	8.893,68	0,53%	13.435,92	0,73%	19.631,59	0,97%	25.003,58	1,33%	24.350,76	1,14%	33.731,37	1,57%
Финансијски приходи	137,02	0,01%	311,26	0,02%	320,69	0,02%	2.571,20	0,14%	2.974,77	0,14%	57,99	0,00%
Остали приходи	135.170,26	8,07%	77.604,35	4,21%	109.940,97	5,45%	1.284.337,21	68,28%	15.378,34	0,72%	20.647,12	0,96%
Расходи	1.669.540,40	100	1.837.608,54	100	2.041.344,81	100	2.149.667,87	100	2.272.325,82	100	2.140.668,59	100
Трошкови зарада, накнада зарада и остали лични расходи	613.818,57	36,77%	760.907,89	41,41%	981.437,01	48,08%	136.756,59	6,36%	1.160.513,83	51,07%	1.384.458,12	64,67%
Трошкови материјала	40.545,23	2,43%	60.971,41	3,32%	144.305,20	7,07%	125.421,12	5,83%	131.647,02	5,79%	166.447,93	7,78%
Трошкови производних услуга	393.183,60	23,55%	409.299,05	22,27%	436.803,52	21,40%	478.041,76	22,24%	42.599,41	1,87%		0,00%
Трошкови амортизације	130.473,94	7,81%	144.456,20	7,86%	135.306,18	6,63%	125.151,44	5,82%	137.839,89	6,07%	93.552,15	4,37%
Нематеријални трошкови	76.528,09	4,58%	98.253,91	5,35%	70.143,29	3,44%	82.633,68	3,84%	87.615,74	3,86%	26.608,75	1,24%
Трошкови за рекламе и пропаганду	22.107,33	1,32%	20.010,09	1,09%	9.266,15	0,45%	7.659,71	0,36%	2.221,98	0,10%	1.069,71	0,05%
Остали расходи пословања	281.845,96	16,88%	221.590,70	12,06%	70.716,58	3,46%	1.014.693,22	47,20%	569.143,52	25,05%	408.916,53	19,10%
Финансијски расходи	3.146,13	0,19%	1.227,72	0,07%	2.659,45	0,13%	13.513,89	0,63%	6.360,70	0,28%	1.575,24	0,07%
Набавна вриједност продате робе	107.891,55	6,46%	120.891,57	6,58%	190.707,43	9,34%	165.796,46	7,71%	134.383,73	5,91%	58.040,16	2,71%
Вишак прихода	6.006,40		4.735,68		-24.700,28		-268.640,05		-141.855,34		1.122,33	

2.5 Биофизичке карактеристике и природна баштина

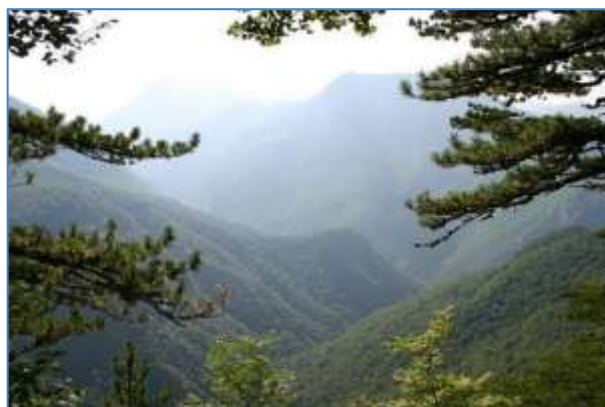
Природно наслеђе у НП „Сутјеска“ специфично је у односу на шире подручје и као такво заслужује заштиту коју има у оквирима закона.

Слика 2 Маглић

Парк обухвата слив ријеке Сутјеске, дијелове планина Маглић (највиши врх БиХ 2.386 m n.v.), Волујак (2336 m n.v.), Вучево (1862 m n.v.) и Зеленгора (2014 m n.v.). Поред историјских вриједности ово подручје одликује се изузетним природним вриједностима и љепотама које се огледају у разноликим облицима пејзажа – од питомих долина, густих шумских комплекса, преко планинских пашњака и високог крша, до високих стјеновитих и богато разуђених планинских масива.

У парку се налази и посебно интересантан строги природни резерват Перућица, која је најпознатија, највећа и најочуванија прашума у Европи; занимљиви су кањони ријека Сутјеске, Хрчавке и Јабучнице; драгоцјен је фонд високе дивљачи и ријетких биљних врста. Ту су такође прекрасна језера Зеленгоре, названа „Горске очи“ по лијепој плавој боји, дубоки кањони, ријеке и бројни брзи потоци и кристално чисти и хладни извори.

Слика 3 Перућица

2.5.1 Климатске карактеристике

У климатском погледу ово подручје је под утицајем модификоване планинске климе. Средња годишња температура износи у Сухој (690 m n.v.) + 8,6°C, а на Чемерну (1.305 m n.v.) +6°C. Негативну температуру има само јануар (-3,1°C) у Сухој, односно децембар (-1,4°C), јануар (-4,5°C) и фебруар (-2,9°C) на Чемерну. Најтоплији мјесеци су јули и август, са +18°C у Сухој и +14,9°C на Чемерну. Апсолутна минимална температура спушта се и до -22°C, а апсолутна максимална и до +30°C.

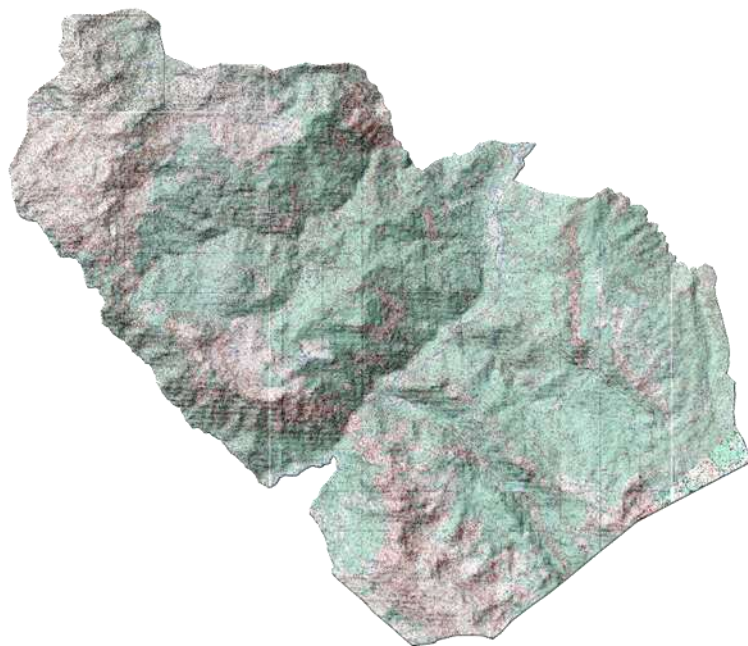
Због сталног судара топле, медитеранске и оштре, планинске климе, над овим просторима су честе и обилне, али готово равномјерно распоређене падавине у облику кише и снијега, 1.428 mm годишње у Сухој, односно 1.527 mm годишње, просјечно, на Чемерну. На највишим локалитетима који се налазе изнад шумских подручја, снијег се задржава током цијеле године.

2.5.2 Геоморфолошке карактеристике

Подручје НП „Сутјеска“ има веома разноврсне и изражене облике рељефа, што је резултат његове геолошке комплексности. На релативно малом простору могу се пронаћи готово сви познати планински облици рељефа. Овако велику разноврсност облика рељефа условљавају велике висинске разлике терена на веома малим удаљеностима.

Основне геоморфолошке јединице су:

- Котлина Чемерног која је у основи тектонског поријекла и чини развође између Сутјеске и Гатачког поља;
- Просјечница, која је дио кањона и долине ријеке Сутјеске до Тјентишта. Ово је веома дубок кањон који је усјечен у тријаске кречњаке и који је у неким дијеловима дубок и до 1000 m;
- Долина Тјентишта, чија основна карактеристика је ублажени рељеф, што је резултат ерозије доњотријаских шкриљаца, пјешчара, глинаца и кречњака и
- Цуревска клисура која обухвата ток Сутјеске од Тјентишта до ушћа у Дрину.

Слика 4 Рељеф НП „Сутјеска“

Од мањих морфолошких јединица могу се издвојити:

- Сушки поток, који се одликује дубоким усјецима који просијецају слојеве горњег, средњег и доњег тријаса;
- Ријека Перућица, која је у свом горњем дијелу дубоко увучена испод Маглића и чији ток просијеца слојеве тријаских кречњака, мелафира, дијабаза, шкриљаца и пјешчара;
- Долина Хрчавке налази се западно од Сутјеске и њена је највећа притока.

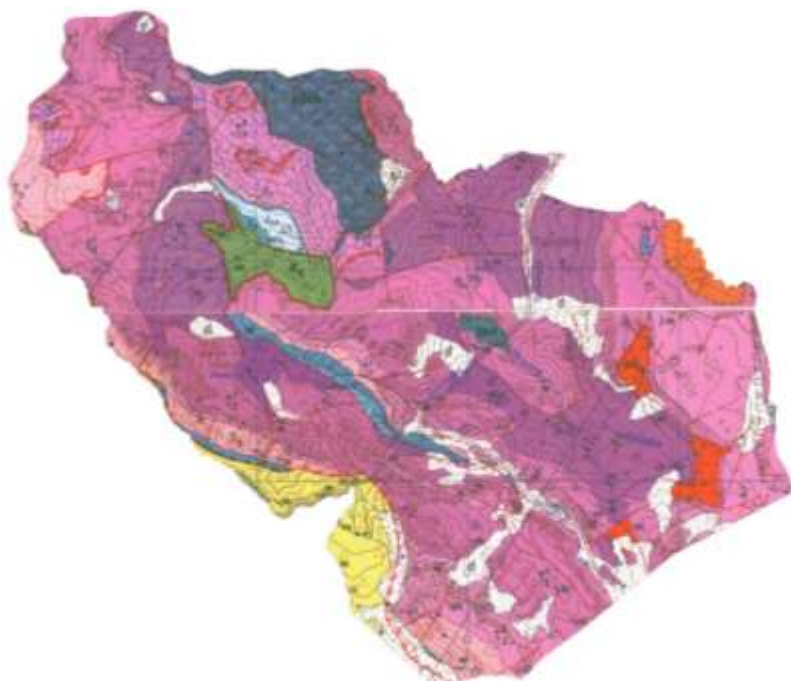
2.5.3 Геолошке и сеизмичке карактеристике

У геолошком погледу терен изграђују претежно седиментне стијене како кластичног, тако и карбонатног типа. Осим седимената, обилно су присутне и магматске стијене, које налазимо на неколико засебних дијелова терена.

ТРИЈАС

На терену су констатовани седименти сва три дијела тријаса, почевши од верфенских слојева, па до наслага ноничко-ретске старости. Може се рећи да је шире подручје Тјентишта и ријеке Сутјеске, углавном, грађено од тријаских творевина. Продукти вулканске активности припадају такође тријаским творевинама.

Доњи тријас

Слика 5 Геологија НП „Сутјеска“

Верфенски слојеви захватају знатне просторе на терену, посебно у његовим сјеверним дијеловима. Тако су од ових седимената изграђена подручја око села Луча, Замрштена, Мјешаића, затим долина ријеке Сутјеске, почевши од села Цурева, па преко Поповог Моста — до Тјентишта. Верфенски седименти чине и просторе на југу од Тјентишта, гдје се преко Равног борја и Драгош-седла продужују у долину ријеке Перућице.

Из Перућице доњотријаски слојеви излазе високо на Пријевор испод Маглића у виду уског појаса, одакле се

настављају према Трновачком језеру. Шира зона ових седимената протеже се из Перућице према западу, гдје их код Прибоја налазимо у кањону Сутјеске, одакле се високо пењу према Стоцима и Забрђу. Верфенски слојеви су развијени такође око Крекова, на Кошуру, затим око Милинклада, одакле могу да се прате у облику појаса уз корито потока Котача све до Доњих бара. Пошто су ерозијом откривени испод дебелих кречњачких маса, верфенски седименти, углавном, чине ниже дијелове терена, махом долине ријека, као што су Сутјеска, Хрчавка, Перућица и друге. Јужно од Вјетреника (1.474 m) око села Попа, дуж трасе колског пута, откривени су у верфенским наслагама слојеви гипса дебљине до 1 m. Гипса има даље низ долину Сутјеске према Чуреви и на њеном ушћу у Дрину.

Средњи тријас

Просторно средњетријаски седименти развијени су на Вјетренику, Трескавцу, Сњежници и Вучеву, затим на Пријевору и Маглићу. Од ових слојева такође је изграђено главно било Вољујака, као и подручје Зеленгоре (Товарница, Сиљевица). Многе планинске врхове и дијелове планина око Сутјеске чине средњотријаски кречњачки седименти. Терени изграђени од ових слојева посједују све облике карстне ерозије, што их чини кршевитим и тешко приступачним (Вољујак, Зеленгора).

Поред седиментних стијена, које су таложене у доба средњег тријаса, на теренима Тјентишта и Сутјеске утврђене су и магматске стијене. Магматске стијене представљају саставни дио вулканогено-седиментне серије средњотријаске геолошке старости. Чак и у новијој геолошкој литератури овај вулканогено-седиментни комплекс стијена геолози су назвали „порфирит – рожњачка серија“ због присуства битних чланова порфирита и рожнаца у том комплексу. Термин порфирит-ројњачка серија прилично одговара стварном стању, иако не и потпуно, што се најбоље разабере из листе присутних петрографских чланова ове серије. Уз набројене седименте овамо убрајамо дијабазно-спилитске стијене, андезите (порфирите), кератофире и друге магматске диференцијате. Од пирокластичних творевина нарочито су карактеристичне „зелене стијене“, чија боја потиче од обилно присутног минерала селадонита. Ове стијене су нарочито лијепо откривене у кориту Хрчавке у предјелу Трескавца. Магматске стијене су посебно лијепо откривене у долини Хрчавке, на засјеку ауто-пута на ушћу Перућице у Сутјеску (спилити), јужно од села Чурево, на Црвеним прљагама и Драгош-седлу, на Пријевору у подручју Маглића, те на Зеленгори.

Горњи тријас

Услјед недовољне геолошке истражености терена ови слојеви су досада доказани само у предјелу Вучева, али је вјероватно да их има и у осталим подручјима. Ретски кат није у овој области доказан фосилима, што ипак не искључује могућност, да су слојеви рета присутни на терену.

ЈУРА

Јурске насlage су констатоване на подручју Сутјеске у новије вријеме само у једној локалности. Седименти доње јуре, лијаса, а такођер и догера досада нису познати у подручју Сутјеске. Међутим, на терену је утврђено присуство слојева горње јуре, који залазе и у најниже дијелове доње креде (титон-валендис). Титон-валендиски слојеви констатовани су у кањону Сутјеске код Сухе. У виду уског појаса ови слојевли се протежу према југоистоку испод Обоце уз Сушки поток, гдје клинасто ишчезавају на сјеверним падинама Волујака. У правцу сјеверозапада зона титон-валендиских слојева преко Црквина и Гусног пута избија на Доње баре и протеже се даље према западу. У литолошком погледу, титон-валендиске (беријаске) слојеве у Сухој и на Барама чине густе лапоровити кречњаџи, плочасто услојени и веома поремећени. На неким локалитетима преовлађује кластична компонента када су кречњаџи интеркалисани листастим лапорцима тамних боја или бочно сасвим прелазе у зоне изграђене од лапораца, глинаца и сочива плочастих кречњака (неки терени око Доњих бара).

КРЕДА

Поред већ описаних беријаских слојева који залазе у доњу креду, на терену су развијени и слојеви горње креде, сенона. Ове седименте налазимо у изворишним дијеловима Сутјеске испод јужних падина Волујака, затим између Вратара и Чемерна, као и дуж тока Јабучнице (падине Товарнице на Зеленгори). Испод Волујака и Зеленгоре горња креда је заступљена флишним седиментима и саставни је дио велике зоне изграђене од флиша (дурмиторски флиш). То је веома поремећена серија слојева састављена од лапораца, глинаца, пјешчара, конгломерата, рјеђе сочива кречњака или рожнаца. Све је то наизмјенично услојено, што је једна од битних карактеристика флишних серија.

ТЕКТОНИКА

Подручје Тјентишта и Сутјеске припада двјема великим тектонским јединицама наше динарске области. Терени изграђени од тријаских и беријаских седимената припадају дурмиторској навлаци, а навучени су на седименте горњокредног флиша у изворишту Сутјеске и Јабучнице.

Флишни седименти (као аутохтони) таложени су у депресији (трогу) великих размјера, и провлаче се кроз читаву нашу динарску област, те се издвајају као значајна структурна јединица Динарида. Дурмиторска навлака такође је једна од већих тектонских јединица наше динарске области и далеко је потиснута према југозападу на седименте кредног флиша.

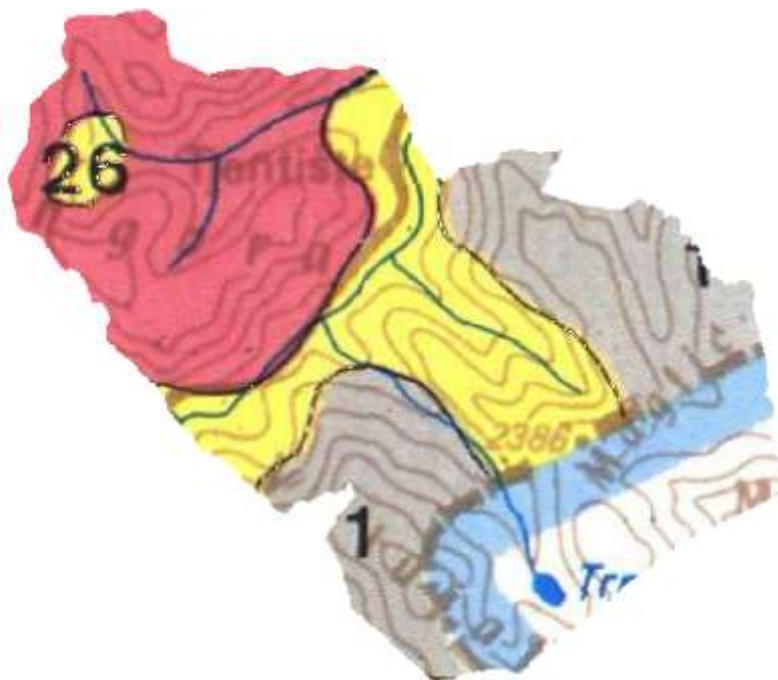
Флишни слојеви у горњем току Сутјеске и Јабучнице тектонски су веома поремећени, односно убрани и израсједани. То су по обиму мање тектонске форме које су видљиве, док наборе и дислокације већих димензија тешко уочавамо усљед једноличности седимената. Флишна серија слојева у правцу сјевероистока подилази под стрме литице Волујака и Зеленгоре, које овдје чине чеоне дијелове дурмиторске навлаке.

Дурмитонска навлака у ширем подручју Сутјеске углавном је изграђена од тријаских наслага. Главна дислокација означена је налијегањем тријаских кречњака и доломита на кредни флиш, при чему је праћена бројним расједима унутар кречњачке масе-навлаке (Волујак са Зеленгором). Такођер су важни расједи и даље унутар навлаке око Драгош-седла, испод Маглића, затим расјед који се протеже низ Суху и излази према Барама. Од значаја су расједи испод Бошчије Главе, затим око Трескавца и доњег тока Хрчавке — дуж којих су поремећени тријаски седименти.

2.5.4 Педолошке карактеристике¹

Тип земљишта у НП „Сутјеска“ тијесно је повезан са врстом геолошке подлоге, а подтипови, варијетети и својства земљишта варирају у зависности од осталих педогенетских фактора (вегетација, рељеф, експозиција, макро и микро клима, минералоски састав стијена).

Међу стијенама заступљеним на подручју националног парка, доминирају доњотријаски-верфенски седименти, те средње и горњотријаски кречњаци и доломити. Верфенске седименте представљају лискуновити и кварцни пјешчари и глинци, често шкриљавог изгледа. У вези с тим, међу заступљеним типовима земљишта доминира киселосмеђе земљиште на верфену и серија земљишта на кречњаку и доломиту. У локалитетима гдје конфигурација терена омогућава образовање дубљих земљишта развијена су на верфенским седиментима киселосмеђа или меризована и меризована земљишта.

Слика 6 Педологија НП „Сутјеска“

¹ План газдовања Националним парком „Сутјеска“ 2003–2012.

У серији земљишта на кречњаку на падинама, врховима и стрмом терену заступљена је рендзина, док је на мање стрмим и заравњеним локалитетима, као и у локалитетима гдје подземни рељеф омогућава већу дубину земљишног слоја, заступљено смеђе кречњачко и илимеризовано земљиште.

На подручју парка заступљене су и еруптивне стијене средњег тријаса из тзв. „порфирит-рожњачке серије“ са члановима серије: андезит (порфирит), кератофири, спилити, диабази, рожњаци туфови.

Хумусно силикатно земљиште, као почетну форму образовања земљишта на силикатним стијенама, налазимо у већој мјери на киселим еруптивним стијенама, док га у мањој мјери има на верфенском лискуновитом пјешчару. На базичним еруптивним стијенама није констатован ранкер, него само смеђе земљиште.

Горња креда је у националном парку заступљена флишним седиментима испод Зеленгоре и Волујака. То је врло поремећена серија слојева, коју представљају кречњаци, лапорци, рожњак, пјешчари и конгломерати, и на којој су развијена киселосмеђа, киселосмеђа илимеризована, те серија кречњачких земљишта.

У зони рожњачко кречњачке серије на Зеленгори (Стог и Брегоћ) и на Лебршнику долази до мијешања утицаја кречњачке подлоге и киселог рожњачког скелета и прослојака. Отуда појава киселих смеђих земљишта на мјестима гдје је матични супстрат кречњак. Одлучујућу улогу у образовању ових киселих земљишта имала су зрна и прослојци рожњака, отпорног на трошење, који у профилу остаје након отапања кречњака у облику скелета.

Земљишта у НП „Сутјеска“ везана су за три различите подлоге:

✓ *земљишта на карбонатним стијенама,*

Земљишта на карбонатним стијенама карактерише стјеновита површина и велики број слојева. Стјеновита површина је лимитирајући фактор за природну обнову вегетације јер се велика количина органске материје акумулира на малој површини са спорим процесом распадања што је узроковано сувоћом подлоге. На карбонатној подлози, на стрминама може се наћи црница. На мање стрмим или равним површинама браон кречњачко земљиште често прекрива карбонатну подлогу.

✓ *земљишта на киселим и силикатним стијенама,*

Скоро све стијене од којих је ово земљиште састављено веома се лако физички распадају али са веома спором хемијском разградљивошћу. Богате су са SiO_2 и после распадања дозвољавају стварање дубоког слоја земљишта. Доминантна врста земљишта на овој подлози је кисело, смеђе земљиште – камбисол. Лувисол се може појавити у комбинацији са камбисолима на равним површинама. На мјестима гдје се мијешају кречњачка површина и кисела подлога, могу се појавити кисела, браон земљишта.

✓ *земљишта на вулканским стијенама,*

Доминантна вулканска стијена на подручју парка је спилит. Оригинална подлога је углавном кисела. Материјал вулканских стијена често је помијешан са кречњаком што резултира у веома сложеним комбинацијама. Андезити су неутралне стијене, а спилити базне. На овим неутралним и базним подлогама често се могу наћи кисела земљишта.

Врсте земљишта у НП „Сутјеска“ и њихове карактеристике:

Киселосмеђе земљиште

Као доминирајући тип земљишта у националном парку заступљено је киселосмеђе земљиште на Пријевору, западним и југозападним падинама Маглића, у прашуми Перућици, на Зеленгори и на Лебршнику. Надморске висине на којима се јавља овај тип земљишта варирају од 830—1600 m на свим експозицијама, са нагибом терена од 16 до 40°.

Киселосмеђе илимеризовано земљиште

Овај подтип представља прелаз између киселосмеђег и илимеризованог земљишта, а образован је обично на заравњеним или блаже нагнутим теренима на Пријевору, у прашуми Перућици, на Зеленгори.

Илимеризовано земљиште

Илименизовано земљиште је у националном парку констатовано у прашуми Перућици, на граници с Перућицом и на Волујаку. Образовано је на силкатним стијенама (пјешчарима, порфириту). На силикатним, често кварцним пјешчарима, профил илимеризованог земљишта је боље развијен, дубљи је, јасније изражених хоризоната.

Рендзина

Овај је тип земљишта заступљен на сјеверним, западним и југозападним падинама Маглића, на Црвеним прљагама, Мркаљ-кладама, у прашуми Перућици, на падинама Сњежнице, на Зеленгори (Орловачко језеро, Угљешин врх, Ардов), на падинама Волујака код Трновчког језера, те на Волујаку.

Органогена кречњачка рендзина

Образује се на кречњаку гдје је нагомилавање хумуса интензивније и брже од нагомилавања минералне материје. У подручју парка та је појава условљена тежом разложивошћу биљних остатака и сировом климом на великим надморским висинама, која отежава микробиолошку активност и минерализацију органске материје.

Рендзина са сировим хумусом

Образује се на извјесним локалитетима гдје су услови за разлагање органске материје неповољни због сјеверне експозиције, велике надморске висине, дугог лежања снијега, велике масе изворне мртве органске материје, лигнинског састава итд. Среће се на падинама Волујака, изнад Трновчког језера.

Рендзина на точилима

Налазимо је у доњем дијелу стрме падине Волујака, према Трновачком језеру, под клековином букве, на тријасном кречњаку у облику више или мање заобљених крхотина и одломака.

Органоминерална рендзина

У подручју парка заступљена је на релативно већим површинама на чистом тријаском кречњаку. Органоминерална рендзина тежег је механичког састава од органогене. То су чисте или пјесковите иловаче, па чак и глине са повећаним процентом честица глине, што омогућава образовање органоминералног комплекса и одређује тај подтип рендзина.

Доломитна рендзина

Под тим називом обухватамо доломитну рендзину на доломитном пијеску и рендзину на једром доломиту, иако се оне битно разликују. Доломит је, као матични супстрат, у националном парку мање распрострањен.

Смећекречњачко земљиште

Овај тип не заузима веће површине, него се јавља мјестимично у серији земљишта на кречњаку гдје је матични супстрат нешто дубљи, између стијена итд. Среће се на западној страни Маглића, на падинама Сњежнице, у прашуми Перућици, код Чемерна на Зеленгори, на путу између Сухе Језерине и Трновачког језера.

Хумусно силикатно земљиште

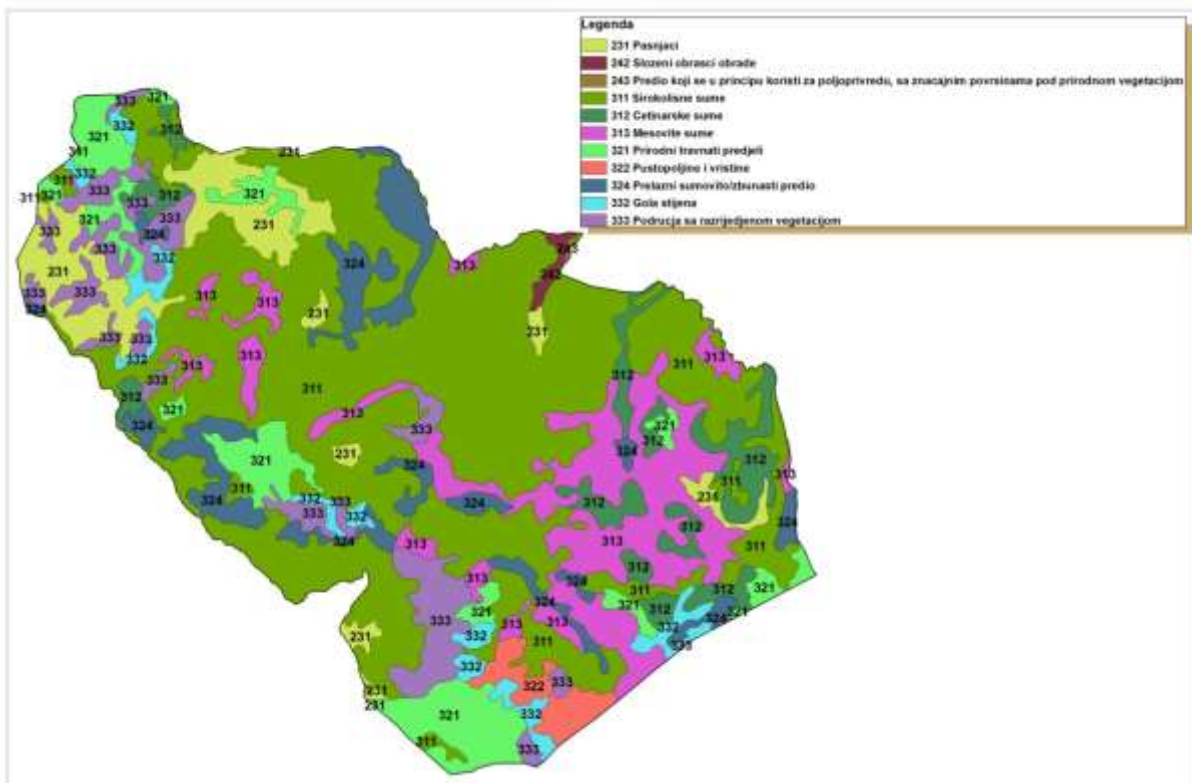
Образовано је на еруптивним стијенама националног парка и много мање на верфенским пјешчарама. Хумусно силикатно земљиште среће се на путу између Драгош-седла и Мркаљ-клада, на падинама Сњежнице, у доњем дијелу прашуме Перућице, на падинама Маглића, у Зануглини на Зеленгори.

Смеђе земљиште на еруптиву

Овај тип земљишта заступљен је код локве Дернечишта, те на сјеверној страни Маглића. Средње је тешког механичког састава – пјесковита иловача, иловаста пјескуша и иловача. (Б)хоризонт је редовно тежег састава и садржи мању или већу количину скелета.

2.5.5 Земљишни покривач према CORINE LAND COVER 2006.

Према Corine Land Cover 2006. на подручју НП „Сутјеска“ идентификовано је следеће:

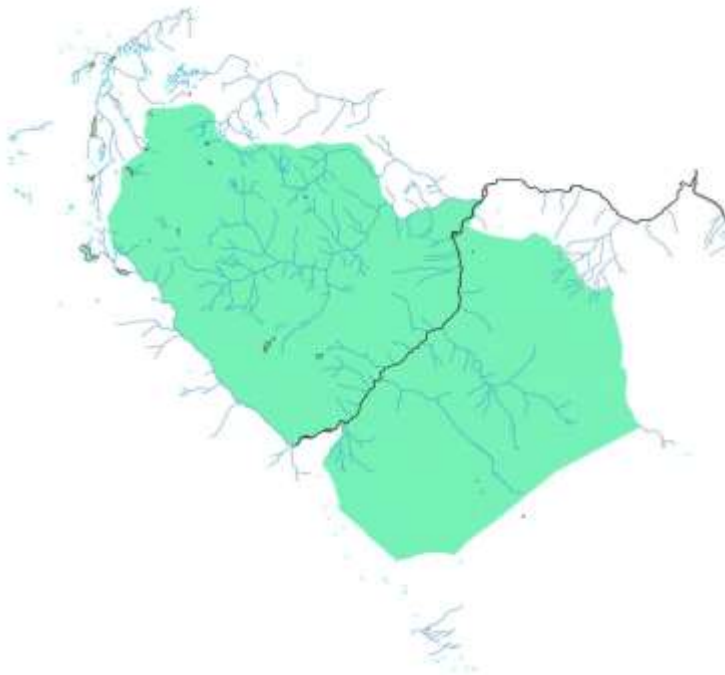

Слика 7 Земљишни покривач Националног парка „Сутјеска“

2.5.6 Водни ресурси²

На подручју НП „Сутјеска“ развијена је хидрографска мрежа тако да Сутјеска са својим притокама Хрчавком и Перућицом дренира околно подручје, али истовремено је развијена и карсна хидрографија, која је везана за крењачке терене.

Главни слив парка је ријека Сутјеска чији слив је ограничен Маглићем, Волујаком и Лебршником и дијелом источног и југоисточног платоа Зеленгоре. Главне притоке Сутјеске су потоци Јабушница, Хрчавка и Буковик који се улијевају са запада, те Сушки поток, ријека Перућица и Ждријело са истока. Остале двије ријеке, Бистрица и Бјелава, уливају се у Дрину са запада.

Слика 8 Хидролошка мрежа НП Сутјеска

Сутјеска настаје на сутоку Изгорских греда и подгорине Волујака, испод скаршћеног платоа Брда на 1800 m надморске висине, дужине 33 km са укупним падом од 1363 m надморске висине од извора до слива у Дрину. Разграната мрежа изворишних кракова обједињује се у јединствен ток низводно од Витасовине. Од изворишта до проширења Трнова Лука Сутјеска тече као брз планински ток, правцем југоисток—сјеверозапад.

У сектору Трнове Луке Сутјесци, са лијеве стране, дотичу Трторишница и Клубучарица.

На кратком потезу, од Трнове Луке до Саставака, на дужини од око 2,5 km, Сутјеска тече од југа према сјеверу. Код Саставака улијева се у Сутјеску њена већа притока Јабушница, 10 km дуга, са површином базена од око 30 km².

Низводније од Саставака почиње кањон Просјеченице, којим Сутјеска, правцем југозапад—сјевероисток, тече све до Тјентишког проширења. Просјеченица је дубок кањон усјечен у тријаским кречњацима.

У овом сектору, због геолошких односа, Сутјесци са десне стране, у близини Сухе, дотиче Сушки поток и три километра низводније Перућица. У подручју Сухе настало је, на мјесту гдје се улијева Сушки поток, ерозионо проширење Суха, највећа ерозиона творевина у овом дијелу тока Сутјеске.

² Основне природне карактеристике, флора и вегетација НП „Сутјеска“

Слика 9 Водопад Скакавац

Код Равног борја Сутјеска се пробија у Тјентишко проширење, које је, по својим морфолошким обиљежјима, типична флувиоденудациона творевина. Овдје је долина осјетно проширена, а Сутјеска је мрежом притока, нарочито Усовичким потоком, помјерена уз источни руб котлине. Овакве одлике долине остају готово неизмијењене све до близу Попова Моста. У сектору Михоље поље у Сутјеску се улијева притока Хрчавка, 11,6 km дуга, са површином базена од око 55 km².

Од Попова Моста до ушћа у Дрину Сутјеска генералнао тече у правцу истока. Од Попова Моста до Ђурева Сутјеска тече питомом и широком долином, а од Ђурева до Постог Поља уском и дубоком Ђуревском клисуром. У овом сектору, с десине стране, у Сутјеску се улијевају само двије значајније притоке: Шадички и Ђуревски поток.

Због великог пада Сутјеска има велики хидроенергетски потенцијал и постоје интереси за његово енергетско кориштење.

Перућица има двије мале притоке: Пријеворски поток и Концул. Водопад Скакавац, који пада са висине 70 m, посебна је атракција ријеке Перућице, а може се видјети са видиковца на Драгош-седлу.

Све ријеке су богате рибљим фондом.

На режим Сутјеске снажно утичу и општи хидрографски односи у њеном сливу. Овдје, прије свега, мислимо на стање подземне воде и на појаву и учесталост извора и врела. Ови односи су, међутим, највећим дијелом посљедица геолошких односа. Како је готово цио слив изграђен од кречњака различите старости, верфенских шкириљаца и, мање, од кредног флиша, то се у основи могу издвојити два основна типа појављивања подземних вода, те, у вези с тим, појављивања извора.

Свакако, од геолошке грађе подручја зависи и појава нормалних (површинских) токова. У зонама гдје су распрострањени верфенски шкриљци и флишни седменти подземне воде нормално се јављају у виду издани. То су, махом, слабији извори који у току године незнатно мијењају издашност. По типу су углавном пишталински или слаби пукотински извори. Они се јављају у свим зонама флиша и верфена. Највише их је, ипак, у изворишној области, у зони флиша, у подручју Чемерна, затим још по дну и странама Тјентишког проширења.

Захваљујући великој учесталости извора у појасевима верфенских творевина и флиша, успостављена је и нешто гушћа мрежа токова који најприје настају као слабији потоци, и затим срастају у нешто јаче, готово увијек, сталне токове.

Подручја кречњака имају типично крашку хидрографију. Испуцали и растворљиви кречњаци су веома водопропусни. Подземне воде испуњавају системе подземних канала и подземно се крећу на мјеста истицаја, према крашким изворима и врелима. Оваква подручја акумулирају велике количине воде и унутар слива Сутјеске представљају највеће подземне акумулације. Због тога су масиви Зеленгоре, Волујака, Трескаваца, Вилињака, Маглића и Сњежнице са хидрогеолошког становишта примарне подземне акумулације. Међутим, због снажне дисперзије подземних вода у свим правцима, ове зоне у хидрографском систему Сутјеске имају ипак ограничено значење. Подземне циркулације воде у крашким подручјима и дисперзије у вези с тим учиниле су да крашка подручја у сливу Сутјеске готово и немају значајнију површинску мрежу токова. Један дио подземних вода из крашких масива ипак посредством крашких врела дотиче Сутјесци. Крашка врела су рјеђа, али су зато богатија водом. Највећа крашка врела су врела у Сухој, у котлини Чемерна (Добра вода), те нека врела у изворишту Котача, Дубоког потока, Хрчавке и у кањону Просјечнице.

Слика 10 Орловачко језеро

На платоу Зеленгоре налази се осам прелијепих језера од којих је пет унутар граница парка а то су: Црно, Бијело, Орловачко, Доње баре и Горње баре. Од три језера која се налазе ван парка два су природна – Штиринско и Котланичко, док је треће, Бориловачко, вјештачко.

На јужној страни Маглића, преко границе, тј. у Црној Гори, налази се Трновачко језеро које је глацијалног поријекла и одлива се у ријеку Суху која се улијева у Сутјеску. Језера су популарно мјесто за риболов.

Југозападни дио парка представља вододјелницу: ту се налазе извори Неретве, која припада Јадранском сливу.

Слика 11 Трновачко језеро

2.5.7 Шумске фитоценозе³

Подручје националног парка највећим дијелом припада климарегионалним шумама букве и јеле са смрчом (*Piceo-Abieti-Fagetum*), а мањим дијелом шумама букве и јеле без смрче које изостају због продора медитеранских утицаја.

Унутар ових шума распрострањене су секундарне фитоценозе јеле и смрче (претежно *Abieti-Piceetum illyricum*), затим шуме букве (*Fagetum montanum illyricum*).

За субалпинску зону карактеристична је заступљеност шума букве (*Fagetum subalpinum*) и клековине бора (*Pinetum mugii*). Осим ових заступљене су, на хладнијим стаништима, субалпинске шуме смрче (*Piceetum subalpinum*).

На стаништима у кањону водотока распрострањене су реликтне шуме црног бора (*Pinetum nigrae calcicolum*), шуме црног граба (*Orno-Ostryetum*), и шуме јавора и липе (*Aceri-Tilitum mixtum*).

Храстове фитоценозе, шуме китњака и цера (*Quercetum petraeae-cerric*), углавном су везане за ниже предјеле. Незнатним дијелом подручје припада климазоналној фитоценози китњака и обичног граба.

Кањони водотока припадају стаништима раније наведених фитоценоза. Мале површине рецентних флувисола представљају станишта сиве јохе (*Alnetum Incanae*), односно шума врбе (*Salicetum*).

Газдинске класе

Према важећој шумскопривредној основи за подручје националног парка „Сутјеска“ за уређајни период од 01.01.2005. до 31.12.2014. године издвојене су следеће газдинске класе:

Шифра	НАЗИВ ГАЗДИНСКЕ КЛАСЕ
1101	Високе шуме букве на дубоким киселим земљиштима на силикатним супстратима и на комбинацији дистричних и еутричних земљишта на дијабазима (5)
1112	Високе шуме букве у појасу шума букве, јеле и смрче на дубоким кисело-смеђим земљиштима на кречњаку (4)
1113	Високе шуме букве у појасу шума јеле и букве на претежно плитким земљиштима на кречњаку (4)
1152	Високе шуме букве (4)
1153	Високе шуме букве (3)
1154	Високе шуме букве (2)
1205	Високе шуме букве и јеле на дубоким кисело-смеђим земљиштима на силикатним супстратима (5)
1207	Високе шуме букве и јеле на дубоким киселим земљиштима на комбинацији дистричних и еутричних земљишта на дијабазима, спилитима и андензитима (5)
1208	Високе шуме букве и јеле на плитким земљиштима на кречњаку (5)
1209	Високе шуме букве и јеле на дубоким кисело-смеђим земљиштима на силикатима и на комбинацији дистричних и еутричних дубоких земљишта на дијабазима (4)
1210	Високе шуме букве, јеле и смрче на претежно дубоким смеђим и илимеризованим земљиштима на кречњаку (5)

³ ШПО за уређајни период од 01.01.2005. до 31.12.2014.

Шифра	НАЗИВ ГАЗДИНСКЕ КЛАСЕ
1211	Високе шуме букве, јеле и смрче на претежно дубоким смеђим и илимеризованим земљиштима на кречњаку (3)
1213	Високе шуме букве, јеле и смрче, те јеле и смрче, на претежно дубоким смеђим и илимеризованим земљиштима на кречњаку (5)
1222	Високе субалпинске шуме букве са примјесом смрче и јеле на плитким земљиштима на кречњаку (5)
1252	Високе шуме букве и јеле (4)
1253	Високе шуме букве и јеле (3)
1254	Високе шуме букве и јеле (2)
1352	Високе шуме црног бора (4)
1353	Високе шуме црног бора (3)
1354	Високе шуме црног бора (2)
1454	Високе шуме храста китњака (2)
2101	Високе деградиране шуме букве претежно на дубоким кисело-смеђим земљиштима на силикатним супстратима (4)
2102	Високе деградиране шуме букве претежно на комбинацији дубоких дистричних и еутричних земљишта на дијабазима (5)
2105	Високе деградиране шуме букве претежно на дубоким земљиштима на карбонатном флишу (3)
2106	Високе деградиране шуме букве претежно на дубоким земљиштима на карбонатном флишу (2)
2403	Високе деградиране шуме храста китњака претежно на плитким земљиштима на кречњаку (4)
2405	Високе деградиране шуме храста китњака претежно на дубоким земљиштима на карбонатном флишу (3)
2406	Високе деградиране шуме храста китњака претежно на дубоким земљиштима на карбонатном флишу (2)
3152	Културе смрче (4)
3252	Културе црног бора (4)
3253	Културе црног бора (3)
3254	Културе црног бора (2)
3262	Културе бијелог бора (4)
3352	Културе осталих четинара (4)
3553	Културе осталих лишћара (3)
4151	Изданачке шуме (5)
4152	Изданачке шуме (4)
4153	Изданачке шуме (3)
4154	Изданачке шуме (2)
5251	Голети испод горње границе шума (5)
5252	Голети испод горње границе шума (4)
5253	Голети испод горње границе шума (3)
5254	Голети испод горње границе шума (2)
6251	Крш и голети неподесне за газдовање (5)
6252	Крш и голети неподесне за газдовање (4)
6253	Крш и голети неподесне за газдовање (3)
6254	Крш и голети неподесне за газдовање (2)
6451	Шумске комуникације (5)
6452	Шумске комуникације (4)
6453	Шумске комуникације (3)

Шифра	НАЗИВ ГАЗДИНСКЕ КЛАСЕ
6454	Шумске комуникације (2)

Према заступљености врста дрвећа и способности за пошумљавање газдинске класе се сврставају у следеће категорије шума и шумског земљишта:

Шире категорије шума (ШК):		Уже категорије шума (УК):	
1000	Високе шуме са природном обновом;	1100	Високе шуме букве;
2000	Високе деградиране шуме;	1200	Високе шуме букве и јеле са смрчом;
3000	Шумске културе;	1300	Високе шуме бијелог и црног бора;
4000	Изданачке шуме;	1400	Високе шуме храста китњака;
5000	Површине подесне за пошумљавање и газдовање;	2100	Деградиране шуме букве;
6000	Површине неподесне за пошумљавање и газдовање.	2400	Деградиране шуме храста китњака;
		3100	Културе смрче и јеле;
		3200	Културе бијелог и црног бора;
		3300	Културе осталих четинара;
		3500	Културе осталих лишћара;
		4100	Изданачке шуме букве;
		5200	Голети подесне за пошумљавање;
		6200	Крш и голети неподесне за газдовање;
		6400	Шумске комуникације.

2.5.8 Флора и фауна парка

Национални парк „Сутјеска“ обухвата огромно благо флоре и фауне. Флора садржи више од стотину врста биљака и гљива од којих се већина убраја у ријетке, осјетљиве и угрожене врсте.

Слика 12 Поглед на Перућицу

У парку је смјештена највећа и најпознатија прашума у Европи звана Перућица. Букова стабла висине преко 60 метара и ендемична црна боровина која штити древне шуме расту на стјеновитим површинама. Перућица (1234 ha) је била већ 1952. Године издвојена „из редовне шумарске управе, у шуме посебне намјене односно објекта истраживања и одржавања предавања“, а 1954. године подручје Перућице је било проширено за 200 ha (1434 ha) и стављено као природни резерват под државну заштиту.

Перућица обухвата цијело сливно подручје истоимене рјечице са водопадом *Скакавац* висине 75 m и са површином од 1291 ha. Овај парк раније је имао и престижну ботаничку башту. Она и данас постоји, али више није као некада.

Живи свијет Перућице изражен кроз вегетацију (фитоценозе и биљне заједнице, екосистеме, флору, фауну и друго) веома је разноврстан и богат. Перућица је због свог јужног положаја у Европи (субмедитеранско-медитеранско подручје), била за вријеме леденог доба веома значајан рефугијални простор који је омогућио да се многе термофилне врсте европског сјевера и њеног средишта сачувају на овом подручју. Ледено доба захватило је подручје Перућице па су њени вршни дијелови били прекривени ледницима, о чему свједоче остаци глацијалних периода (леднички циркови и корита, морене разноврсног карактера, глацијални облаци, и др.). Нижи дијелови Перућице остали су бар дјелимично, без ледничког покривача, што је омогућило развијање рефугијалне флоре и вегетације (*Ostrya carpinifolia* и њене заједнице и друге).

(Из презентације „Перућица – земља магије“)

У оквиру овог строгог природног резервата, заштићена су, поред шумских састојина букве, јеле и смрче, још и састојине субалпске букве, чисте или са планинским јавором, субалпске смрче, те вегетација бора кривуља или тзв. клековина бора и планинска травњачка вегетација. У Перућици, као и у другим дијеловима парка, налази се, заиста, право богатство и разноврсност биљног свијета, те низ ендемских и ријетких врста. О богатству биљног свијета Перућице може да посвједочи и то да је регистровано преко 170 врста дрвећа и грмља и преко 1000 врста зељастог биља. Истраживања заступљености врста маховина и лишајева тек су започела.

Флора парка⁴

Парк се налази у планинском подручју познатом по великом броју ендемских врста и подврста. У оквиру парка појављује се велики број врста васкуларних биљака. Један број су и стеноендемске врсте. Богата флора парка садржи и дужу листу врста јестивих гљива. У парку су своје станиште нашле и друге важне врсте гљива које су у асоцијацији са дрвећем, што има посљедице по заштиту шума.

У парку се може идентификовати дванаеаст (12) основних вегетационих врста:

- Abieto – Fagetum moesiacaе,
- Abieto – Piceetum abietis,
- Carpinetum orientalis,
- Fagetum moesiacaе montanum,
- Fagetum moesiacaе subalpinum,
- Oxytropidion dinaricaе,
- Piceetum abietis subalpinum,
- Pinion mugi,
- Quercetum robori – petraeae,
- Querco – Carpinetum Betuli,
- Selserio – Fagetum moesiacaе,
- Selserio – Ostryetum carpinifo.

⁴ План газдовања Националним парком „Сутјеска“ 2003–2012.

Ово су главни представници, док се варијације у композицији и структури биљних заједница могу појавити на мјестима гдје је вегетација изложена различитим условима у складу са-смјером нагиба, изложености вјетровима и сунцу.

У националном парку појављује се велики број биљака које се према Црвеној листи биљака IUCN (The IUCN Red Data List) класификују као ријетке, угрожене или осјетљиве у складу са групом критерија који дефинишу степен угрожености будућег опстанка датих врста.

Табела 8 Биљне врсте које се налазе на IUCN црвеној листи

IUCN категорија	Број родова	Број врста
Угрожене	18	20
Осјетљиве	3	4
Ријетке		>200

Табела 9 Угрожене и осјетљиве биљне врсте у НП „Сутјеска“⁵

Угрожене	
<i>Listera cordata</i>	<i>Rhododendron hirsutum</i>
<i>Potentilla palustris</i>	<i>Daphne cneorum</i>
<i>Cypripedium calceolus</i>	<i>D. laureola</i>
<i>Ophris sp.</i>	<i>Campanula slavnicii</i>
<i>Orchis sp.</i>	<i>Edaianthus jugoslavicus</i>
<i>Menyanthes trifoliata</i>	<i>Visianella sutjeskae</i>
<i>Corylus colurna</i>	<i>Aquilegia dinarica</i>
<i>Juniperus sabina</i>	<i>A. smiljiae</i>
<i>Taxus baccata</i>	<i>Valeriana braunii-blanquettii</i>
<i>Trollius europaeus</i>	<i>Narcissus radiiflorus</i>
Осјетљиве	
<i>Picea abies</i>	
<i>Fagus moesiaca</i>	
<i>Acer visianii</i>	
<i>A. pseudoplatanus</i>	

⁵ Таксономска и географска процјена врста РС

Подручје националног парка богато је љековитим биљем, поготово на планинским ливадама, затим гљивама и шумским плодовима. Скупљање шумских плодова и љековитог биља до сада је имало углавном мањи обим, међутим, понекада и неконтролисан, тако да су већ сада неке врсте угрожене претјераном и непланском експлатацијом (боровнице).

Пашњаци и ливаде у парку обухватају око 1500 ha и представљају одличан ресурс за напасање стоке и оваца у току љета. Сточари, који користе пашњаке и ливаде углавном долазе из села у окружењу националног парка. Пољопривредно земљишта је мало, око 325 ha; карактеристични су стари воћњаци са старим сортама воћа. Национални парк због очуваних старих сорта воћа и старих, аутохтоних пасми стоке представља и значајан извор генетских ресурса пољопривредно значајних врста.

Слика 13 Флористички богата ливада на Пријевору

У прилогу бр. 5 налази се списак васкуларне флоре НП „Сутјеска“.

Фауна парка⁶

Биоразноликост фауне НП „Сутјеска“ такође је врло богата. Присутне су све врсте које су типичне за планинска подручја Балкана.

Сисари

Мало је података о сисарима у парку. Врсте које су до сада регистроване сматрају се типичним за шумска, субалпска и алпска станишта планинских регија југоисточне Европе.

Слика 14 Медвјед (*Ursus arctos*)

Вук (*Canis Lupus*) и медвјед (*Ursus arctos*), у цијелој Европи су под заштитом и налазе се на листи CITES-Apendix II, међутим у националном парку „Сутјеска“ обје ове врсте су ловљене до доношења новог закона о националним парковима. Савјет Европе основао је 2002. године „Large Carnivore Initiative for Europe“ (Иницијатива за Европске велике месоједе) у циљу интеграције и координације напора за очување великих месоједа у регији. Објављена је процјена броја свих врста у свим Европским земљама, међутим, подаци о *Canis lupus* и *Ursus arctos* у Босни и Херцеговин непотпуни су и недовољни.

⁶ План газдовања Националним парком „Сутјеска“ 2003–2012.

Подаци за национални парк базирају се на претпоставкама.

Птице

Стање и бројност врста птица у парку је истарживано детаљније, па тако постоје подаци о броју врста које живе и гнијезде се у парку, које посјећују парк само у току љета али се такође ту гнијезде, затим врсте које пролазе кроз парк у прољеће и јесен на путу ка сјевернијим предјелима гдје се гнијезде, док зиму проводе у јужним предјелима, с врстама које се обично појављују само зими. Међутим ни ови подаци нису коначни јер је процијењено да ће број регистрованих врста птица без сумње порастати са порастом броја посјетилаца заинтересованих за птице.

Такође, постоје подаци који показују да се у оквиру националног парка може разликовати дванаест основних станишта птица.

У Парку је регистровано и девет врста дјетлића (фамилија – *Picidae*). Тај број представља 90% ове фамилије у Европи и показује еколошку разноликост могућности које су дјетлићу на располагању у шумским подручјима парка.

Поред дјетлића, двије врсте – тетријеб (*Tetra urogallus*) и препеличар (*Crex crex*), могле би се издвојити због специфичних потреба кад је управљање њима у питању. *Tetra urogallus* налази се на списку дивљих врста које су се досада могле ловити у парку, а *Crex crex* је врста која је на листи угрожених врста у разним дијеловима Европе и потребно је заштитити посебним мјерама заштите (IUCN Црвена листа). Станиште *Crex crex*-а у парку су ливаде око меморијалног комплекса на Тјентишту. Обје врсте имају високу истраживачку вриједност у оквиру Програма управљања природним ресурсима.

Слика 15 *Crex crex*

Рибе

Рибља популација у парку није пажљиво надгледана и веома је мало познато о историји њиховог живота у парку. Постоје подаци о појављивању пет врста риба из двије фамилије, од којих је једна (*Salmo giardneri*) пренесена из Калифорније и то у два језера на Зеленгори – Орловачко и Котланичко. *Salmo giardneri* је такође пренесена у Трновачко језеро испод Маглића (у Црној Гори). Остале четири врсте природно се јављају на овом подручју а то су: *Salmo trutta*, *Salvelinus alpinus*, *Tymallus tymallus* (фамилија *Salmonidae*) и *Phoxinus phoxinus* (фамилија *Cyprinidae*). Све осим врста *Phoxinus phoxinus* ловиле су се са дозволом у спортске сврхе до доношења новог закона о националним парковима којим је забрањен лов дивљачи, осим санитарног и узгојног одстрела у зонама утврђеним посебним прописима.

Водоземци (Amphibia) и гмизавци (Reptilia)

Водоземци и гмизавци у парку могу се груписати у два зоогеографска елемента: алпско-арктичко сјеверну групу и медитеранско-централноевропску групу.

Bufo bufo, *Rana temporaria*, *Vipera ursinii*, *V. Berus*, *Bombina variegata*, *Bufo viridis*, *A. Colchicus* *Natrix natrix*, *N.testellata* само су неке врсте водоземаца и гмизаваца који се појављују у ова два зоогеографска елемента у НП „Сутјеска“.

Слика 16 *Bufo viridis*

Бескичмењаци

Захваљујући разноврсности дивљег биља које представља извор хране најистакнутија група бескичмењака у парку је ред *Lepidoptera*, међутим и у њиховом случају није извршено њихово детаљније истраживање.

Ловно подручје изван парка

Национални парк „Сутјеска“ је до доношења новог закона о националним парковима управљао ловиштем „Зеленгора“, у ком се вршио узгој, заштита и узгојни одстрел дивљачи, медвједа, дивље свиње, дивокозе, срне и тетријеба. Ловиште је величине 53.700 ха и простире се на једном од најатрактивнијих дијелова Босне и Херцеговине.

Међутим, доношењем новог закона о националним парковима управи је одузета ова дјелатност и сада је посве неизвјесна судбина овог вриједног ловишта. Без обзира на будућу организацију и управу овим ловиштем, оно представља значајан капацитет овог парка под претпоставком да ће се по забрани лова у парку ова дјелатност проводити ван граница парка, а ловиште као такво и даље ће привлачити значајне посјетиоце и доприносити даљем повећању препознатљивости парка у ширем окружењу.

Поред ловишта дивљачи парк и његова околина располажу значајним водним ресурсима: Сутјеска, Хрчавка и Јабушница, као и нека језера Зеленгоре, која су богата рибом, посебно поточном пастрмком, а риболов на овим ријекама и језерима истинско је задовољство за све љубитеље тог спорта.

Иначе, цијело околно подручје парка, планински масиви Маглића, Волујака богато је дивљачи и на њима се налазе ловишта којима управљају ловачка друштва из херцеговачке и старохерцеговачке регије.

2.6 Културне и историјске карактеристике⁷

Постоје претпоставке да је овај простор, због повољних природних услова, географског и геосаобраћајног положаја био стално настањен од праисторије до данас. Нажалост, ни за такве претпоставке, нарочито када су у питању старија временска раздобља, не постоје докази засновани на темељном и систематском археолошком истраживању.

⁷ Просторни план подручја посебне намјене НП „Сутјеска“ 1986.

На подручју НП „Сутјеска“ постоје регистровани остаци култура чак од неолитског периода. Подручје је погодно за сточарске културе, те је условило насељавање сточарских заједница у неолитском периоду, о чему свједоче бројне гробне громиле. Климатске и друге карактеристике овог планинског подручја условљавале су начин живота и привређивања његових становника. Од најстаријих времена, сточарство је главна дјелатност, а изгон стоке на планину и боравак у „катунима“ током љетњих мјесеци, вјековна је традиција која се одржала и до данас. Првобитни катуну вежу се за Влахе, поромањене балканске старосједиоце. Ријеч „катун“ има двојако значење: као прво, то је група људи од неколико породица или домаћинства окупљених око једног поглавара или вође, под чијим су руководством вршили своје обавезе према господарима чији су били поданици, а са друге стране, „катун“ значи насеље у коме на окупу живи таква група. Величина катуна варира између 10, па и до 150 домаћинства, како је записано у манастирским повељама из доба Немањића. Планинско сточарство, на територији данашњег парка „Сутјеска“ познато је од најстаријих времена, а њиме су се бавили Илири, Власи, Словени. Данас је унутар парка активно још само неколико катуна на Зеленгори, као и катун на Пријевору, испод самог врха Маглића. Овдје се могу срести најстарији елементи материјалне и духовне културе ових крајева.

У античком периоду подручје парка имало је транзитни карактер и осим остатака античких друмова нема значајнијих других археолошких трагова из тог периода. Слично одсуство већих културно-историјских трагова карактеристично је и за касније раздобље отоманске доминације.

Подручје је било значајније насељено у средњем вијеку када је било и поприште важних историјских догађаја, од изузетног значаја за политичке и економске прилике у средњовјековном босанском краљевству, што је условило појаву већег броја средњовјековних утврђених градова. О том периоду постоје бројни писани извори, посебно из дубровачког архива, а сачувани су, у већој или мањој мјери, и остаци средњовјековних утврда Вратар и Тођевац, црква на Пријеђелу и Будошу, те бројне скупине надгробних споменика (стећака) на неколико локација у парку.

2.6.1 Споменици културе старих цивилизација

✓ Суха

Гробне гомиле у селу Суха скупина су од пет гомила које представљају предисторијске споменике од великог културно-историјског значаја у смислу заштите културно-историјског наслеђа.

✓ Мркаље

У селу Мркаље налази се скупина од осам камених гробних тумула.

✓ Дијелови трасе античке цесте од Чемерна до Челебића

Дијелови ове трасе откривени су археолошким истраживањима у случајним налазима. Античка цеста покривена је турском калдрмом. Ови археолошки остаци у доста су лошем стању.

✓ Средњовјековни утврђени град Тођевац

Средњовјековни град Тођевац налази се изнад лијеве обале ријеке Хрчавке, југозападно до Србиња. Тврђава је грађена у три нивоа у виду степенасто повезаних платформи. Кула је бранила град са истока, док је на западној страни била издвојена донжон-кула. Бедем и кула грађени су од камених блокова са везивом од чврстог кречног малтера.

Град се први пут помиње 1398. године. Тврђава је у јако лошем стању очуваности. Сачувани су дијелови кула на горњем платоу као и најниже и средње одбрамбене зоне бедема. Тођевац је једно од најзначајнијих утврђених упоришта могућих феудалних господара Подриња и као такав је изузетно значајно свједочанство о средњовјековној прошлости.

Слика 17 Тођевац

✓ Средњовјековни утврђени град Вратар

Град је лоциран на тешко приступачном и проходном мјесту, у тјеснацу кањона Сутјеске. Основна му је намијена била надзор и заштита промета над тад врло фреквентним караванским друмом који је повезивао далматинску обалу са Босном и Србијом и који је био познат под именом Дубровачки друм или Via Ragusa, Via Drina, Via Bosnine, Via Rassia. У вријеме Сандаља, Хранића и херцега Стјепана Вукчића то је била царинарница.

Од 1435. године до пада под турску власт 1465. Вратар је више пута спомињан /1444, 1452/ било као град или подграђе /suburbium/. Временом је пропао и сада су видљиви само незнатни његови остаци.

Сачуван је само мали дио зида са кречним малтером на десној обали Сутјеске. Недалеко од зида је камена вртача дубока око 2 m сачињена без везива.

Средњовјековни утврђени град Вратар од изузетног је значаја и у режиму заштите културних добара ужива први степен.

✓ Шадићи

Село Шадићи налази се у долини ријеке Сутјеске. У селу се налазе два локалитета са сачуваним праисторијским гомилама – Тумулима. На главици уз десну обалу Сутјеске на локалитету Јарчина налази се шест камених тумула који датирају из раздобља бронзаног и жељезног доба. На локалитету званом Зборне гомиле налази се још шест камених тумула различите величине такође из бронзаног и жељезног доба.

На локалитету који се зове Каурско гробље налази се некропола са 200 стећака, од тог 150 „сандука“ 5 „сљеменика“ и 45 плоча. На десет надгробника присутан је плиткорелефни декор /мотиви: сцена лова, штит, стилизовани крстови/. На неким мјестима, у овом селу видљиви су трагови старог караванског друма.

✓ Кула у селу Шадићи

У средишту села Шедићи налази се типична стамбено-одбрамбена кула која датира из 18–19. вијека. Кула је грађена грубо отесаним каменом, основа објекта је приближно квадратна. На јужном зиду сачувао се правоугаоним каменим тесанцима уоквирен прозор квадратног облика. Испод каменог вијенца истесане су камене конзоле. Западни и источни зид веома су оштећени а читав објекат је без кровне конструкције.

✓ Пријећело – Будош – Црквина

На локалитету Црквина у Будошу у Пријећелу археолошким истраживањима 1973. и 1975. Године откривена је црквена грађевина у виду двојног издуженог брода са полукружним апсидама на истоку и нартексом на западу, донекле неправилне основе. Уз источне и јужне дијелове нађени су остаци архитектонске пластике, стубићи и капители уз остатке украса у виду тзв. вучјих зуба. Неколико стубића је тордирано, а капители украшени мотивом крста, биљним мотивима, розетама и фигуралним представама. Уз цркву је пронађена и једна база стуба на којој је предсатвљен лав, а нађени су и фрагменти грубо рађене керамике. Прелиминарно локалитет је датиран у 6. или 12. вијек на основу одлика карактеристичних за ранохришћанске споменике или за градитељство ране романике. Постоје, међутим, историјски извори који говоре у прилог ностојања и функционисања овог сакралног објекта у доба Косача – у 14. и 15. вијеку.

На простору сјеверног брода простира се дио некрополе са стећцима, од којих је сачувано 17 примјерака. Надгробници су у облику плоча и сандука. На локалитету су видљиви фрагменти грубе керамике и мјестимично остаци гара који свједоче да је објекат у неком времену претрпио пожар.

✓ Будош – Градац – праисторијска градина

На локалитету Градац у селу Будош на Пријећелу налазе се остаци мање паисторијске градине, величине око 50 X 50 m, са одбрамбеним шанцем на западној страни. Градина је смјештена на доминантном узвишењу над долином Дрине. Датира из бронзаног и жељезног доба.

✓ Пријећело – остаци цркве Ђурђевице

Унутар бедема утврђеног града, код Пријећела, између Тјентишта и Србиња, налазе се остаци цркве зване Ђурђевица. Црква је била зидана од неправилних блокова грубо притесаног камења везаног чврстим кречним малтером. У југозанадном дијелу храма сачувала се зидана и омалтерисана гробница, са остацима дрвеног сандука и дислоцираним скелетом. Гробни прилози су били дио жељезног ножа, жељезне маказе и клин. Исход пода у цркви пронађени су фрагменти осликаног малтера. Ти уломци су уситњени и не дозвољавају претпоставку о томе шта је на зидовима ове маузолејне црквице било насликано. Гроб у цркви можда припада њеном ктитору, а неки истраживачи га датирају у 14–15. вијек. Црква је вјероватно порушена након пада тврђаве Ђурђевац у турске руке, те је у 16. вијеку била запустјела, да би крајем 16. или почетком 17. вијека била обновљена, па потом поново порушена и коначно напуштена.

✓ Праисторијска градина на локалитету Градац – Пријећело

На локалитету Градац на истакнутом узвишењу изнад Дрине видљиви су трагови праисторијског градинског насеља. У подножју градине нађени су фрагменти грубе керамике и кућног лијепа. Локалитет датира из бронзаног и жељезног доба.

✓ Некрополе

- Пријећело – Средњовјековна некропола уз православно гробље;
- Пријећело – Средњовјековна некропола – Грчко гробље;
- Калдрма – Пријећело – Праисторијски тумули;

- Врбница – средњовјековна некропола (20 стећака, 5 плоча, 13 сандучара и 2 сљемењака.);
- Врбница – праисторијски тулумус;
- Лучке Колибе – Требова – средњовјековна некропола и катунско насеље (23 стећака од којих је 16 у облику плоча, а 7 у облику сандука);
- Видеж – Средњовјековне некрополе и катунско насеље;
- Средњовјековна некропола између Клека и Штиринског језера (више десетина стећака);
- Нинковићи – Средњовјековна некропола ;
- Војновићи (Попи) – гробље, 18–19. вијек

✓ Црква Успења Богородице у селу Попи

Црква Успења Богородице у селу Попи, сјеверно од средокраће пута Србиње-Тјентиште, подигнута је или обновљена 1834. године. Легенда каже да је цркву у Попима подигао Мехмед-паша Кукавица, потурчењак из овог краја којег су 1752. послали из Цариграда у Босну да уведе ред међу локалним силницима.

Храм у Попима једнобродна је грађевина са полукружном апсидом. Улаз на западној фасади сачињен је од лијепо тесаних камених блокова. Лучно је завршен, а у тјемени лука је уклесан крст и година 1834. Изнад улаза је мала полукружна ниша. Под унутар цркве сачињен је од старих камених плоча, са амвонском и још једном розетом које су украшене плитко клесаним разноврсним геометријским мотивима.

Црква посједује царске двери из 17–18. вијека са дуборезним оквиром, Богородичину икону, критски рад из 17–18. вијека, икону Светог Николе, рад српског сликара из 19. вијека и иконе сликане на стаклу, из првих деценија 19. вијека. Православна црква у селу Попи је веома значајан споменик сакралног градитељства и иконописа у овом дијелу Подриња.

✓ Војновићи (Попи) – гробље, 18–19. вијек

У селу Војновићи у ширем подручју села Попи налази се старо православно гробље са каменим крстачама сразмјерно малих димензија (висина око 0,80 m, попречни крак крста око 0,50 m). На врху вертикалног и крајевима хоризонталног крака крста исклесане су округле камене избочине – јабуке. Надгробници немају богатијег украса, а дјелимично су утонули у земљу.

2.6.2 Културно наслеђе специфично за Други свјетски рат и претходни период

У новијој историји, тј. у Другом свјетском рату, на овим просторима одвијала се једна од најтежих и најкрвавијих битака које су партизанске снаге водиле против здружених њемачко-италијанских и квинслишких трупа. Битка на Сутјесци (Пета офанзива „Операција Švarc“) одвијала се од 15. маја до 15. јуна на просторима Црне Горе, источне Херцеговине и источне Босне, а завршне и најкрвавије борбе одиграле су се на подручју ријеке Сутјеске и планинама које је окружују.

У част и сјећање на ове догађаје и борце пале у НОБ-у на овим просторима подигнуто је много спомен-обиљежја на многим локацијама парка.

На Тјентишту је изграђен меморијални комплекс, чији је централни дио монументални споменик, рад академског вајара Миодрaга Живковића, као и спомен-кућа Битке на Сутјесци, архитектонско дјело Ранка Радовића. На територији парка још се налази низ мањих спомен-обиљежја на најзначајнијим мјестима везаним за догађаје и личности из ове битке.

Постојећа спомен обиљежја и њихове карактеристике:

✓ Спомен-костурница Тјентиште

Меморијална гробница на Тјентишту саграђена је 1958. године и у њу су покопани посмртни остаци 3301 борца НОВЈ палих у најодсуднијој бици народнослободилачког рата која је на овом подручју вођена јуна 1943. године. Налази се у средишњем дијелу Тјентишта.

✓ Тјентиште – Споменик Бици на Сутјесци

Ово обиљежје откривено је 5. септембра 1971. године. Споменик својим димензијама, обликом, бојом и положајем у простору представља централну споменичку вриједност Битке на Сутјесци, њен ликовни симбол. Ова 19 m висока скулпторска композиција апстрактног концепта, на сугестиван начин дочарава појам „сутјеска“ у природно-географском и историјском смислу.

Слика 18 Споменик Бици на Сутјесци

✓ Тјентиште – спомен кућа Битке на Сутјесци

Спомен-кућа (довршена и отворена 27. јула 1975. године трећи је и последњи из групе од три монумента, на Тјентишту.

Остали многобројни споменици који су изграђени у сјећање на битке и жртве Другог свјетског рата, вођеног на овом простору су сљедеће:

- ✓ Тјентиште – Спомен-обелиск палим борцима Прве далматинске пролетерске бригаде;
- ✓ Крекови – Спомен-обелиск на мјесту погибије народног хероја Саве Ковачевића;
- ✓ Озрен – Спомен-обелиск на мјесту рањавања друга Тита;
- ✓ Доње баре – Спомен-обелиск Другој далматинској бригади;
- ✓ Прибој, локалитет Каменолома – Спомен-плоча палим борцима X херцеговачке пролетерске бригаде;
- ✓ Прибој – Спомен-обелиск Шестој личној пролетерској дивизији;
- ✓ Боровно – Спомен-обелиск на мјесту погибије народног хероја Шерифа Лоје и 12 бораца Фочанске омладинске чете;
- ✓ Драгош-седло – Спомен-обелиск на мјесту гдје је умро Нурија Поздерац, први потпредсједник АВНОЈ-а.

Меморијални значај простора НП „Сутјеска“ један је од његових темељних феномена, један од основних мотива проглашења овог подручја националним парком.

Тренутно се ови објекти не одржавају редовно, односно постоји потреба дјелимичне санације и заштите од даљих оштећења појединих објеката.

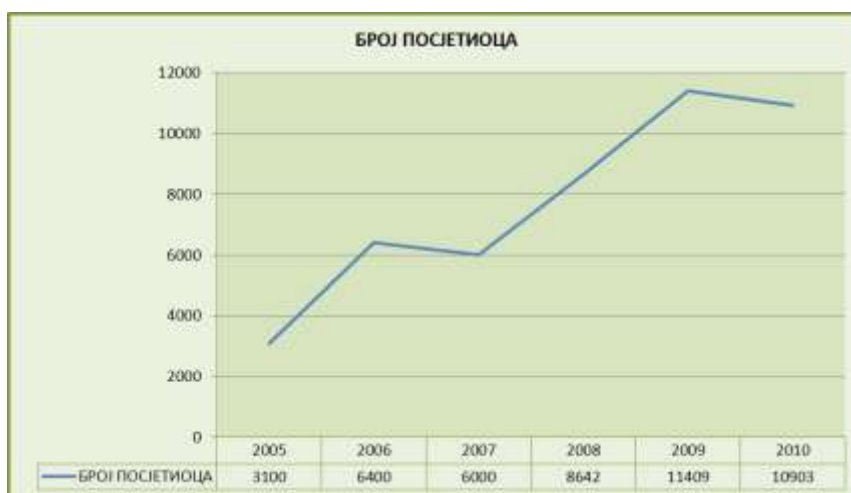

Слика 19 Музеј у меморијалној зони у Тјентишту

2.7 Туризам и рекреација

Прије посљедњег рата у Босни и Херцеговини, годишње је парк обилазило око 900.000 посјетилаца, а у 2010. години ово мјесто посјетило је свега 11.000 посјетилаца.

Показало се да је национални парк још увијек препознатљив, али је понуда и инфраструктура за посјетиоце оскудна.

Инфо-центар је тек у припреми, а за случајеве веће посјете управа НП нема довољно едукативног особља које би било на располагању посјетиоцима. То је један од фактора који успорава даљњи развој парка и смањује шансе за појачање властитих прихода.

Постоји могућност посјете спомен-кући и другим спомен-објектима у парку, али уз претходну најаву, јер музеј није отворен сваки дан, а и могуће посјете ограничене су радним временом управе НП, тј. до 15 часова радним данима. Туризам је иначе привредна грана која може бити значајан извор прихода за НП „Сутјеска“ и приближити га самоодрживости.

Од маја па до септембра односно у трајању љетне туристичке сезоне, Сектор за презентације у управи ангажован је на реализацији уговорених послова (организованих групних посјета), као и на свакодневном ажурирању и уговарању нових.

Рад овог сектора фокусиран је на групе које посјећују парк, на праћење распореда долазака и одлазака и других појединости који су везане за њихов боравак. Сектор за презентације у управи има редовне контакте са Сектором угоститељста, првенствено са рецепцијом хотела, која их редовно обавјештава о промјенама у резервацијама.

ЈУНП „Сутјеска“ планира приход првествено од следећих група посјетилаца:

- гости транзитног саобраћаја,
- дневних посјетилаца,
- школа у природи,
- спортских екипа,
- планинара,
- ловаца.

Угоститељски капацитети у самом парку углавном су у Тјентишту, у власништву су Парка и нису посебно активни, а поред тога, сада су у лошем стању, осим реновираног Хотела „Младост“ и његовог ресторана.

Сектор Угоститељства, трговине и туризма своје планске активности реализовује у објектима:

- хотел „Младост“ са павиљонима А, Б, и Г.
- Бифе „Језеро“,
- Ресторан „База“,
- Продавница „База“,
- Продавница „Извор“,
- Камп
- Ловачке куће „Добре воде“, „Баре“, „Зеленгора“.
- Спортско-рекреативни комплекс (терени за велики и мали фудбал, одбојку, кошарку и велики отворени базен.

Објекат бифеа „Усовачки поток“ у планираном периоду био би у закупу трећем лицу.

Хотел „Младост“ је реконструирани и тренутно је једини понуђач смјештајних капацитета (160 лежајева) и угоститељских услуга (ресторан капацитета 100 мјеста + тераса). Хотел „Сутјеска“ је девастиран и ван функције, хотелски павиљони су неупотребљиви (осим павиљона А, Б и Г), а дом младих и стари музеј уништени. Од осталих смјештајних капацитета ту су још:

- ловачке куће: Доње баре, Орловачко језеро и Богуновац (по 4 лежаја) и Добре воде (6 лежајева),
- кампови на Тјентишту капацитета 100 камп мјеста, Орловачком језеру са 130 мјеста
- бунгалов на кампу на Тјентишту са 8 лежајева.

Природа дјелатности, техничке могућности и сл. узрокују да једино објекат Хотел „Младост“ са павиљонима А, Б, и Г, раде током цијеле године, док остали објекти раде од априла до новембра.

Фактори који негативно утичу на туристичку понуду националног парка „Сутјеска“ везани су за лоше смјештајне капацитете, неразвијену организацију, структуру особља, слабу повезаност са туристичким дестинацијама и агенцијама.

Национални парк „Сутјеска“ има квалитетну и прилично густу мрежу планинарских путева, који су још увијек повезани са планинарским путевима Биоча, Трновачког језера и Голије у Црној Гори. Нажалост, не постоји карта тих путева, а то смањује могућност посјете планинара који не познају подручја. У националном парку нема обиљежених бициклистичких стаза или карте подручја, коју би могли користити бициклисти.

Постоји неколико догађања и манифестација које се организују сваке године и представљају занимљиве догађаје који би могли бити интегрисани у друге туристичке понуде: риболов-пастрмка, EUROPARC дан, међународни догађаји, рафтинг итд.

Постоје потенцијали за организовање путовања, планинарење, лов, риболов, камповање, посјете Перућици и многе друге могућности, које би се могле развијати у оквиру комплетне туристичке понуде на овом подручју.

Појављује се интерес становништва за активности у вези са природом и рекреацијом, нпр. угоститељски туризам, рафтинг и слично, али је засада понуда још релативно мала и некоординисана.

Национални парк „Сутјеска“ има одређен број становништва у самом парку и у његовим рубним дијеловима, али имајући у виду величину парка, број становништва у парку и у његовом окружењу је релативно мали, па интерес за туристичке активности и због тога није велик.

Планинарски клубови „Зеленгора“ и „Енцијан“, ловачка удружења „Панос“ и „Бакић“, те риболовачко друштво „Младица“ су само неки од потенцијалних пружалаца туристичке понуде у овом подручју.

Тренутно је у току реализација пројеката Сарајевске регионалне развојне агенције СЕРДА: Подршка развоју еко-туризма у НП „Сутјеска“, а управа НП је и партнер у пројекту прекограничне сарадње о повезаном развоју туризма између Општине Фоча и Општине Плужине у Црној Гори.

Национални парк „Сутјеска“ остварује и прекограничну сарадњу са Националним парком „Тара“ у Србији, а у припреми је значајан пројекат из области заштите биодиверзитета са овим Парком.

Велик потенцијал нуди близина и потенцијално повезивање са Националним парком „Дурмитор“ у Црној Гори. Такође, добра сарадња се остварује и са осталим парковима из Србије, као и са Заводом за заштиту природе Србије.

2.8 Транспорт и приступачност

Кроз национални парк Сутјеска пролази главни пут Сарајево–Дубровник, који је до Фоче у добром стању, али су саобраћајнице и унутрашњи путеви парка у лошем стању. Пут Фоча–Тјентиште у лошем је стању и не испуњава услове за категорију магистралног пута. Због сталних клизишта на планинском превоју Чемерно и радова којима се покушава санирати постојеће стање на овој дионици пута, проходност од Гацког ка Тјентишту је веома отежана.

Са аспекта глобалног тржишта и глобалне приступачности заштићеног подручја за међународне туристе и заинтересоване љубитеље природе значајно је, да су у релативној близини два међународна аеродрома са значајним бројем посјета – Сарајево (прибл. 100 km) и Дубровник (прибл. 150 km). Најближа жељезничка пруга пролази кроз Сарајево, али због лошег стања жељезничког система и спорости возова не може се очекивати, да би је посјетиоци из удаљених крајева користили за долазак у национални парк.

Табела 10 Удаљености од Тјентишта до главних локалних и регионалних центара

Дионица пута	Удаљеност(km)	Просјечно вријеме путовања
Тјентиште–Фоча	28	23 min.
Тјентиште–Сарајево	98	1 h и 22 min.
Тјентиште–Дубровник	141	1 h и 55 min.

Тјентиште – Бања Лука	288	4 h и 23 min.
Тјентиште–Херцег Нови	152	2 h и 15 min.
Тјентиште–Требиње	109	1 h 28 min.
Тјентиште–Београд	323	5 h 28 min.

Већина подручја националног парка ван саме долине Сутјеске тешко је приступачна. Личним аутом се може доћи до Драгош-седла и Пријевора (популарна стартна тачка за излет на Маглић) и до катуна. Неки путеви су повезани тако, да формирају велик кружни пут (нпр. Тјентиште – Зеленгора – цеста за Калиновик), али су приступачни само џипом.

2.9 Покретачи промјена (drivers of change)

Покретачи промјена су посебно важни због њихових потенцијалних посљедица – како нежељених (штетних за визије и циљеве националног парка) тако и жељених (јаке локалне заједнице које живе од одрживог кориштења подручја и локалног туризма).

2.9.1 Природни покретачи промјена

Сукцесијски процеси у шумама и на ливадама су природан процес. Без сјече ће стање шума на подручју националног парка прећи у зреле сукцесијске фазе са великим процентом старих стабала. Сукцесији флоре и станишта слиједи и промјена фауне. Неповољни процеси у шумама, повезани са сукцесијом (нпр. пораст корова) могу се спријечити санитарном сјечом. Ливаде и пашњаци, који су јако богати планинском флором, без редовног кошења или испаше зарастају високо планинским дрвним врстама (клековача, клека, ариш и сл.) све до надморске висине која представља шумску границу. Без редовног одржавања, косидбе или испаше површине ливада биле би пуно мање.

Пожари могу бити посљедица удара грома и у високо лежећим дијеловима и на пећинама тешко их је зауставити. **Одрони** се дешавају на неколико мјеста у парку гдје дође до лома стијена или до клизања земље због великог нагиба терена. Пожари и одрони повећавају динамичност процеса у природи, јер се на њиховим мјестима успоставе примарне сукцесијске фазе са пионирским врстама биља, које се полако развијају у зреле фазе.

Посљедице **климатских промјена** одразиће се на промјени временских услова, на спорој промјени флоре и фауне и на водном билансу.

Засада нема детаљних информација о томе да ли је процењено да ће се у региону националног парка температуре и годишњи просјек падавина повећати или смањити, тако да се не може процијенити, како ће климатске промјене утицати на језера, ријеке, флору и фауну у националном парку.

Климатске промјене могу утицати и на дјелатности управе НП, становништва у парку и његовој околини, а и на посјету парку, јер су нпр. дуже зиме и велики број дана са падавинама неповољне за туристичку посјету парка.

2.9.2 Социјални покретачи промјена

Национални парк и његово окружење је ријетко насељено подручје у коме се становништво у највећој мјери бави пољопривредом. Активности националног парка и посјете великог броја туриста до 1990. године омогућавале су инфраструктуру за квалитетан живот, разноликост понуде и могућност зараде. Кроз Сутјеску је до тада водио и један од значајнијих путева према мору, тако да су се у парку заустављали и туристи на путу за Дубровник.

Настајање нових међународних граница са Црном Гором и Хрватском и посљедице политичких промјена и рата значајно су **смањиле посјету парку**. На Тјентиште, односно долину ријеке Сутјеске и истоимени национални парк не долазе више заљубљеници историје НОР-а у тако великом броју, односно нема их ни близу толико, колико их је долазило у периоду након последњих оружаних сукоба на овим просторима. Слаба је искоришћеност парка и за спортске припреме спортиста, полазника разних политичких школа, ђачких екскурзија, смањен је ловни туризам... Граница са Црном Гором смањује и атрактивност планинских путева и кретања по планинским дјеловима Маглића и Вучева, мада је до сада прелаз границе био толерисан.

Смањење посјете парку и активности у парку **смањиле су могућност зараде и утицале на квалитет живота у парку**: центри запошљавања и тржишта нису више локални, него регионални – градови као нпр. Фоча, Трново, Гацко, Калиновик, а и Сарајево као далеко највећи град и економски центар у окружењу. Посљедица тога је и **исељавање** из ширег подручја парка и постепено смањење пољопривредне активности због **старења становништва**.

Иако је становништво малобројно, релативно пасивно и има слаб властити потенцијал за инвестиције, **потенцијал становништва** би се могао боље искористити кроз едукацију у смислу подстицања узгоја органске хране и бављења сеоским туризмом, са коначним циљем привлачења што већег броја туриста на подручје у окружењу парка што ће у коначници резултирати и већим бројем посјетилаца. Неки становници се већ баве туристичким дјелатностима (рафтинг, продаја хране), али нису повезани и промовисани. Управа НП, Сарајевска развојна агенција СЕРДА и Општина Фоча су актери, који могу подржати потенцијал локалног становништва – појединаца, а и друштава (планинарско, ловачко друштво...).

Национални парк „Сутјеска“ има предности због локације, величине и разноликости природне и културне баштине, а и **препознатљивости у земљама у окружењу и у** (тековине НОБ-а) и **одређеном дијелу међународне научне заједнице** (значај Перућице као изузетног шумског резервата), која се већином базира на имиџу и активностима прије 20 година. Те предности је могуће искористити уз сарадњу са локалним становништвом и прекограничном сарадњом, али треба их искористити док је „Сутјеска“ још препознатљива.

На глобалном нивоу у посљедних 20 година повећала се **популарност одрживог и природњачког туризма**. Промјенио се и начин путовања: умјесто великих tour-оператера и путовања у великим групама аутобусом од дестинације до дестинације, људи преферирају путовати сами или у јако малим групама, често се путује авионом, а затим организованим локалним превозом или изнајмљеним возилом до жељене дестинације.

Поред тога све је популарнији **активни одмор**, гдје туристи уче нешто ново или се баве активностима које су код куће и на послу неуобичајене (нпр. помоћ у сеоском туризму, курсеви здраве исхране, орнитолошки курсеви, историја умјетности и сл.).

2.9.3 Економски покретачи промјена

Управа НП је највећи **послодавац** у оквиру националног парка и тако ће вјероватно и остати још неко вријеме, јер су могућности за развој других дјелатности скромне и ограничене на иницијативу на подручју туризма и пољопривреде.

Приступачност за парка туристе и обрнуто – других крајева за становнике парка релативно је слаба. Инвестиције у јавни саобраћај и путну инфраструктуру, а на дужи рок и побољшан стандард могли би приближити тржишта.

Туризам у ширем региону опоравио се у првој деценији 21. вијека, а у одређеној мјери и ојачао: снажни центри туризма су Дубровник и Дурмитор, а и Сарајево као урбана дестинација. За Дубровник у хрватском приморју карактеристични су гости, који желе током дужег боравка искусити и нешто ново, тако да за сада одлазе на организоване излете на Дурмитор. „Дурмитор“ у Црној Гори је национални парк, у којем сем у условима сличним Сутјесци, развио еко-туризам, повезан са бициклизмом, планинарењем и рафтингом на Тари. Развој ових дестинација посљедица је приватне иницијативе у сарадњи са управом НП.

Због глобализације и интернета глобално су се **промијенили начини тржења и начини комуникације и информисања**. Све информације могу бити приступачне, сада је нагласак на презентацији и анализи. Национални парк „Сутјеска“ је на најзначајнијим дијеловима релативно добро покривен сигналом мобилне телефоније, а у ужој зони Тјентишта постоји и приступ интернету.

За БиХ је значајна **присутност међународних донатора**, тако да је релативно пуно расположивих фондова у поређењу са другим земљама у окружењу.

Претприступна помоћ ЕУ у оквиру IPA фондова нуди прилике за финансирање пројеката усмјерених у приоритете ЕУ.

2.9.4 Политички покретачи промјена

Административна подјела БиХ обухвата више нивоа, од којих је ентитет Република Српска (у коме се налази предметни парк) један од два ентитета који чине БиХ. Република Српска, због географског положаја и мале заступљености у међународним односима није добро позната и тешко прати глобалне потребе и прилике. На развој националног парка утичу и различите стратегије, те њихова имплементација, као и територија парка, која се налази на простору три општине.

Законодавство БиХ усклађује се са законодавством ЕУ, а кроз то се мијења начин рада и контекст финансирања. **Промијене законодавства** са подручја заштите природе и заштите животне средине могу знатно утицати на могућности за активности у националном парку, као што је примјер новог закона о националним парковима.

За развој парка значајан је и **однос локалне заједнице и однос између управе НП и општина**, јер промијене власти, промијене планских докумената и различите стратегије развоја утичу на развој дјелатности и прилике у парку.

Битка на Сутјесци често се означава као преломна и најкрвавија битка у Народноослободилачком рату (НОР).

Након рата, простор Сутјеске проглашен је националним парком и претворен у јединствен меморијални комплекс са бројним спомен-обиљежјима и рекреативним садржајима. Прво је саграђена Спомен-костурница и изнад ње подигнут величанствен споменик, а затим и спомен-музеј, велики омладински центар, хотели, гостинска кућа и 79 спомен-обиљежја. У току последње двије деценије постепено је одлазила у заборав својеврсна културно-историјска традиција која се везивала за Народноослободилачку борбу, антифашизам и борбу против окупатора. **Промијењен однос према овом насљеђу** индиректно доводи до тога да се у великој мјери **запостављају и друга вриједна културно-историјска обиљежја** ове области из периода који су претходили Другом свјетском рату, као што су значајни налази из античког периода, средњег вијека и отоманског периода.

Савјет министара Босне и Херцеговине и Влада Црне Горе потписале су 8.6.2010. године **Споразум о сарадњи из области туризма**. У њему су се обавезале на сљедеће:

- да ће на сваки могући начин олакшати јачање протока туризма између земаља промовисањем уже сарадње између одговарајућих фирми и организација које раде у туристичкој дјелатности, и да ће на реципрочној основи подстицати дистрибуцију туристичких публикација и материјала за оглашавање у двијема земљама, као и подстицати и спонзорисати туристичке манифестације кориштењем техничких и управних средстава;
- да ће подстицати креирање и израду заједничких туристичких производа који ће бити конкурентни на другим туристичким тржиштима и заједнички их пласирати на тржишта;
- да ће, у складу са међународним стандардима, подузети неопходне мјере на осигурању што једноставнијег прелазка међудржавне границе током цијеле године и на сигурности туриста који долазе из једне у другу земљу.

Због глобалних политичких промјена, рецесије и нових кризних подручја **донатори се селе у друге земље и регионе или смањују величину донација**.

Стратешки дио

3 Стратегија управљања

Управљање националним парком „Сутјеска“ врши јавна установа чији рад контролише ресорно министарство. У склопу израде Плана управљања за оба национална парка у Републици Српској (Сутјеска и Козара) и шумске резервате Јањ и Лом, обухваћено је и разматрање различитих модела управљања заштићеним подручјима, који би Министарству за просторно уређење, грађевинарство и екологију Републике Српске могли олакшати управљање и финансирање заштићених подручја.

Разматрани модели, њихове предности и недостаци представљени су у следећој табели. Модели нуде могућности за будући развој управљања заштићеним подручјима, уз разматрање законодавства и економских потенцијала.

Табела 11 Могући модели управљања заштићеним подручјима укљученим у пројект

Модел	Предности	Недостаци
Одвојено управљање НП „Сутјеска“ и заједничко, централизовано управљање НП „Козара“ и шумским резерватима	Успостављање ефикаснијег система контроле пословања у парковима. Лакше умрежавање са кључним учесницима на планирању заједничких активности. Лакше укључивање у регионалне, европске и свјетске мреже заштићених подручја. Ефикаснија маркетиншка промоција. Ефикаснији наступ према надлежним министарствима у циљу добијања финансијских средстава.	Промјене у досадашњем функционисању управа националних паркова. Дуготрајни поступци за оснивање јавних предузећа. Могућа неравномјерна расподјела средстава. Могућност фаворизовања »једне стране«. Противљење шумских газдинстава на чијем простору се налазе заштићена подручја. Тежа комуникација са локалним заједницама унутар и у окружењу заштићених подручја. Теже препознавање локалних потреба и проблема.

Модел	Предности	Недостаци
<p>Централизовано управљање свим заштићеним подручјима</p>	<p>Слично уређење постоји у Црној Гори, а има таквих система и у свјетској пракси (Италија на регионалном нивоу). Такав систем омогућава равномјернију расподјелу финансијских средстава по потребама и приликама, а не по управама. Успостављање ефикаснијег система контроле у националним парковима и ефикаснијег планирања. Лакше умрежавање са кључним учесницима на планирању заједничких активности. Лакше укључивање у регионалне, европске и свјетске мреже заштићених подручја. Ефикаснија маркентишка промоција. Ефикаснији наступ према надлежним министарствима у циљу добијања финансијских средстава.</p>	<p>Бирократски проблеми приликом оснивања јавног предузећа. Системске промјене у шумским газдинствима на чијем простору се налазе заштићена подручја. Слабија комуникација са локалним заједницама унутар и у окружењу заштићених подручја. Теже препознавање локалних потреба и проблема.</p>
<p>Централизовано управљање националним парковима, док би шумским резерватима управљала Агенција за шуме Републике Српске</p>	<p>Лакше умрежавање са кључним учесницима на планирању заједничких активности за националне паркове и ефикаснија маркентишка промоција. Ефикаснији наступ према надлежним министарствима у циљу добијања финансијских средстава али уз обавезно повезивање с Агенцијом за шуме у виду повезивања цијелог система заштите природе.</p>	<p>Теже повезивање досадашњих управа националних паркова. Противљење шумских газдинстава на чијем простору се налазе заштићена подручја. Тежа комуникација са локалним заједницама унутар и у окружењу заштићених подручја и теже препознавање локалних потреба и проблема.</p>
<p><u>Децентрализовано управљање свим заштићеним подручјима (тренутни модел)</u></p>	<p>Постојање управљачког механизма. Могућност веће комуникације са локалном заједницом. Препознавање локалних потреба и могућности. Мање потребе за системске промјене може значити више времена за рад на стратегијама и пројектима.</p>	<p>Немогућност обезбјеђивања довољних финансијских средстава и слаба пројектна организованост због недостатка финансија и повезивања у региону и на националном нивоу. Тежа и мање ефикасна маркетиншка промоција. Недовољно умрежавање са осталим учесницима у сврху садржаја и промоције. Неравномјерна расподјела финансијских средстава и мање средстава за заштиту шумских резервата.</p>

Модел	Предности	Недостаци
Децентрализовано управљање НП, проширење резервата „Јањ“ и „Лом“ на паркове природе са управљањем резерватима и новоуспостављеним парковима од стране шумских газдинстава	Ефикаснија заштита окружења шумских резервата. Стављање и других дијелова територије у строже режиме заштите. Очување аутохтоних генетичких ресурса. Анимирање локалног становништва. Боља координација са кључним учесницима на планирању заједничких активности. Ефикаснија маркентишка промоција. Ефикаснији начин обезбјеђивања финансијских средстава.	Противљење шумских газдинстава на чијем простору се налазе заштићена подручја и ЈП „Шуме Републике Српске“. Неадекватно ангажовање шумских газдинстава на заштити шумских резервата. Недовољна информисаност локалне заједнице.
Управљање националним парковима од стране једне управе и свим осталим заштићеним подручјима од стране друге посебне управе.	Ефикаснија заштита шумских резервата Јањ и Лом. Боља координација са кључним учесницима на планирању заједничких активности везаних за заштиту и промоцију шумских резервата. Ефикаснија маркентишка промоција шумских резервата. Ефикаснији начин обезбјеђивања финансијских средстава за заштиту шумских резервата.	Противљење шумских газдинстава на чијем простору се налазе заштићена подручја. Лоша комуникација са локалним заједницама унутар и у окружењу заштићених подручја. Непрепознавање локалних потреба и проблема.

Приједлог консултаната је да се упркос уоченим недостацима, тренутно, задржи постојећи модел управљања заштићеним подручјима. За тренутни модел управљања већ постоје управљачки механизми и није потребно предузимати веће системске промјене тако да се сви расположиви потенцијали могу усмјерити у развој и унапређење постојећег стања у парку.

Развој и унапређење постојећег стања у Парку мора бити у контексту седмог миленијумског циља, тј. засновано на интегрисању принципа одрживог развоја у управљачку политику парка кроз смањење губитка природних ресурса.

4 Стратегија организације

Национални парк „Сутјеска“ познат је по вриједном природном и културно-историјском наслеђу и као такав је значајна туристичка дестинација. Туризам је најјачи потенцијални механизам за промоцију значајности парка, а и најјачи потенцијални извор прихода за управљање парком.

Анализе функционирања туристичких дестинација показују, да најбоље функционишу оне дестинације које су успјеле постићи јаку интерну организованост. То значи, да су дијелови система међусобно повезани како би посјетиоца на одговарајући начин привукли у парк, водили га по парку и на крају отпустили послије завршетка посјете. Посјета је организована ка циљаним дијеловима парка, за које управа развија одговарајуће производе и из њих извлачи приходе. Посјетилац у парку има организовано све – од смјештаја, посјете атракцијама, превоз, исхрану, куповину, комуникације, осигурање, забаву итд.

Досадашњи модел организације у Националном парку „Сутјеска“ јасно је поставио надлежности Јавне установе и управу НП као одредиште, дијелом и због тога што данас у парку нема много других учесника. Из овога се може закључити да се данашња организованост у парку заснива на надлежностима Јавне установе. Надлежности за одлуке су потребне, али не функционишу у тржишном смислу да би се од посјете парку остварле значајније добити у промотивном и економском смислу.

4.1 Организација за будућност

Будућа организованост зависи и од одабраног модела управљања парком. Управљање парком може се организовати на неколико начина у зависности од степена организованости:

- Висок степен организације који је карактеристичан за развијене дестинације,
- Средње висок степен организације због широког спектра различитих производа и услуга, те великог подручја,
- Низак степен организације који дозвољава слободан развој свих дјелатности.

Карактеристике различитих степена организованости приказане су у следећој табели. Избор организације мора се базирати на капацитетима управе НП и учесника у и окружењу парка, а уз то, пожељена је и самоодрживост парка, тј. да се парк финансира из прихода од туризма.

Табела 12 Нивои организованости на туристичкој дестинацији

Степен организације	Опис	Функције које је потребно развити	Слабости
Висок степен организације који је карактеристичан за развијене дестинације	У таквом систему је централизован развој и организација свих дјелатности парка од туристичких до научних и развојних функција. То значи да управа НП организује и координира све функције, а поред тога улаже средства у њихов развој и операцију. На тај начин управа НП посредно финансира заштитне функције и све друге функције које су потребне за функционисање дестинације. Јак бренд парка носилац је повезивања гдје за употребу бренда понуђач плаћа дио прихода јер због тога добија посјетиоце и приходе.	<ul style="list-style-type: none"> • Тржишне функције, организација долазака и одлазака, • Транспорт, смештај, исхрана, вођење и управљање производима, • Финансијско управљање и инвестиције у нове производе, • Развој туристичких производа, • Заштита, управљање зонама и све друге функције, • Интегрисано интернет-пословање, • Централни систем развоја производа, • Обавезно везање за бренд и суфинансирање развоја брендова, • Мониторинг и извјештавање. 	<p>Мање простора за слободан развој дјелатности,</p> <p>Мање простора за флексибилност система јер мора бити јак па је увођење промјена теже.</p>
Средње висок степен организације због широког спектра различитих производа и услуга и велике територије	Средње висок степен организације због велике територије и дјелатности <u>у овом тренутку је највероватнији.</u> У средње високом степену повезаности потребно је посебно повезати заштиту природних и културних вриједности , на коју је потребно ставити посебан акценат, туристичке дјелатности, инфраструктуру итд. На тај начин сваки од тих дијелова функционисања потребно је повезати у систем са заједничким циљевима.	<ul style="list-style-type: none"> • Повезати секторе (туризам, природа, транспорт, истраживања), • Децентрализован систем развоја производа док бренд повезује различите дијелове, • Потреба за јако повезивање на нивоу стратешких циљева и специфичних циљева по посебним дијеловима плана управљања. 	Приходи су везани за више носилаца, што на даљи рок смањује капацитет подручја да постигне развој, поготово јер нема финансијске подршке за своје развојне пројекте.

Степен организације	Опис	Функције које је потребно развити	Слабости
Низак степен организације, који дозвољава слободан развој свих дјелатности	Садашња организација показује слабости у развоју производа који би носили приходе како управи НП, тако и поједним носиоцима понуде. Сваки дио организованости функционише по свом плану и није повезан у цјелину. С друге стране, таква организованост нуди могућност слободног развоја пословања сваке цјелине.	<ul style="list-style-type: none"> Развој производа и њихово касније везање у систем преко брэнда на слободној основи Финансирање повезивања кроз пројеката а мање системски 	Најмање прихода централизованих у постизање стратешких циљева.

Имајући у виду садашњи капацитет управе НП и релативно слаб капацитет учесника у окружењу, најповољнији облик је средње висок сепен организације.

Досадашњи систем је био доста централизован у управи НП, која је била организована као јавно предузеће, али успркос томе (и читавом низу специфичних околности) није успијела постићи и одржати висок степен организованости, гдје би могла са управљањем свих тржишних функција, интегрисаном понудом и финансијским управљањем одржати инфраструктуру и нудити занимљиве производе.

Низак степен организације са друге стране није повољан, јер нема довољно других учесника који би могли нешто понудити, а и савјест о вриједностима парка није довољно висока да би сви потенцијални учесници могли нудити туристичке производе у парку, а да тиме не угрожавају природна богатства националног парка.

Средње висок степен организације значи да би управа НП нудила:

1. управљање,
2. надзор и
3. мониторинг активности у парку.

Средње висок степен организације подразумева да управа НП организује и успоставља:

- заштиту природних и културних вриједности на подручју националног парка
- основну туристичку понуду која пружа оквир за туристичке дјелатности свих учесника у парку,
- туристичко-рекреативну инфраструктуру, као што су сигнализација и путеви,
- систем јавног превоза у околини и унутар парка као и систем водича,
- подршку за развој локалних пољопривредних производа и слично, а
- са предајом објеката у управљање приватним инвеститорима обезбјеђује жељене инвестиције у туризам и промоцију понуде парка, чиме подржава и развој појединачних сектора и производа у националном парку.

4.2 Стратешки потенцијал НП са аспекта корисника

У припремама за израду плана управљања дефинисани су типови корисника националног парка са највише потенцијала за посјету подручјима, јер они представљају тржишне сегменте за промоцију парка и развој туризма у парку. Сегментација тржишта опередијелена је кроз два почетна параметра: географска оријентација и животни стил.

У склопу географске оријентације дефинисали смо три витална подручја од интереса за развој туризма у националним парковима и резерватима:

- Приоритено и витално географско подручје је **дијаспора**, која уједно представља и најшири географски сегмент. У дијаспору можемо убројати све западноевропске земље у којима је преобладајућа присутност исељеника са подручја Босне и Херцеговине, односно Републике Српске, па и шире: то су Њемачка, Аустрија, Шведска, Данска, Словенија, Холандија, Француска, В. Британија, државе у Сјеверној Америци. Тај сегмент је најзначајнији због доста великих прихода уз релативно мале трошкове маркетинга;
- **Земље у окружењу** су историјски везане за предметно подручје, а то су Србија, Црна Гора, Хрватска, Словенија и Македонија, а секундарно и остатак ширег подручја југоисточне Европе у који можемо сврстати и Мађарску, Румунију, Бугарску и Грчку. Тај сегмент представљају мање самоорганизоване групе (планинарска друштва, културна друштва, историјска друштва и сл.), породице и појединци и има значајан потенцијал за приходе, али је мањи по броју посјетилаца;
- Потенцијалне посјетиоце можемо пронаћи у **домаћем окружењу** које је атрактивно због релативне близине националног парка као и општег познавања подручја. Тај сегмент је најзначајнији по броју посјетилаца и у смислу дугорочне препознатљивости парка.

Животни стил дефинисан је на темељу 4 параметра:

- Активности и приступачност;
- Природа посјете и активности које се проводе;
- Тражено искуство и степен ризика;
- Очекивана инфраструктура и услуге.

По питању животног стила, четири кључне циљне групе су:

- **»Пит-стоп« туристи** – Ова група користи „паузу у природи“ (до један сат трајања) уз главне приступне путеве као дио стајалишта на путовању до коначног одређишта, у овом случају дестинације Дубровника, Херцег Новог и ширег јадранског подручја. Станице се налазе уз главне регионалне путеве и локалне приступне путеве које користе углавном домаћи посјетиоци. Потребна је добра приступачност за возила.
- **Дневни посјетиоци** – Ова група користи широк распон поставки из урбаног окружења за одлазак на рурално подручје. Посјете трају у распону од једног сата до читавог дана. Ова група често користи мјеста на којима су приступне тачке за одлазак у природу гдје проводе активности једноставне дневне шетње или разгледања природних атракција. Потребна је добра приступачност за возила независно од природе транспортне комуникације: регионални пут, макадам итд.

- **Потражиоци адреналина** – траже мјеста с највише природне позадине, која често садржи драматичне елементе. То су потражиоци активног одмора, како они који желе „жестоке“ авантуристичке активности, тако и они који су у потражњи за дестинацијама „мекших“ авантуристичких активности, а спремни су остати више дана. На подручју постоји широк спектар могућности за адреналинске спортове. Они су врло приступачани јер се користи низ могућности за долазак на дестинацију.
- **Истраживачи и научници** – Истраживачи и научници су битан дио тржишта који има специфичне потребе јер на дестинацији тражи мање туристичког садржаја, а више тражи уже научне садржаје – мјеста богата културним или природним садржајем.

5 Стратешки циљеви Националног парка

Полазећи од визије парка, оцјене најподеснијег степена организације (средње висок сепен организације), те на основу великог броја закључака изведених из анализе постојећег стања, бројних састанака и радионица са кључним актерима, прошлог плана управљања, Стратегије заштите природе РС, садашње ситуације у националном парку и тренутних трендова **утврђени су стратешки и оперативни циљеви** плана управљања.

У средње високом степену повезаности потребно је посебно повезати заштиту, туристичке дјелатности, инфраструктуру итд. На тај начин сваки од тих дијелова функционисања потребно је повезати у систем са заједничким циљевима.

Овај степен организације подразумијева:

- јаче повезаности сектора (туризам, природа, транспорт, истраживања),
- развој децентрализованог система развоја производа, тако да бренд повезује различите дијелове,
- потребу за јаким повезивањем на нивоу стратешких циљева и специфичних циљева по посебним дијеловима плана управљања.

Стратешки циљеви заснивају се на потреби заштите културно-историјског и природног наслеђа, одрживом кориштењу природних ресурса, потребама јачања управе НП, одрживог финасирања и развоја туризма и дефинишу оквир за активности **чијим се остварењем НП „Сутјеска“ поставља на путању развоја и просперитета.**

Стратешки циљ 1: Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП „Сутјеска“.

Стратешки циљ 2: Одрживо кориштење природних ресурса.

Стратешки циљ 3: Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања

Стратешки циљ 4: Развијени туризам и рекреација у НП „Сутјеска“.

Стратешки циљ 5: Успостава финансијских механизма за одрживо управљање парком.

Остваривање **стратешких циљева** постиће се кроз реализацију специфичних **оперативних циљева** и провођење конкретних **активности**.

5.1 Оперативни циљеви

Из дефинисаних дугорочних стратешких циљева произилазе оперативни циљеви са конкретним активностима:

СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1		
Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП „Сутјеска“		
ОПЕРАТИВНИ ЦИЉ 1	ОПЕРАТИВНИ ЦИЉ 2	ОПЕРАТИВНИ ЦИЉ 3
Дефинисање подручја за очување биодиверзитета, инвентаризација врста, режима коришћења и мониторинг	Систем обиљежавања и одржавања културно-историјског наслеђа у парку и припрема вођених посјета	Реновирање музеја и других објеката у склопу меморијалног комплекса
АКТИВНОСТИ		
<ol style="list-style-type: none"> 1. Успостава базе података о заштићеним природним вриједностима и културним добрима, врстама флоре и фауне, извршеним научноистраживачким пројектима и истражним радовима (геолошким, хидролошким и другим) од интереса за заштиту, развој и управљање НП, 2. Израда црвене листе и црвене књиге флоре, фауне и гљива НП, 3. Процјена степена угрожености врста и станишта у складу са IUCN класификацијом, 4. Успостава ex-situ конзервације – арборетум, 5. Успостављање огледних површина заступљених типова екосистема у НП, 6. Праћење структурних, организационих, функционалних, продукционих и регулационих карактеристика на мрежи огледних површина заступљених типова екосистема, 7. Праћење бројности – густине и динамике таксона – индикатора стања екосистема, 8. Јачање информационо-техничких (ИТ) служби и сервиса, 9. Дефинисање режима посјете, 10. Преглед стања културно-историјског наслеђа, 11. Припрема и имплементација система обиљежавања, 12. Припрема и имплементација система одржавања, 13. Интеграција информација у карте за посјетиоце НП, 14. Припрема система донација за одржавање културно-историјског наслеђа, 15. Припрема програма вођених екскурзија/обиласка културно-историјског наслеђа у НП, 16. Реновирање музеја и других објеката у склопу меморијалног комплекса, 17. Модернизација и допуна збирке, 18. Формирање изложбеног простора – природњачког музеја 19. Припрема програма изложби и догађаја у оквиру музеја, 20. Припрема културно-историјских мултимедијалних садржаја. 		

СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2		
Одрживо коришћење природних ресурса		
ОПЕРАТИВНИ ЦИЉ 1	ОПЕРАТИВНИ ЦИЉ 2	ОПЕРАТИВНИ ЦИЉ 3
Дефинисање режима заштите и кориштења шума, водних ресурса и земљишта	Очување традиционалних знања и искустава у процесу управљања природним ресурсима	Организовано сакупљање плодова природе на простору НП
АКТИВНОСТИ		
<ol style="list-style-type: none"> 1. Израда годишњег програма заштите и пословања НП, 2. Израда посебних основа газдовања шумама на подручју НП, 3. Израда плана заштите шума од пожара, 4. У сарадњи са Агенцијом за воде обласног ријечног слива Саве организовати мониторинг квалитета воде језера, 5. Оснивање центра за истраживање, развој и едукацију у склопу НП Сутјеска 6. Дефинисање режима заштите и кориштења језера и бара на основу претходно успостављеног мониторинга, 7. Заштита извора воде за пиће, 8. Заштита кључних дијелова ријека Сутјеске и Хрчавке, 9. Санација еутрофизације језера на подручју НП, 10. Усклађивање спортско-рекреативног кориштења ријека и дефинисаног режима, 11. Израда бонитетних карата земљишта, 12. Мапирање локација на којима се налазе плодови природе, 13. Промоција традиционалних знања кроз одрживу употребу природних ресурса (љековите, јестиве дивље биљке, гљиве и животиње), 14. Промоција традиционалних знања и културних компаративних предности кроз израду различитих публикација, које су у непосредној вези са укупном промоцијом НП, 15. Припрема смјерница за количине и начин сакупљања плодова природе са организовањем сакупљања за посјетиоце, 16. Организација едукативних и мотивацијских активности за посјетиоце, 17. Увођење посебних мјера за заштиту шумских пејзажа, за заштиту ријетких и угрожених врста дивљачи, као и усклађивање шумскоузгојних радова са биологијом ових врста на њиховим стаништима. 		

СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3		
Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања		
ОПЕРАТИВНИ ЦИЉ 1	ОПЕРАТИВНИ ЦИЉ 2	ОПЕРАТИВНИ ЦИЉ 3
Јачање капацитета управе НП	Јачање капацитета организација у окружењу	Систем управљања туристичким објектима
АКТИВНОСТИ		
<ol style="list-style-type: none"> 1. Профилисање кадрова, 2. Обуке за стратешко планирање и припрему пројекта, 3. Позиционирање управе НП као централне информативне тачке, 4. Означавање границе парка, 5. Успостављање интензивније сарадње са осталим актерима на подручју и региону, 6. Успостављање система мониторинга реализације плана, 7. Разматрање система управљања туристичким објектима и израда Студије економске изводљивости одабране опције, 8. Заједничко планирање активности са локалним организацијама у окружењу, 9. Давање просторија локалним организацијама на располагање за неке од активности, 10. Подршка активностима локалних организација од стране управе НП, 11. Укључивање активности локалних организација у окружењу у обједињену туристичку понуду. 		

СТРАТЕШКИ ЦИЉ 4			
Развијени туризам и рекреација у парку			
ОПЕРАТИВНИ ЦИЉ 1	ОПЕРАТИВНИ ЦИЉ 2	ОПЕРАТИВНИ ЦИЉ 3	ОПЕРАТИВНИ ЦИЉ 4
Разнолика рекреативна инфраструктура и пратећи информативни садржаји	Припрема туристичких производа	Организација одрживог превоза у парку	Организација система за усмјеравање посјете парка
АКТИВНОСТИ			
<ol style="list-style-type: none"> 1. Анализа потенцијала парка, 2. Израда студије изводљивости развоја зимског туризма на подручју НП 3. Анализа приступачности путне инфраструктуре на подручју НП, 4. Реконструкција и одржавање постојеће путне инфраструктуре 5. Обиљежавање пјешачких путева и бициклистичких стаза, 6. Обнова и одржавање постојеће и креирање нове рекреативне инфраструктуре, 7. Обезбјеђење тоалета за дневне посјетиоце, 8. Санација водовода „Скакавац“ и водоводне мреже Тјентиште, 9. Санација водовода „Келићи“, 10. Реконструкција расвјете кроз Тјентиште и Спомен-комплекс, 11. Припрема информативних садржаја, 12. Дневно ажурање web-странице, 13. Надоградња инфо-центра, 14. Адекватно обиљежавање магистралног пута – туристичка сигнализација, 15. Израда различитих пакета туристичких производа, 16. Организација манифестације/такмичења у fly fishing-у на ријеци Сутјесци, 17. Припрема туристичких производа заједно са локалним становништвом, 18. Усклађивање производа са маркетиншком стратегијом, 19. План кориштења ловишта у окружењу парка, 20. Повезивање са локалним превозницима, 21. Позиционирање управе као централне информативне тачке за транспорт, 22. Организовање различитих и алтернативних рута за обиласке локација, 23. Обука и сертифицивање водича. 			

СТРАТЕШКИ ЦИЉ 5		
Успостава финансијских механизма за одрживо управљање парком		
ОПЕРАТИВНИ ЦИЉ 1	ОПЕРАТИВНИ ЦИЉ 2	ОПЕРАТИВНИ ЦИЉ 3
Промотивне активности управе НП	Унапређена производња и продаја локалних производа на простору НП	Употреба дрвета из санитарне сјече
АКТИВНОСТИ		
<ol style="list-style-type: none"> 1. Испитивање тржишних потенцијала, 2. Анкетирање – испитивање потреба посјетилаца, 3. Израда промотивних пакета, 4. Активна промоција од стране управе НП, 5. Формирање система резервација смјештаја и/или активности, 6. Активнија сарадња са другим парковима из земље и иностранства, 7. Организовање израде и продаје сувенира, 8. Провођење едукативне и мотивацијске активности за становништво, 9. Процјена потенцијала и припрема стандарда/смјерница за производњу и продају пољопривредних производа, 10. Организовање продаје локалних пољопривредних производа у НП, 11. Обезбјеђивање система сакупљања отпада и рециклаже (стакло/папир/органошког поријекла/остало) 12. Дефинисање висине и начина прикупљања накнада, 13. Процјена потреба и план кориштења дрвета из санитарне сјече за огрев, 14. Процјена потреба и план кориштења дрвета из санитарне сјече за дрвну инфраструктуру. 		

Реализацијом дефинисаних активности у претходним матрицама стратешких и оперативних циљева плана управљања долази до остваривања планираних оперативних, а самим тим и стратешких циљева плана.

План активности

6 План активности

Основу за планиране активности представља заштита културно-историјског и природног наслеђа, одрживо кориштење природних ресурса, јачање управе НП, одрживо финасирање и развој туризма.

Све активности плана треба да се реализују унутар временског оквира од 15 година, колики би требало да буде и период важења овог документа.

6.1 Учесници у раду парка и његовом окружењу

Сам национални парк налази се на територији три општине, и са аспекта потенцијалног проширења граница националног парка или развоја активности у ширем подручју парка значајне су општинске управе, њихови циљеви и њихов рад. Различита министарства и агенције могле би одиграти значајну улогу код развоја парка – нпр. са подршком код припреме просторно-планских аката, спровођења плана управљања и промоције, поготово на међународном нивоу.

Национални парк „Сутјеска“ налази се у близини националног парка „Дурмитор“ у Црној Гори, управе паркова већ сарађују, а убудуће би се могле још јаче повезати. Општина Фоча тренутно спроводи пројект прекограничне сарадње са општином Плужине (Црна Гора), у којем учествује и управа НП.

Најзначајнији учесници у функционисању како парка, тако и његовог окружења су:

- Јавна установа Национални парк „Сутјеска“,
- Министарство за просторно уређење, грађевинарство и екологију Републике Српске,
- Шумско газдинство „Маглић“ за ШПП „Горње дринско“ са сједиштем у Фочи
- Шумско газдинство „Зеленгора“ за ШПП „Калиновичко-трновско“ са сједиштем у Калиновику и шумском управом у Трнову,
- Општина Фоча,
- Општина Гацко,
- Општина Калиновик,
- Туристичка организације Општине Фоча,
- Ловачко удружење „Бакић“ Фоча ,
- Планинарски клуб „Зеленгора“ из Фоче,
- СЕРДА – Сарајевска регионална развојна агенција,
- Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске,
- Министарство трговине и туризма Републике Српске,
- Министарство вањске трговине и економских односа БиХ – Сектор за природне ресурсе, енергетику и заштиту околине,
- Републички завод за заштиту природног и културног наслеђа Републике Српске,
- Фонд за заштиту животне средине Републике Српске,
- Републичка управа за геодетске и имовинско-правне послове,
- Агенција за шуме,

- Шумарски факултет у Бањој Луци,
- Шумарски факултет у Сарајеву,
- Пољопривредни факултет у Бањој Луци,
- Природно-математички факултет у Бањој Луци,
- Институт за генетичке ресурсе – Универзитет у Бањој Луци,
- Јавно предузеће „Шуме Српске“,
- Привредна комора Републике Српске,
- Туристичка организација Републике Српске,
- Друштво за заштиту природног наслеђа „Арбор Магна“ Бања Лука,
- Центар за развој Херцеговине,
- Национални парк „Дурмитор“
- Савез EUROPARC,
- Свјетска банка.

У прилозима плана налази се комплетна листа свих учесника у раду парка као и његовом окружењу са детаљним описом активности/одговорности, капацитета и потенцијала.

7 Мониторинг и извјештавање о спровођењу плана управљања

План управљања биће важећи 15 година, у којима ће се одвијати цијели низ активности праћења стања – мониторинга у сврху осигуравања реализације циљева плана. Праћење стања подразумијева текуће праћење промјена стања предметног подручја, као и управљачких активности унутар плана.

На основу података прикупљених током праћења стања могу се процијенити степен реализације плана и извршити потребна прилагођавања. **Прилагодљиво управљање је метода која се мора успоставити** уједињујући активности на терену, мјерења за праћење стања, поређења са очекиваним резултатима и прилагођавање будућих активности, с тиме да се свака активност заснива на постојећем искуству и новим информацијама.

Активности праћења стања могу бити подијелене у неколико група према нивоу праћења стања:

- ✓ праћење стања активности предвиђених планом,
- ✓ праћење степена заштита културно-историјског и природног наслеђа,
- ✓ праћење означавања парка и контроле улаза у парк,
- ✓ праћење броја посјетилаца и њиховог задовољства,
- ✓ праћење успоставе нових финансијских механизма за одрживо управљање и
- ✓ праћење природних и друштвених промјена ширег подручја околине парка.

Најбољи инструмент за праћење успјешности реализације плана управљања представља годишњи извјештај о спровођењу плана управљања којег припрема управа и доставља ресорном министарству до 15. марта текуће године за претходну годину.

Од тренутка усвајања плана управљања **годишњи извјештај о спровођењу плана управљања** требало би да буде структурисан у складу с њим: требало би да садржи табелу активности која је везана за циљеве, мјере и акционе планове из плана управљања, заједно с процјеном потребних средстава за провођење активности, податком у којој су мјери извршене планиране активности и потрошена предвиђена средства.

Кроз низ година ти годишњи извјештаји постају идеалан инструмент процјене до које мјере су постигнути циљеви и мјере из плана управљања, те која су средства потрошена за њихову реализацију.

8 Приједлози за проширење Националног парка

У прошлости је било неколико приједлога за проширење НП „Сутјеска“. План газдовања националним парком „Сутјеска“ из 1986. године предвидио је проширење у правцу Вучева, Калиновика и на југ према Гацку, укључујући и дио кањона ријеке Таре, по којем би НП „Сутјеска“ директно граничио са НП „Дурмитор“ у Црној Гори.

Зона директног граничења јако је мала, али указује на то, да је то подручје велика цјелина очуване природе. Већина источне границе НП „Сутјеска“ граничи са предложеним новим регионалним парком – Парк природе „Пива“ у Црној Гори, који обухвата подручје Маглића, Волујака и Биоча на територији Црне Горе. Тако би се остварило велико прекогранично заштићено подручје Дурмитор–Кањон Таре–Сутјеска⁸.

Постојећи национални парк обухвата велику површину, на којој је тешко спроводити све активности, које проистичу из обавеза Јавне установе као управе. Предложени план управљања сугерише мање проширење националног парка на сљедећа подручја (како је приказано на слици 23):

- Липово точило
- Волујак–Маргулов до–Власуљ
- Баре сјеверно од Подклека и Југово језеро
- Локве
- Подклек–Подкланац.

Ова подручја би могла допунити активности у парку, побољшати занимивљивост парка за посјетиоце и подржати дјелатности, које нису у супротности са очувањем природе и културне баштине, него могу понудити јединствено искуство уживања у природној и културној баштини. Предложена подручја би тако са садашњим националним парком формирала неку цјелину са сличним природним карактеристикама и активностима.

---

⁸ Студија заштите за Регионални парк „Пива“ (Раније Регионални парк Биоч, Маглић и Волујак) у општини Плужине. Стручна подлога. Завод за заштиту природе Црне Горе, мај 2011.

9 Зонирање

У оквиру припреме плана управљања за НП „Сутјеска“ припремљен је и нацрт зонације овог парка који је и представљен у старијим верзијама нацрта плана управљања.

У међувремену је усвојен Закон о Националном парку „Сутјеска“ (Службени гласник РС број 121/12) чијим је Чланом 6 дефинисано да се на подручју националног парка „Сутјеска“ одређују режими заштите I, II и III степена зависно од степена очуваности природних вриједности, а Чланом 10 да се зоне и режими заштите I, II и III степена на територији националног парка уређују просторним планом подручја посебне намјене националног парка „Сутјеска“.

Како је предметна зонација већ била припремљена стављена је на располагање Министарству за просторно уређење, грађевинарство и екологију Републике Српске за употребу као стручна подлога код припреме просторног плана којим ће бити и коначно дефинисане просторне зоне парка зависно од степена очуваности природних вриједности са одговарајућим режимима заштите.

Ово Министарство је донијело и Одлуку о изради новог просторног плана подручја посебне намјене НП „Сутјеска“ као носилац израде просторног плана.

Просторни план подручја посебне намјене НП тренутно је у процесу израде у складу са законом који уређује област заштите природе, законом којим се уређују питања националних паркова и другим прописима из посебних области којима се регулишу питања заштите животне средине, планирања и уређења простора и међународним стандардима.

10 Финансирање Националног парка

У Републици Српској као и у другим дијеловима свијета усљед економских промјена смањено је финансирање оних дјелатности које саме не генеришу адекватне приходе. Због мањег обима инвестиција у привреди, те мање потрошње, мање је и директних и индиректних пореза и слабије је пуњење државног буџета. Ово за посљедицу има и смањен обим јавног финансирања заштите природе, док са приватним финансирањем таквих пројеката управа НП нема већег искуства.

Са новим законом о националним парковима шумарство не може бити више извор прихода, те зато треба пронаћи друге изворе финансирања („на подручју националног парка забрањено је: сјећи или уништавати дрвеће, жбуње и осталу вегетацију, **осим вршења санитарних сјеча**“, (Службени гласник РС број 75/10)).

Могући облици финансирања заштићених подручја зависе од стратегије и законских рјешења које ће дефинисати држава како би успјела остварити циљеве које је предвидјела за управљање природом.

Управљање и одрживост заштићених подручја не може зависити од продаје дрвета. Потребно је изградити системско рјешење финансирања које произилази из еколошке политике државе – Усчуплић, М. (2006).

У складу са новим законом о националним парковима, средства за финансирање националних паркова обезбјеђују се из: а) **буџета Републике** и б) **властитих прихода**. Буџет Републике је врло битна ставка у финансирању националног парка, али је неопходно да Национални парк „Сутјеска“ на бази постојећих кадровских капацитета, те јачањем истих у будућности, поради на прибављању средстава из других извора.

Закон о заштити животне средине (Службени гласник РС број 28/07, 41/08 и 29/10) предвиђа да средства за **финансирање заштите, развоја и управљања заштићеним подручјима** управљач заштићеног подручја може обезбиједити у складу са овим законом, из средстава којима располаже **Фонд за заштиту животне средине** Републике Српске.

Оснивањем Фонда за заштиту животне средине Републике Српске добијен је један нови извор финансирања заштите и унапређења стања животне средине на територији РС. Једна од главних функција Фонда за заштиту животне средине Републике Српске јесте регулисање дјелатности јавних установа које обезбјеђују заштиту животне средине на нивоу ентитета ради управљања програмима чији је циљ унапређење заштите животне средине, а које обухвата:

- подршку мјерама у циљу заштите животне средине, нарочито у области развоја и финансирања информативног система, образовања и ширења информација, истраживања и активности јавности које се односе на заштиту животне средине
- унапређење развоја економске структуре која је повољна за животну средину
- очување заштићених животних подручја, унапређивање еколошке свијести јавности и истраживање животне средине

Закон о шумама (Службени гласник РС број 75/08 и 60/13) дефинише да су **средстава посебне намјене**, између осталог, предвиђена и за издвајање, конзервацију и очување заштићених подручја.

Добар дио прихода могли би чинити приходи **из туристичке дјелатности**, засноване на постојећој и новој туристичкој инфраструктури и природним и културно-историјским вриједностима парка. Међутим, за остварење значајнијих прихода из туристичке дјелатности неопходна су и значајнија улагања у инфраструктуру (приступачности) и јаку маркетиншку стратегију.

У доњој табели представљено је неколико могућности финансирања парка.

Табела 13 Могући извори финансирања и системске потребе

Извор финансирања	Правно уређење	Коментар	Потенцијал
Приватно финансирање	Концесија	У примјеру концесијског управљања Влада би требало да промијени законске услове за управљање. Управе паркова би у том примјеру биле пренесене у приватно управљање и то би било управљање по правилима приватног, а не јавног права. У региону нема довољно потенцијалних приватних организација које би преузеле управљање и улагале у развој дјелатности. Пракса у региону показује да су такви приватни инвеститори обично мобилни оператери, електроенергетска предузећа и слична велика предузећа.	Мало могућности премало средстава
Приватне донације	Уговор о донацијама	У примјеру приватних донација Влада би требало да организује фонд, који би задовољио правила транспарентности придобијања финансирања и прегледности пословања. Управе паркова би из фонда добијале средства за спровођење пројекта. Тај начин финансирања представљао би стални облик финансирања који је потребан за редовно пословање управе.	Мало могућности премало средстава
Пројекти финансирани из ЕУ средстава	Уговори са ЕУ фондом	Управе паркова би за тај облик финансирања требало да развију пројектно одјељење и сарадњу с другим управама паркова у региону како би заједно с њима и сами пријављивали пројекте и касније их имплементирали. Поред тога, тај облик финансирања захтијева обртна и инвестицијска средства за финансирање пројекта кад су средства добијена.	Веће могућности приближно око 40% потребних средстава
Пројекти финансирани из других донација	Уговор с донатором		
Наплаћивање улазница и услуга	Систем наплате	Управе паркова мораће средњорочно развијати услуге и производе које ће моћи продати посјетиоцима и из чијих ће прихода дјелимично покривати трошкове управљања и заштите природних ресурса. Овим приходима требало би да допуне дио јавних. Међутим, за остварење ових циљева систем ће тражити јаку организованост и развој брэнда, затим повезивање услуга и производа у пакете понуде за туристе по тржишним сегментима.	Веће могућности негдје 20-40% потребних средстава
Јавно финансирање	Јавни буџет	У условима успорене економске динамике такав систем финансирања на дуги рок неће бити одржив. Јавне финансије могу управама паркова помоћи код финансирања дијела фиксних трошкова, суфинансирања пројеката финансираних од стране ЕУ фондова и других донатора. Поред тога јавни буџет потребно је усмјерити у оне пројекте који не доносе приходе – јавне подршке ради социјалних потреба.	Мање могућности 30% потребних средстава

Извор: ИГ, Оикон, Оикос, Јануар 2012.

10.1 Извори финансирања и донације

10.1.1 IPA

Национални парк „Сутјеска“ већ учествује као главни партнер у пројекту прекограничне сарадње Бих–Црна Гора »Развој одрживог туризма и заштита природе на сјеверу Црне Горе и у јужној Босни«. На бази тог искуства управа НП би могла многе активности плана управљања припремити у облику пројекта прекограничне сарадње и пријавити у склопу једног од слџедећих позива.

Табела 14 Преглед извора финансирања у оквиру ИПА фондова

Извор финансирања	Циљ/мјера/буџетска линија
Јединствени програм предприступне подршке – међудржавна сарадња Босна и Херцеговина – Србија <i>У програму могу учествовати организације са сједиштем у општини Фоча.</i>	Мјера 1.1. Повећање продуктивности и конкурентности економских, руралних и природних ресурса подручја Мјера 1.2. Међудржавне иницијативе у циљу размјене људи и идеја за побољшање сарадње професионалног и грађанског друштва
Инструменти предприступне помоћи – међудржавна сарадња Босна и Херцеговина – Црна Гора <i>У програму могу учествовати организације са сједиштем у општинама Фоча, Гацко и Калиновик.</i>	Мјера 1.1. Прекограничне економске развојне иницијативе са нагласком на туризму и руралном развоју Мјера 1.2. Развојне иницијативе за заштиту животне средине за заштиту, промоцију и управљање природним ресурсима.
Инструменти предприступне помоћи – међудржавна сарадња Босна и Херцеговина – Хрватска <i>У програму могу учествовати организације са сједиштем у општини Гацко.</i>	Мјера 1.1: Развој заједничке туристичке понуде
	Мјера 1.2: Промоција предузетништва
	Мјера 2.1: Заштита околине
	Мјера 2.2: Побољшање доступности свих услуга у локалној заједници у пограничном подручју
Инструменти предприступне помоћи – јадрански програм међудржавне сарадње	Приоритет 1 – Економска, друштвена и институционална сарадња
	Приоритет 2 – Природни и културни ресурси и превенција ризика
Транснационални програм Југоисточна Европа	Приоритет 2.2 Побољшање превенције ризика по околину
	Приоритет 2.3 Подстицање сарадње у управљању природним добрима и заштићеним подручјима

10.1.2 Донаторске организације

У БиХ је активно неколико донаторских организација са програмима финансијске подршке активностима, које се спроводе у националном парку. У доњој табели приказане су неке од ових организација и њихови циљеви. Којим организацијама ће се приступити за финансијску помоћ зависи од ситуације током спровођења плана управљања.

Табела 15 Могућности финансирања предложених пројеката из следећих донаторских организација

Извор финансирања	Циљ/мјера/буџетска линија
Програм Уједињених нација за развој (УНДП)	Освијештена политика управљања заштитом околине: повезивање локалних и националних дјеловања у БиХ
Свјетска банка	Фонд Цивилно друштво (бивши Програм малих грантова)
Америчка агенција за међународни развој (УСАИД)	Одрживи развој непрофитног сектора у БиХ (ЦЦСП)
Балкански фонд за демократију – Њемачки Маршалов фонд	Програми за израду грантова
ЦЕИ Програм размјене знања (КЕП)	Приоритетно подручје ИИИ. Пољопривреда, енергетика и околиш
	1.1. Клима, околина и одржива енергија
	1.2. Развој предузетништва, укључујући туризам
Швајцарска агенција за развој и сарадњу (СДЦ)	Управљања у области вода и заштите околине – ГОВ-ВАДЕ
Амбасада Краљевине Холандије у БиХ	Матра-флекс програм / Матра Ембасу програм
Шведска организација за међународни развој и сарадњу (СИДА)	Демократија, људска права и једнакост полова
	Развој тржишта
	Одржива инфраструктура (нарочито у области снабдијевања водом, управљања отпадним водама и управљања отпадом)
Регионални центар за животну средину (РЕЦ) у БиХ	Размјена информација Јачање капацитета путем тренинга Финансијска подршка НВО пројектима

10.1.3 Фондације

Постоји значајан број великих приватних и јавних фондација које додјељују средства у областима које би биле од интереса за НП „Сутјеска“, а које средстава додјељују организацијама са подручја Босне и Херцеговине. Овде ће бити наведене неке од највећих фондација које би могле финансирати пројекте путем донација, прије свега у областима које су идентификоване као циљне за НП „Сутјеска“.

Табела 16 Међународне фондације као потенцијални извори финансирања предложених пројеката

Назив фондације	Одабрана приоритетна поља фондација
WILD фондација	Заштита дивљине; Заштићена подручја и врсте
PAN Паркс фондација	Заштита дивљине; Заштита националних паркова Европе
Re-wildling Europe	Заштита дивљине; Заштићена подручја и врсте
Anna Lindh evromediteranska фондација за дијалог између култура	Образовање и млади; Култура и умјетност; Мир и коегзистенција; Вриједности, религија и спиритуалност
Фонд за отворено друштво	Развој локалних заједница; Образовање; Реформа јавних управа и јавних служби
Charles Stewart Mott фондација – Програм цивилног друштва	Локални развој; Образовање и обуке; Сарадња и развој

Назив фондације	Одабрана приоритетна поља фондација
Compagnia di San Paolo фондација	Друштвени послови; Истраживање; Култура; Јавна управа; Локални развој; Образовање и обуке
The Slow Food фондација за биодиверзитет	Одбрана локалних прехранбених традиција; Заштита локалног биодиверзитета; Промоција производа
Европска културна фондација	Културна размјена; Развој локалних заједница; Сусједска сарадња
Фондација за образовање у животној средини	Образовање и обуке; Заштита шума; Заштита животне средине
Фонд браће Rockefeller	Одрживи развој
Фондација Alexander Rave	Културно насљеђе; Стипендије за музејске раднике
Међународни Вишеград фонд	Културна сарадња; Истраживање и научна сарадња; Образовна сарадња; Промоција туризма; Прекогранична сарадња
Otto Kinne фондација	Истраживачки пројекти; Образовна путовања; Куповина научне опреме, нарочито за младе истраживаче
Швајцарска национална фондација за науку	Пружање подршке појединим истраживачима, истраживачким тимовима и истраживачким институцијама
Leonardo DiCaprio фондација	Заштита дивљине; Очување шума; Чисте воде; Обновљиви извори енергије.

Као додатна могућност за финансирање активности НП „Сутјеска“, предвиђа се успостављање сарадње са великим **приватним компанијама и корпорацијама** на подручју Босне и Херцеговине и ширег региона. Већина оваквих компанија има утврђене системе донација и различитих видова подршке у оквиру својих активности корпоративне друштвене одговорности, па би се, свакако, могле од њих затражити донације или други видови подршке развоју НП „Сутјеска“.

11 Листа организација које су учествовале у процесу

У периоду израде овог плана аутори су организовали низ радионица са заинтересованим странама које су активно учествовале у креирању идеја, давању критика и сугестија. Такође, у току израде овог плана аутори су одржавали и редовне појединачне састанке са кључним заинтересованим странама, на којима су тражили њихова мишљења и предлоге. У наставку је наведен списак институција које су у различитим облицима дале свој допринос изради овог плана. Организације које су учествовале у процесу израде плана управљања (нпр. на радионицама, састанцима):

- Министарство за просторно уређење грађевинарство и екологију Републике Српске,
- Јавна установа Национални парк „Сутјеска“, Тјентиште,
- Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске,
- Општина Фоча,
- Републичка управа за геодетске и имовинско правне послове, П.Ј. Фоча,
- Привредна комора Републике Српске,
- Туристичка организација Републике Српске,
- Туристичка организација Фоче,
- НВО „Арбор Мага“ Бања Лука,
- Ловачко удружење „Бакић“ Фоча,
- Планинарско друштво „Зеленгора“ Фоча.

12 Референце

Литература:

1. Нацрт свеобухватног извјештаја, (2006), Побољшање комуникације и транспарентности у сектору шумарстава, БиХ, Пројекат развоја и очувања шума.
2. План газдовања националним парком „Сутјеска“ 2003–2012, (2002), БиХ, Пројекат развоја и очувања шума.
3. Финални извјештај – Оправданост развоја екотуризма у Босни и Херцеговини, (2007), Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Бања Лука, Република Српска, БиХ Пројекат развоја и очувања шума.
4. Финални извјештај – Угрожене врсте дивљачи у Босни и Херцеговини, (2006), БиХ, Пројекат развоја и очувања шума.
6. Стратегија заштите природе Републике Српске, (2009), Министарство за просторно уређење, грађевинарство и екологију Бања Лука, Република Српска, БиХ, Пројекат развоја и очувања шума.
7. Стратегија развоја општине Приједор 2008–2013, (2008), Скупштина Општине Приједор.
8. Просторни план посебног подручја – Национални парк „Сутјеска“, (1986), Урбанистички завод БиХ, Сарајево.
9. Process framework for mitigating potential adverse livelihood impacts, (2007), BiH Forest and Mountain Protected Areas Project.
10. Protected Area Management Plan Recommended Elements¹ (*prepared by F. Boltz, H. Balasubramanian, and M. Morales*), Adapted from: Thomas, Lee and Middleton, Julie, (2003). Guidelines for Management Planning of Protected Areas. IUCN Gland, Switzerland and Cambridge, UK. ix + 79pp.
12. Lee T. Middleton J. Phillips A., Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 10, World Commission on Protected Areas (WCPA), (2003), IUCN – The World Conservation Union.
13. Final Report – Identification of High Conservation Value Forests (HCVF) in Bosnia & Herzegovina, (2007), The Ministry of Agriculture, Forestry and Water Management of Republic of Srpska Project Implementation Unit Forestry.
14. Final Report – Environmental Assessment / Environmental Management Plan Framework (2007), Forest and Mountain Protected Areas Project by Bosna-S Consulting.
15. Identification of High Conservation Value Forests (HCVF) in Bosnia & Herzegovina (2007), The Ministry of Agriculture, Forestry and Water Management of Republic of Srpska.
16. Feasibility Study for area of special interest for Federation of Bosnia and Herzegovina – Igman, Vjelašnica, Treskavica, and canyon of river Rakitica Visočica.
17. Шумскопривредна основа за подручје националног парка Сутјеска (01.01.2005. – 31.12.2014), Национални парк „Сутјеска“ Тјентиште, ЈПШ „Српске шуме“ РС, Истарживачко развојни и пројектни центар Бања Лука.
18. Збирни извјештај – Студија планираног газдовања шумама (2011), Пројекат Свјетске банке у шумарству, Република Српска.
19. Ференц Г.: Приватизација шумског сектора у Босни и Херцеговини, Збирни извјештај, Сарајево (2000).
20. Scharpenberg P.: Маркетинг и цијене дрвета, Нацрт извјештаја, Минхен (2000).
21. Развој државних стандарда за одрживо управљање шумама и сертификацију шума QCBS – 004, Завршни извјештај, СЕТЕОР, БиХ, Пројекат развоја и заштите шумарства (FDCP), (2006).
22. Rapid social assessment of the forest and mountain protected areas project (2008), World bank and Ministry of Agriculture, Forestry and Water Management of the Federation of Bosnia and Herzegovina.
23. Ференц Г.: Нацрт извјештаја – Приватизација шумског сектора у Босни и Херцеговини (Дио за Републику Српску), Сарајево и Бања Лука (2000).

24. Нацрт финалног извјештаја – Институционална подршка државним предузећима за газдовање шумама у Федерацији БиХ и у Републици Српској (2006), БиХ, Пројект развоја и очувања шума.

25. Коначан извјештај – Стратегије финансијске одрживости за управљање шумама, Економски институт а.д. Бања Лука (2007), БиХ, Пројекат развоја и очувања шума.

Прилози

ПРИЛОГ 1: ДЕТАЉАН АКЦИОНИ ПЛАН

У оквиру овог прилога плана управљања НП „Сутјеска“ дефинисан је cjеловит акциони план у табеларом облику који представља резиме свега наведеног у плану у ком се кратко и јасно наводе активности, носиоци активности, потенцијални извори финансирања, рокови имплементације, процјена буџета, те критеријуми, односно показатељи за успјешност.

У оквиру овог акционог плана **дефинисано је 86 конкретних активности** које би требало реализовати у циљу извршења овог плана управљања.

Планиране активности плана управљања приказане су у следећим табелама по стратешким цјелинама, комплексности и фокусираности.

СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1 – Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП „Сутјеска“

Ред.бр акт.	Активности	Носиоци активности	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)	Могући извор финансирања	Критеријум/показатељи за успјешност
1.	Успостава базе података о заштићеним природним вриједностима и културним добрима, врстама флоре и фауне, извршеним научноистраживачким пројектима и истражним радовима (геолошким, хидролошким и другим) од интереса за заштиту, развој и управљање НП	- Министарство за просторно уређење, грађевинарство и екологију - Завод за заштиту природног и културног наслеђа - ПМФ, - Шумарски Факултет - Институт за генетичке ресурсе - управа НП	2015.	15.000	- IPA фондови - UNDP - CEI KEP - SDC Swiss - Matra - SIDA - Министарство за просторно уређење, грађевинарство и екологију - Фонд за заштиту животне средине	Успостављена база података о заштићеним природним вриједностима, културним добрима, заштићеним врстама флоре и фауне, извршеним научно-истраживачким пројектима и истражним радовима.
2.	Израда црвене листе и црвене књиге флоре, фауне и гљива НП		2021.	700.000		Урађена црвена листа и црвена књига флоре, фауне и гљива
3.	Процјена степена угрожености врста и станишта у складу са IUCN класификацијом		2021.	150.000		За категоризацију угрожености врста кориштени су научно засновани критеријуми који су универзално примјенљиви.
4.	Успостава ex-situ конзервације – арборетум		2018.	500.000		Формирана ботаничка башта на Тјентишту .
5.	Успостављање огледних површина заступљених типова екосистема у НП		2015.	200.000		Успостављене огледне површине и стална истраживања на њима
6.	Праћење структурних, организационих, функционалних, продукционих и регулационих карактеристика на мрежи огледних површина заступљених типова екосистема		2016–2027.	150.000/годишње		Годишњи извјештаји о мониторингу структурних, организационих, функционалних, продукционих и регулационих карактеристика заступљених типова екосистема
7.	Праћење бројности – густине и динамике таксона – индикатора стања екосистема		2016–2027.	90.000/годишње		Извјештај о праћењу бројности таксома

Ред.бр акт.	Активности	Носиоци активности	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)	Могући извор финансирања	Критеријум/показатељи за успјешност
8.	Јачање информационо-техничких (ИТ) служби и сервиса	- Управа НП	2015.	150.000	- IPA фондови - СЕРДА - UNDP - Балкански фонд за демократију - REC - SIDA	Оспособљавање и ширење људских ресурса и техничко-технолошких капацитета. Примјена постојећих софтвера и креирање нових, сходно потребама и специфичностима. Употреба ГИС базе података за све податке у НП.
9.	Дефинисање режима посјете	- управа НП	2014.	30.000	- IPA фондови - из властитих прихода	Дефинисан режим посјете и кретања посјетилаца на појединим локалитетима у НП
10.	Преглед стања културно-историјског наслеђа	Завод за заштиту природног и културног наслеђа - Управа НП	2016.	180.000	- IPA фондови - Балкански фонд за демократију - Matra, - Министарство културе	Урађена истраживања и документовано стање културно-историјског наслеђа са приједлогом санације/рестаурације
11.	Припрема и имплементација система обиљежавања		2016.	140.000		Узрађен систем и извршено обиљежавање и сигнализација културно-историјског наслеђа према међународним стандардима
12.	Припрема и имплементација система одржавања		2016.	80.000/ годишње		Урађен и имплементиран систем одржавања за сваки значајан културно-историјски објекат
13.	Интеграција информација у карте за посјетиоце парка	- управа НП	2013.	10.000	из властитих прихода	Планирање и дизајнирање информативних брошура за посјетиоце
14.	Припрема система донација за одржавање културно-историјског наслеђа	- Завод за заштиту природног и културног наслеђа - управа НП	2015.	15.000	- из властитих прихода	Израђен одговарајући систем управљања културно-историјским наслеђем који би подразумијевао инвестирање у облику донација и захтјева које је потребно испунити за њихову реализацију

Ред.бр акт.	Активности	Носиоци активности	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)	Могући извор финансирања	Критеријум/показатељи за успјешност
15.	Припрема програма вођених екскурзија/обилазака историјског наслеђа у НП културно-	- Завод за заштиту природног и културног наслеђа - управа НП	2014.	20.000	- из властитих прихода - Туристичка организација - Општина Фоча	Израђен програм посјете културно-историјском наслеђу како би се валоризовала његова туристичка вриједност. Посјете морају бити контролисане како у погледу бројности групе, тако и фреквенције посјета за сваки ентитет посебно у зависности од његових карактеристика и стања у ком се налази
16.	Реновирање музеја и других објеката у склопу меморијалног комплекса	- Завод за заштиту природног и културног наслеђа - управа НП	2018.	500.000	- ИРА фондови - Балкански фонд за демократију	Реновиран музеј и споменички комплекс обогатиће понуду парка
17.	Модернизација и допуна збирке		2016.	180.000	- Matra,	Урађена допуна збирке
18.	Формирање изложбеног простора – природњачког музеја	- управа НП	2014.	65.000	- Министарст културе,	Изложбени простор почео са радом
19.	Припрема Програма изложби и догађаја у оквиру музеја	- управа НП	2014.	90.000	- Општина Фоча	У оквиру музеја одвијају се различити програми, изложбе и догађања
20.	Припрема културно-историјских мултимедијалних садржаја	- управа НП	2017.	80.000		Музејска збирка садржи и много сати видео-материјала који се уз нове видео-материјале, из различитих извора може уредити и могу се направити одређени мултимедијални садржаји

СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2 – Одрживо коришћење природних ресурса

Ред.бр акт.	Активности	Носиоци активности	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)	Могући извор финансирања	Критеријум/показатељи за успјешност
1.	Урадити годишњи програм заштите и пословања НП	- управа НП	2013–2027.	-	- из властитих прихода	Урађен годишњи програм заштите
2.	Израда посебних основа газдовања шумама на подручју НП „Сутјеска“	- управа НП - ИРПЦ Бања Лука	2016.	300.000	- из властитих прихода - Министарство за просторно, уређење, грађевинарство и екологију - Фонд за заштиту животне средине	Урађене посебне основе за газдовање шумама на подручју НП „Сутјеска“ у складу са важећом законском легислативом
3.	Урадити план заштите шума од пожара	- управа НП	2013–2027.	-	- из властитих прихода	Урађен план заштите шума од пожара
4.	У сарадњи са Агенцијом за воде обласног ријечног слива Саве организовати мониторинг квалитета воде језера	- Агенција за воде - управа НП	2013–2027.	8.000/ годишње	- IPA фондови - UNDP - CEI KEP	Резултати мониторинга се користе у циљу правилног управљања и заштите воде језера у парку
5.	Оснивање центра за истраживање, развој и едукацију у склопу НП „Сутјеска“	- управа НП	2013–2016.	700.000	- SDC Swiss - SIDA - REC	Центар почео са радом
6.	Дефинисање режима заштите и кориштења језера на основу претходно успостављеног мониторинга	- управа НП - Агенција за воде - овлаштене организац.	2020.	150.000	- Фонд за заштиту животне средине - Општина Фоча - Министарство	Дефинисани јасни режими за кориштење појединачних језера и бара у односу на степен рањивости и постојеће угрожености; Обиљежено са истакнутим натписима ком режиму припада одређени ентитет, које су дозвољене и забрањене активности

Ред.бр акт.	Активности	Носиоци активности	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)	Могући извор финансирања	Критеријум/показатељи за успјешност
7.	Заштита извора воде за пиће		2020.	230.000	водопривре	Идентификована сва изворишта чија се вода користи за пиће, Дефинисане водозаштитне зоне, Обиљежена подручја на која се заштита односи са јасно истакнутим информацијама о заштити, Информисање и едукација локалног становништва и корисника воде тих изворишта о мјерама заштите
8.	Заштита кључних дјелова ријека Сутјеске, Хрчавке, Јабушнице и њихових притока		2018.	120.000		Дефинисни посебни услови за заштиту ријеке и њеног био и геоморфолошког диверзитета
9.	Санације еутрофизације језера на подручју НП		2013–2014.	150.000	- Министарство водопривре	Вода језера на подручју НП задовољавајућег је квалитета
10.	Усклађивање спортско-рекреативног кориштења ријека и дефинисаног режима заштите	- управа НП	2018.	10.000	- из властитих прихода	Сprovedено истраживање потреба посјетилаца и у складу са дефинисаним режимом кориштења водних ресурса испланирана спортско-рекреативна инфраструктура и одговарајући садржаји (сплаварење, кануинг, пливање, итд.)
11.	Израда основа заштите, кориштења и уређења земљишта НП „Сутјеска“	- Министарство пољопривреде	2025.	600.000	- IPA фондови - UNDP - CEI KEP	Израђене основе заштите, кориштења и уређења земљишта НП „Сутјеска“
12.	Израда бонитетних карата земљишта	- Институт за пољопривреду - Пољопривредни факултет - управа НП	2025.	400.000	- SDC Swiss - Matra - SIDA - Фонд за заштиту животне средине	Израђене бонитетне карте земљишта

Ред.бр акт.	Активности	Носиоци активности	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)	Могући извор финансирања	Критеријум/показатељи за успјешност
13.	Мапирање локација на којима се налазе плодови природе		2016.	100.000	- IPA фондови - UNDP - CEI KEP - Matra - REC	Урађено мапирање локација на којима се налазе плодови природе
14.	Припрема смјерница за количине и начин сакупљања плодова природе са организовањем сакупљања за посјетиоце	- Завод за заштиту природног и културног наслеђа - Пољопривредни факултет - управа НП	2017.	25.000	- IPA фондови - UNDP - CEI KEP - Matra - REC	Осмишљени програми за сакупљање плодова природе уз контролисану количину и начин сакупљања, те програми за организовање сакупљања за посјетиоце уз надзор представника стручних служби, који су ангажовани као водичи и едукатори
15.	Промоција традиционалних знања кроз одрживу употребу природних ресурса (љековите, јестиве дивље биљке, гљиве и животиње)	- Завод за заштиту природног и културног наслеђа - управа НП	2015–2027.	15.000/ годишње	- IPA фондови - UNDP	Користе се традиционална знања за одрживу употребу природних ресурса (љековите, јестиве дивље биљке, гљиве и животиње). Такође, иста знања се публикују и презентују кроз укупну промоцију НП
16.	Промоција традиционалних знања и културних компаративних предности кроз израду различитих публикација, које су у непосредној вези са укупном промоцијом НП „Сутјеска“	- Завод за заштиту природног и културног наслеђа - Центар за развој Херцеговине - управа НП	2015–2027.	20.000/ годишње	- IPA фондови - UNDP	

Ред.бр акт.	Активности	Носиоци активности	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)	Могући извор финансирања	Критеријум/показатељи за успјешност
17.	Организација едукативних и мотивацијских активности за посјетиоце	- управа НП	2015.-2027.	20.000/годишње	- из властитих прихода	Осмишљени програми за организовање едукативних и мотивацијских активности за посјетиоце
18.	Увођење посебних мјера за заштиту шумских пејзажа, за заштиту ријетких и угрожених врста дивљачи, као и усклађивање шумскоузгојних радова са биологијом ових врста на њиховим стаништима	- Министарство за просторно уређење, грађевинарство и екологију - Завод за заштиту природног и културног наслеђа - ПМФ, - Шумарски факултет - Институт за генетичке ресурсе - управа НП	2020.	250.000	- IPA фондови - UNDP - CEI KEP - SDC Swiss - Matra - SIDA - Фонд за заштиту животне средине	Уведене посебне мјере заштите шумских пејзажа, ријетких и угрожених врста дивљачи, кроз усклађене шумскоузгојне радове

СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3 – Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања

Ред.бр акт.	Активности	Носиоци активности	Рокови реализације	Процена буџета (КМ)	Могући извор финансирања	Критеријум/показатељи за успјешност
1.	Профилисање кадрова	- Министарство за просторно уређење, грађевинарство и екологију - управа НП	2014–2027.	15.000/годишње	- IPA фондови - UNDP - Балкански фонд за демократију - Matra - REC	Профилисани кадрови и урађен план њиховог образовања.
2.	Обуке за стратешко планирање и припрему пројекта					Радници управе НП оспособљени су за писање пројеката и аплицирање према међународним финансијским фодовима, као и за коришћење тих средстава
3.	Позиционирање управе НП као централне информативне тачке	- управа НП	2013.	2.000	- IPA фондови - из властитих прихода	Управа физички има функцију информативне тачке – даје повратне информације посјетиоцима, заинтересираним за одређену локацију/руту, и мјесто је окупљања за превоз
4.	Означавање границе парка	- Управа за геодетске и имовинско-правне послове - управа НП	2017.	380.000		Означена граница парка на терену
5.	Успостављање интензивније сарадње са осталим актерима на подручју и региону	- управа НП - туристичке организације			- IPA фондови - из властитих прихода	Годишњи извјештаји о мониторингу реализације плана активности
6.	Успостављање система мониторинга реализације плана	- управа НП	2013–2027.	3.000/годишње	- IPA фондови - UNDP - Балкански фонд за демократију - Matra - REC	Направљен план мониторинга за све предвиђене активности.

Ред.бр акт.	Активности	Носиоци активности	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)	Могући извор финансирања	Критеријум/показатељи за успјешност
7.	Разматрање система управљања туристичким објектима, израда студије економске изводљивости одабране опције	- Министарство за просторно уређење, грађевинарство и екологију - управа НП - овлаштене институције	2014.	90.000	- IPA фондови - Свјетска банка	У циљу избегавања великих инвестиција у смјештајне и угоститељске објекте у парку, урађена је анализа могућности и Студије изводљивости уступања у концесију одређених објеката трећим лицима под условом пословања и понашања у складу са правилима НП.
8.	Заједничко планирање активности са локланим организацијама у окружењу	- управа НП - СЕРДА, - Општина Фоча, - локални органи	2014–2027.	3.000/ годишње	- IPA фондови - UNDP - Балкански фонд за демократију - Matra - REC	Успостављена сарадња између управе НП и организација у окружењу.
9.	Давање просторија локалним организацијама на располагање за неке од активности		2014–2027.	-	-	Обављени су договори у вези с конкретним локацијама, намјени, времену и осталим условима коришћења просторија, како би се на што ефикаснији начин ова активност и спроводила.
10.	Подршка активностима локалних организација од стране управе НП		2013–2027.	4.000/ годишње	- IPA фондови - UNDP - Балкански фонд за демократију - Matra - REC	Поред давања одређених просторија планира се пружање и других видова подршке, са циљем унапређења пословања и укупне сарадње између управе и организација у окружењу.

Ред.бр акт.	Активности	Носиоци активности	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)	Могући извор финансирања	Критеријум/показатељи за успјешност
11.	Укључивање активности локланих организација у окружењу у обједињену туристичку понуду		2014–2027.	3.000/ годишње	<ul style="list-style-type: none"> - IPA фондови - UNDP - Балкански фонд за демократију - Matra - REC 	Спроведена анализа свих организације у окружењу и њихових активности, а затим одређене комплементарне са активностима управе НП како би цјелокупна понуда била значајно обогаћена.

СТРАТЕШКИ ЦИЉ 4 – Развијени туризам и рекреација у парку

Ред.бр акт.	Активности	Носиоци активности	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)	Могући извор финансирања	Критеријум/показатељи за успјешност
1.	Анализа потенцијала парка	- управа НП	2014.	40.000	- IPA фондови - из властитих прихода	Сагледане све компаративне предности парка и осмишљени начини за њихову будућу експлоатацију и претварање у туристички производ
2.	Израда студије изводљивости развоја зимског туризма на подручју националног парка	- управа НП	2014.	60.000		Израђена студија са анализом простора и могућностима за развој зимског туризма на подручју НП
3.	Анализа приступачности путне инфраструктуре на подручју парка	- управа НП	2014.	30.000		Проведена анализа приступачности путне структуре на подручју парка
4.	Реконструкција и одржавање постојеће путне инфраструктуре	- управа НП	2014.	70.000/ годишње		Радови на одржавању путне инфраструктуре се спроводе сваке године
5.	Обиљежавање пјешачких путева и бициклистичких стаза	- управа НП - СЕРДА,	2013.	40.000	- IPA фондови - СЕI КЕР	Урађена санација постојећих пјешачких путева и бициклистичких стаза и урађен план обилјежавања дуж стаза
6.	Обнова и одржавање постојеће и креирање нове рекреативне инфраструктуре	- туристичка организација	2013–2027.	40.000/ годишње		Обновљена и редовно одржавана постојећа рекреативна инфраструктура, која се редовно надопуњује и проширује
7.	Обезбјеђење тоалета за дневне посјетиоце	- управа НП	2015.	200.000		Обезбјеђени тоалети за дневне посјетиоце
8.	Санација водовода „Скакавац“ и водоводне мреже Тјентиште	- управа НП	2014.	300.000	- IPA фондови - Општина Фоча	Вода за пиће из водоводне мреже Тјентишта је физичко-хемијски и микробактериолошки исправна за пиће.
9.	Санација водовода „Келићи“	- управа НП	2014.	100.000	- IPA фондови - Општина Фоча	Воада за пиће из водовода „Келићи“ је физичко-хемијски и микробактериолошки исправна за пиће
10.	Реконструкција расвјете кроз Тјентиште и Спомен-комплекс	- управа НП	2014.	50.000	- IPA фондови - Општина Фоча	На Тјентишту и Спомен-комплексу постоји ефикасна расвјета
11.	Припрема информативних садржаја	- управа НП	2014.	12.000	- из властитих	Припрема савременијих информативних садржаја

Ред.бр акт.	Активности	Носиоци активности	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)	Могући извор финансирања	Критеријум/показатељи за успјешност
12.	Дневно ажурање web-странице	- управа НП	2013–2027.	20.000/годишње	прихода	На web-страници НП могу се пронаћи дневне информације о дешавањима у парку као и о дневној понуди парка
13.	Надоградња инфо центра,	- управа НП - туристичка организација	2013.	10.000	- IPA фондови - из властитих прихода	Постојећи инфо-центар је надограђен и у њему се нуди литература, информације и подршка за посјетиоце
14.	Адекватно обиљежавање магистралног пута – туристичка сигнализација	- ЈП Путеви РС - управа НП - туристичка организација	2013.	10.000	- IPA фондови - CEI KER - из властитих прихода	Адекватније информисање путем табли и других облика видљивости оних који користе магистрални пут; Важнији дјелови парка адекватно обиљежни са свим информацијама
15.	Израда различитих пакета туристичких производа	- управа НП - туристичка организација	2015.	80.000	- IPA фондови - из властитих прихода	Израђени различити пакети туристичких производа за различите циљне групе појетилаца и за различиту туристичку понуду парка
16.	Организација манифестације/такмичења у fly fishing-у на ријеци Сутјесци	- управа НП - туристичка организација	2014.	60.000	- из властитих прихода - Општина Фоча	Маифестација/такмичење у fly fishing-у на ријеци Сутјесци привлачи велики број такмичара и гледалаца на подручје парка
17.	Припрема туристичких производа заједно са локалним становништвом	- управа НП - туристичка организација - локално становништво	2015.	30.000	- IPA фондови - из властитих прихода	Локално становништво је едуковано за производњу и продају квалитетних и препознатљивих локалних производа и пружање туристичких услуга
18.	Усклађивање производа са маркетиншком стратегијом	- управа НП - туристичка организација	2015.	5.000	- IPA фондови - из властитих прихода	Извршено усклађивање продуката са маркетиншком стратегијом
19.	План кориштења ловишта у окружењу парка	- управа НП - ловачко удружење	2013–2014.	50.000	- IPA фондови - из властитих прихода	Управа НП управља ловиштем

Ред.бр акт.	Активности	Носиоци активности	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)	Могући извор финансирања	Критеријум/показатељи за успјешност
20.	Повезивање са локалним превозницима	- управа НП - локални превозници	2014.	20.000/ годишње	- IPA фондови - CEI KEP - из властитих прихода	Локални превозници обављају услуге превоза посјетилаца до парка и унутар парка
21.	Позиционирање управе као централне информативне тачке за транспорт	- управа НП	2014.	2.000	- из властитих прихода	Управа функционише као централна информативна тачка за транспорт; Управа координира са превозницима, организује систем паркирања, успоставља сарадњу са туристичким организацијама, подржава увођење привлачних пакет аранжмана с различитим погодностима за туристе
22.	Организовање различитих и алтернативних рута за обиласке локација	- управа НП - туристичка организација	2026.	250.000	- из властитих прихода - IPA фондови - Министарство трговине и туризма РС	Постављене нове руте које би посјетиоци могли користити при обиласцима жељених локација уз напомену о њиховој вриједности/захтјевности
23.	Обука и сертификавање водича	- управа НП - туристичка организација	2015.	120.000	- IPA фондови - из властитих прихода	Управа НП располаже са довољним бројем обучених и сертификованих водича

СТРАТЕШКИ ЦИЉ 5 – Успостава финансијских механизма за одрживо управљање парком

Ред.бр акт.	Активности	Носиоци активности	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)	Могући извор финансирања	Критеријум/показатељи за успјешност
1.	Испитивање тржишних потенцијала	- управа НП - туристичка организација	2014.	90.000	- IPA фондови - Свјетска банка - из властитих прихода	Урађена анализа тржишта и туристичке понуде окружења; Испитани комплементарни и конкурентни понуђачи туристичких продуката у широј регији
2.	Анкетирање – испитивање потреба посјетилаца		2013–2027.	4.000/годишње		Побољшан систем испитивања потреба посјетиоцима и на што мање формалан начин
3.	Израда промотивних пакета		2015.	100.000		Управа НП заједно са стручним организацијама израдила је промотивне пакете НП са усмјереном маркетиншком стратегијом на циљне групе нпр. Универзитети, школске екскурзије, истраживачи итд.
4.	Активна промоција од стране управе НП		2013–2027.	20.000/годишње		Управа НП заједно са туристичким организацијама врши активну промоцију НП у иностранству и ближем окружењу
5.	Формирати систем резервација смјештаја и/или активности		2014.	5.000		- IPA фондови - из властитих прихода
6.	Активније сарађивати са другим парковима из земље и иностранства	- Министа за просторно планитање грађевинарство и екологију - управа НП - туристичка организација	2013–2027.	40.000/годишње	- IPA фондови - из властитих прихода	Управа НП има активну сарадњу са другим парковима из земље и иностранства. Активнија сарадња са EUROPARC-ом, НП „Дурмитор“ и осталим
7.	Организовати израду и продају сувенира	- управа НП - туристичка организација	2013–2027.	10.000/годишње	- IPA фондови - UNDP	Приходи од продаје сувенира представљају значајан дио властитих прихода

Ред.бр акт.	Активности	Носиоци активности	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)	Могући извор финансирања	Критеријум/показатељи за успјешност
8.	Проводити едукативне и мотивацијске активности за становништво	- управа НП - туристичка организација локално становништво	2013–2027.	5.000/годишње	- из властитих прихода	Локално становништво едуковано
9.	Процијенити потенцијал и припремити стандарде/смјернице за производњу и продају пољопривредних производа	- Пољопривредни факултет - управа НП	2016.	90.000	- IPA фондови - UNDP - СЕРДА	Припремљени стандарди/смјернице за производњу и продају пољопривредних производа на територији парка
10.	Организовати продају локалних пољопривредних производа у парку	- управа НП - локално становништво - туристичка организација	2017.	50.000	- из властитих прихода	Приходи локалне заједнице од продаје пољопривредних производа на територији парка
11.	Обезбиједити системе сакупљање отпада и рециклажу (стакло/папир/органиског поријекла/остало)	- управа НП - локално комунално предузеће	2015.	25.000	- IPA фондови - Свјетска банка - из властитих прихода - Фонд за заштиту животне средине	Обезбијеђен систем организованог сакупљања и разврставања отпада на мјесту настанка у парку
12.	Дефинисати висину и начине прикупљања накнада	- управа НП	2013.	-	- из властитих прихода	Дефинисане висине и начин прикупљања накнада
13.	Процјена потреба и план кориштења дрвета из санитарне сјече за огрев	- управа НП	2014.	5.000	- из властитих прихода	Урађен план употребе дрвета из санитарне сјече као погонског горива за гријање објеката НП „Сутјеска“

Ред.бр акт.	Активности	Носиоци активности	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)	Могући извор финансирања	Критеријум/показатељи за успјешност
14.	Процјена потреба и план кориштења дрвета из санитарне сјече за дрвну инфраструктуру	- управа НП - туристичка организација	2014.	5.000	- из властитих прихода	Израђена анализа парковске инфраструктуре од дрвета коју је потребно обновити или изградити (клупе, туристичка сигнализација, игралишта, оgrade ...); Урађена процјена потреба и план кориштења дрвета из санитарне сјече

ПРИЛОГ 2: ДИНАМИЧКИ ПЛАН АКТИВНОСТИ

Активности планиране за реализацију у 2013. години			
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1 – Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП „Сутјеска“	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)
1.	Интеграција информација у карте за посјетиоце парка	2013.	10.000
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2 – Одрживо коришћење природних ресурса		
2.	Израда годишњег програма заштите и пословања НП	2013–2027.	-
3.	Израда плана заштите шума од пожара	2013–2027.	-
4.	У сарадњи са Агенцијом за воде обласног ријечног слива Саве организовати мониторинг квалитета воде језера	2013–2027.	8.000/ годишње
5.	Оснивање центра за истраживање, развој и едукацију у склопу НП „Сутјеска“	2013–2016.	700.000
6.	санације еутрофизације језера на подручју националног парка	2013–2014.	150.000
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3 – Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања		
7.	Позиционирање управе НП као централне информативне тачке	2013.	2.000
8.	Успостављање интензивније сарадње са осталим актерима на подручју и региону	2013–2020	
9.	Успостављање система мониторинга реализације плана	2013–2027.	3.000/ годишње
10.	Подршка активностима локалних организација од стране управе НП	2013–2027.	4.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 4 – Развијени туризам и рекреација у парку		
11.	Обиљежавање пјешачких путева и бицикличких стаза	2013.	40.000
12.	Обнова и одржавање постојеће и креирање нове рекреативне инфраструктуре	2013–2027.	40.000/ годишње
13.	Дневно ажурање web-странице	2013–2027.	20.000/ годишње
14.	Надоградња инфо центра,	2013.	10.000
15.	Адекватно обиљежавање магистралног пута – туристичка сигнализација	2013.	10.000
16.	План кориштења ловишта у окружењу парка	2013–2014.	50.000
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 5 – Успостава финансијских механизма за одрживо управљање НП		
17.	Анкетирање – испитивање потреба посјетилаца	2013–2027.	4.000/ годишње

18.	Активна промоција од стране управе НП	2013–2027.	20.000/ годишње
19.	Активнија сарадња са другим парковима из земље и иностранства	2013–2027.	40.000/ годишње
20.	Организовање израде и продаје сувенира	2013–2027.	10.000/ годишње
21.	Провођење едукативне и мотивацијске активности за становништво	2013–2027.	5.000/ годишње
22.	Дефинисање висине и начина прикупљања накнада	2013.	-

Активности планиране за реализацију у 2014. години			
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1 – Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП „Сутјеска“	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)
1.	Дефинисање режима посјете	2014.	30.000
2.	Припрема програма вођених екскурзија/обилазака културно-историјског наслеђа у НП	2014.	20.000
3.	Формирање изложбеног простора – природњачког музеја	2014.	65.000
4.	Припрема програма изложби и догађаја у оквиру музеја	2014.	90.000
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2 – Одрживо коришћење природних ресурса		
5.	Израда годишњег програма заштите и пословања НП	2013–2027.	-
6.	Израда плана заштите шума од пожара	2013–2027.	-
7.	У сарадњи са Агенцијом за воде обласног ријечног слива Саве организовати мониторинг квалитета воде језера	2013–2027.	8.000/ годишње
8.	Оснивање центра за истраживање, развој и едукацију у склопу НП „Сутјеска“	2013–2016.	700.000
9.	Санације еутрофизације језера на подручју парка	2013–2014.	150.000
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3 – Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања		
10.	Профилисање кадрова	2014–2027.	15.000/ годишње
11.	Обуке за стратешко планирање и припрему пројекта		
12.	Успостављање интензивније сарадње са осталим актерима на подручју и региону	2013–2020	
13.	Успостављање система мониторинга реализације плана	2013–2027.	3.000/ годишње

14.	Разматрање система управљања туристичким објектима, израда студије економске изводљивости одабране опције	2014.	90.000
15.	Заједничко планирање активности са локалним организацијама у окружењу,	2014–2027.	3.000/ годишње
16.	Давање просторија локалним организацијама на располагање за неке од активности	2014–2027.	-
17.	Подршка активностима локалних организација од стране управе НП	2013–2027.	4.000/ годишње
18.	Укључивање активности локалних организација у окружењу у обједињену туристичку понуду	2014–2027.	3.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 4 – Развијени туризам и рекреација у парку		
19.	Анализа потенцијала парка	2014.	40.000
20.	Израда студије изводљивости развоја зимског туризма на подручју парка	2014.	60.000
21.	Анализа приступачности путне инфраструктуре на подручју парка	2014.	30.000
22.	Реконструкција и одржавање постојеће путне инфраструктуре	2014.	70.000/ годишње
23.	Обнова и одржавање постојеће и креирање нове рекреативне инфраструктуре	2013–2027.	40.000/ годишње
24.	Санација водовода „Скакавац“ и водоводне мреже „Тјентиште“	2014.	300.000
25.	Санација водовода „Келићи“	2014.	100.000
26.	Реконструкција расвјете кроз Тјентиште и Спомен-комплекс	2014.	50.000
27.	Припрема информативних садржаја	2014.	12.000
28.	Дневно ажурање web-странице	2013–2027.	20.000/ годишње
29.	Организација манифестације/такмичења у fly fishing-у на ријеци Сутјесци	2014.	60.000
30.	План кориштења ловишта у окружењу парка	2013–2014.	50.000
31.	Повезивање са локалним превозницима	2014.	20.000/ годишње
32.	Позиционирање управе као централне информативне тачке за транспорт	2014.	2.000
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 5 – Успостава финансијских механизма за одрживо управљање НП		
33.	Испитивање тржишних потенцијала	2014.	90.000
34.	Анкетирање – испитивање потреба посјетилаца	2013–2027.	4.000/ годишње
35.	Активна промоција од стране управе НП	2013–2027.	20.000/ годишње
36.	Формирати систем резервација смјештаја и/или активности	2014.	5.000

37.	Активнија сарадња са другим парковима из земље и иностранства	2013–2027.	40.000/ годишње
38.	Организовање израде и продаје сувенира	2013–2027.	10.000/ годишње
39.	Провођење едукативне и мотивацијске активности за становништво	2013–2027.	5.000/ годишње
40.	Процјена потреба и план кориштења дрвета из санитарне сјече за огрев,	2014.	5.000
41.	Процјена потреба и план кориштења дрвета из санитарне сјече за дрвну инфраструктуру	2014.	5.000

Активности планиране за реализацију у 2015. години			
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1 – Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП „Сутјеска“	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)
1.	Успостава базе података о заштићеним природним вриједностима и културним добрима, врстама флоре и фауне, извршеним научноистраживачким пројектима и истражним радовима (геолошким, хидролошким и другим) од интереса за заштиту, развој и управљање НП	2015.	15.000
2.	Успостављање огледних површина заступљених типова екосистема у НП	2015.	200.000
3.	Јачање информационо-техничких (ИТ) служби и сервиса	2015.	150.000
4.	Припрема система донација за одржавање културно-историјског наслеђа	2015.	15.000
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2 – Одрживо коришћење природних ресурса		
5.	Израда годишњег програма заштите и пословања НП	2013–2027.	-
6.	Израда плана заштите шума од пожара	2013–2027.	-
7.	У сарадњи са Агенцијом за воде обласног ријечног слива Саве организовати мониторинг квалитета воде језера	2013–2027.	8.000/ годишње
8.	Оснивање центра за истраживање, развој и едукацију у склопу НП „Сутјеска“	2013–2016.	700.000
9.	Промоција традиционалних знања кроз одрживу употребу природних ресурса (љековите, јестиве дивље биљке, гљиве и животиње)	2015–2027.	15.000/ годишње
10.	Промоција традиционалних знања и културних компаративних предности кроз израду различитих публикација, које су у непосредној вези са укупном промоцијом НП „Сутјеска“	2015–2027.	20.000/ годишње
11.	Организација едукативних и мотивацијских активности за посјетиоце	2015–2027.	20.000/ Годишње

Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3 – Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања		
12.	Профилисање кадрова	2014–2027.	15.000/ годишње
13.	Обуке за стратешко планирање и припрему пројекта		
14.	Успостављање интензивније сарадње са осталим актерима на подручју и региону	2013–2020	
15.	Успостављање система мониторинга реализације плана	2013–2027.	3.000/ годишње
16.	Заједничко планирање активности са локланим организацијама у окружењу	2014–2027.	3.000/ годишње
17.	Давање просторија локалним организацијама на располагање за неке од активности	2014–2027.	-
18.	Подршка активностима локалних организација од стране управе НП	2013–2027.	4.000/ годишње
19.	Укључивање активности локланих организација у окружењу у обједињену туристичку понуду	2014–2027.	3.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 4 – Развијени туризам и рекреација у парку		
20.	Обнова и одржавање постојеће и креирање нове рекреативне инфраструктуре	2013–2027.	40.000/ годишње
21.	Обезбјеђење тоалета за дневне посјетиоце	2015.	200.000
22.	Дневно ажурање web-странице	2013–2027.	20.000/ годишње
23.	Израда различитих пакета туристичких производа	2015.	80.000
24.	Припрема туристичких производа заједно са локалним становништвом	2015.	30.000
25.	Усклађивање производа са маркетиншком стратегијом	2015.	5.000
26.	Обука и сертификавање водича,	2015.	120.000
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 5 – Успостава финансијских механизма за одрживо управљање НП		
27.	Анкетирање – испитивање потреба посјетилаца	2013–2027.	4.000/ годишње
28.	Израда промотивних пакета	2015.	100.000
29.	Активна промоција од стране управе НП	2013–2027.	20.000/ годишње
30.	Активније сарадаћивати са другим парковима из земље и иностранства	2013–2027.	40.000/ годишње
31.	Организовати израду и продају сувенира	2013–2027.	10.000/ годишње

32.	Проводити едукативне и мотивацијске активности за становништво	2013–2027.	5.000/ годишње
33.	Обезбиједити системе сакупљања отпада и рециклажу (стакло/папир/органиског поријекла/остало)	2015.	25.000

Активности планиране за реализацију у 2016. години			
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1 – Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП „Сутјеска“	Рокови реализације	Процена буџета (КМ)
1.	Праћење структурних, организационих, функционалних, продукционих и регулационих карактеристика на мрежи огледних површина заступљених типова екосистема	2016–2027.	150.000/ годишње
2.	Праћење бројности – густине и динамике таксона – индикатора стања екосистема	2016–2027.	90.000/ годишње
3.	Преглед стања културно-историјског наслеђа	2016.	180.000
4.	Припрема и имплементација система обиљежавања	2016.	140.000
5.	Припрема и имплементација система одржавања	2016.	80.000/ годишње
6.	Модернизација и допуна збирке	2016.	180.000
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2 – Одрживо коришћење природних ресурса		
7.	Израда посебних основа газдовања шумама на подручју НП „Сутјеска“	2016.	300.000
8.	Израда плана заштите шума од пожара	2013–2027.	-
9.	У сарадњи са Агенцијом за воде обласног ријечног слива Саве организовати мониторинг квалитета воде језера	2013–2027.	8.000/ годишње
10.	Оснивање центра за истраживање, развој и едукацију у склопу НП „Сутјеска“	2013–2016.	700.000
11.	Мапирање локација на којима се налазе плодови природе	2016.	100.000
12.	Промоција традиционалних знања кроз одрживу употребу природних ресурса (љековите, јестиве дивље биљке, гљиве и животиње)	2015–2027.	15.000/ годишње
13.	Промоција традиционалних знања и културних компаративних предности кроз израду различитих публикација, које су у непосредној вези са укупном промоцијом НП „Сутјеска“	2015–2027.	20.000/ годишње
14.	Организација едукативних и мотивацијских активности за посјетиоце	2015–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3 – Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања		
15.	Профилисање кадрова	2014–2027.	15.000/ годишње

16.	Обуке за стратешко планирање и припрему пројекта		
17.	Успостављање интензивније сарадње са осталим актерима на подручју и региону	2013–2020	
18.	Успостављање система мониторинга реализације плана	2013–2027.	3.000/ годишње
19.	Заједничко планирање активности са локланим организацијама у окружењу	2014–2027.	3.000/ годишње
20.	Давање просторија локалним организацијама на располагање за неке од активности	2014–2027.	-
21.	Подршка активностима локалних организација од стране управе НП	2013–2027.	4.000/ годишње
22.	Укључивање активности локалних организација у окружењу у обједињену туристичку понуду	2014–2027.	3.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 4 – Развијени туризам и рекреација у парку		
23.	Обнова и одржавање постојеће и креирање нове рекреативне инфраструктуре	2013–2027.	40.000/ годишње
24.	Дневно ажурање web-странице	2013–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 5 – Успостава финансијских механизма за одрживо управљање НП		
25.	Анкетирање – испитивање потреба посјетилаца	2013–2027.	4.000/ годишње
26.	Активна промоција од стране управе НП	2013–2027.	20.000/ годишње
27.	Активнија сарадња са другим парковима из земље и иностранства	2013–2027.	40.000/ годишње
28.	Организовање израде и продаје сувенира	2013–2027.	10.000/ годишње
29.	Провођење едукативне и мотивацијске активности за становништво	2013–2027.	5.000/ годишње
30.	Процјена потенцијала и припрема стандарда/смјерница за производњу и продају пољопривредних производа	2016.	90.000

Активности планиране за реализацију у 2017. години			
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1 – Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП „Сутјеска“	Рокови реализације	Процена буџета (КМ)
1.	Праћење структурних, организационих, функционалних, продукционих и регулационих карактеристика на мрежи огледних површина заступљених типова екосистема	2016–2027.	150.000/годишње
2.	Праћење бројности – густине и динамике таксона – индикатора стања екосистема	2016–2027.	90.000/годишње
3.	Припрема културно-историјских мултимедијалних садржаја	2017.	80.000
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2 – Одрживо коришћење природних ресурса		
4.	Израда годишњег програма заштите и пословања НП „Сутјеска“	2013–2027.	-
5.	Израда плана заштите шума од пожара	2013–2027.	-
6.	У сарадњи са Агенцијом за воде обласног ријечног слива Саве организовати мониторинг квалитета воде језера	2013–2027.	8.000/годишње
7.	Припрема смјерница за количине и начин сакупљања плодова природе са организовањем сакупљања за посјетиоце	2017.	25.000
8.	Промоција традиционалних знања кроз одрживу употребу природних ресурса (љековите, јестиве дивље биљке, гљиве и животиње)	2015–2027.	15.000/годишње
9.	Промоција традиционалних знања и културних компаративних предности кроз израду различитих публикација, које су у непосредној вези са укупном промоцијом НП „Сутјеска“	2015–2027.	20.000/годишње
10.	Организација едукативних и мотивацијских активности за посјетиоце	2015–2027.	20.000/годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3 – Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања		
11.	Профилисање кадрова	2014–2027.	15.000/годишње
12.	Обуке за стратешко планирање и припрему пројекта		
13.	Успостављање интензивније сарадње са осталим актерима на подручју и региону	2013–2020	
14.	Означавање границе парка	2017.	380.000
15.	Успостављање система мониторинга реализације плана	2013–2027.	3.000/годишње
16.	Заједничко планирање активности са локланим организацијама у окружењу,	2014–2027.	3.000/годишње
17.	Давање просторија локалним организацијама на располагање за неке од активности	2014–2027.	-
18.	Подршка активностима локалних организација од стране управе НП	2013–2027.	4.000/годишње

19.	Укључивање активности локланих организација у окружењу у обједињену туристичку понуду	2014–2027.	3.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 4 – Развијени туризам и рекреација у парку		
20.	Обнова и одржавање постојеће и креирање нове рекреативне инфраструктуре	2013–2027.	40.000/ годишње
21.	Дневно ажурање web-странице	2013–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 5 – Успостава финансијских механизма за одрживо управљање НП		
22.	Анкетирање – испитивање потреба посјетилаца	2013–2027.	4.000/ годишње
23.	Активна промоција од стране управе НП	2013–2027.	20.000/ годишње
24.	Активнија сарадња са другим парковима из земље и иностранства	2013–2027.	40.000/ годишње
25.	Организовање израде и продаје сувенира	2013–2027.	10.000/ годишње
26.	Провођење едукативне и мотивацијске активности за становништво	2013–2027.	5.000/ годишње
27.	Организовање продаје локалних пољопривредних производа у парку,	2017.	50.000

Активности планиране за реализацију у 2018. години			
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1 – Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП Сутјеска	Рокови реализације	Процена буџета (КМ)
1.	Успостава ex-situ конзервације – арборетум	2018.	500.000
2.	Праћење структурних, организационих, функционалних, продукционих и регулационих карактеристика на мрежи огледних површина заступљених типова екосистема	2016–2027.	150.000/ годишње
3.	Праћење бројности – густине и динамике таксона – индикатора стања екосистема	2016–2027.	90.000/ годишње
4.	Реновирање музеја и других објеката у склопу меморијалног комплекса	2018.	500.000
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2 – Одрживо коришћење природних ресурса		
5.	Израда годишњег програма заштите и пословања НП „Сутјеска“	2013–2027.	-
6.	Израда плана заштите шума од пожара	2013–2027.	-

7.	У сарадњи са Агенцијом за воде обласног ријечног слива Саве организовати мониторинг квалитета воде језера	2013–2027.	8.000/ годишње
8.	Заштита кључних дјелова ријека Сутјеске, Хрчавке, Јабушнице и њихових притока	2018.	120.000
9.	Усклађивање спортско-рекреативног кориштења ријека и дефинисаног режима заштите	2018.	10.000
10.	Промоција традиционалних знања кроз одрживу употребу природних ресурса (љековите, јестиве дивље биљке, гљиве и животиње)	2015–2027.	15.000/ годишње
11.	Промоција традиционалних знања и културних компаративних предности кроз израду различитих публикација, које су у непосредној вези са укупном промоцијом НП „Сутјеска“	2015–2027.	20.000/ годишње
12.	Организација едукативних и мотивацијских активности за посјетиоце	2015–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3 – Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања		
13.	Профилисање кадрова	2014–2027.	15.000/ годишње
14.	Обуке за стратешко планирање и припрему пројекта		
15.	Успостављање интензивније сарадње са осталим актерима на подручју и региону	2013–2020	
16.	Успостављање система мониторинга реализације плана	2013–2027.	3.000/ годишње
17.	Заједничко планирање активности са локланим организацијама у окружењу	2014–2027.	3.000/ годишње
18.	Давање просторија локалним организацијама на располагање за неке од активности	2014–2027.	-
19.	Подршка активностима локалних организација од стране управе НП	2013–2027.	4.000/ годишње
20.	Укључивање активности локланих организација у окружењу у обједињену туристичку понуду	2014–2027.	3.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 4 – Развијени туризам и рекреација у парку		
21.	Обнова и одржавање постојеће и креирање нове рекреативне инфраструктуре	2013–2027.	40.000/ годишње
22.	Дневно ажурање web-странице	2013–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 5 – Успостава финансијских механизма за одрживо управљање НП		
23.	Анкетирање – испитивање потреба посјетилаца	2013–2027.	4.000/ годишње
24.	Активна промоција од стране управе НП	2013–2027.	20.000/ годишње
25.	Активнија сарадња са другим парковима из земље и иностранства	2013–2027.	40.000/ годишње

26.	Организовање израде и продаје сувенира	2013–2027.	10.000/ годишње
27.	Провођење едукативне и мотивацијске активности за становништво	2013–2027.	5.000/ годишње

Активности планиране за реализацију у 2019. години			
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1 – Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП „Сутјеска“	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)
1.	Праћење структурних, организационих, функционалних, продукционих и регулационих карактеристика на мрежи огледних површина заступљених типова екосистема	2016–2027.	150.000/ годишње
2.	Праћење бројности – густине и динамике таксона – индикатора стања екосистема	2016–2027.	90.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2 – Одрживо коришћење природних ресурса		
3.	Израда годишњег програма заштите и пословања НП	2013–2027.	-
4.	Израда плана заштите шума од пожара	2013–2027.	-
5.	У сарадњи са Агенцијом за воде обласног ријечног слива Саве организовати мониторинг квалитета воде језера	2013–2027.	8.000/ годишње
6.	Промоција традиционалних знања кроз одрживу употребу природних ресурса (љековите, јестиве дивље биљке, гљиве и животиње)	2015–2027.	15.000/ годишње
7.	Промоција традиционалних знања и културних компаративних предности кроз израду различитих публикација које су у непосредној вези са укупном промоцијом НП „Сутјеска“	2015–2027.	20.000/ годишње
8.	Организација едукативних и мотивацијских активности за посјетиоце	2015–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3 – Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања		
9.	Профилисање кадрова	2014–2027.	15.000/ годишње
10.	Обуке за стратешко планирање и припрему пројекта		
11.	Успостављање интензивније сарадње са осталим актерима на подручју и региону	2013–2020	
12.	Успостављање система мониторинга реализације плана	2013–2027.	3.000/ годишње
13.	Заједничко планирање активности са локланим организацијама у окружењу,	2014–2027.	3.000/ годишње

14.	Давање просторија локалним организацијама на располагање за неке од активности	2014–2027.	-
15.	Подршка активностима локалних организација од стране управе НП	2013–2027.	4.000/ годишње
16.	Укључивање активности локалних организација у окружењу у обједињену туристичку понуду	2014–2027.	3.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 4 – Развијени туризам и рекреација у парку		
17.	Обнова и одржавање постојеће и креирање нове рекреативне инфраструктуре	2013–2027.	40.000/ годишње
18.	Дневно ажурање web-странице	2013–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 5 – Успостава финансијских механизма за одрживо управљање НП		
19.	Анкетирање – испитивање потреба посјетилаца	2013–2027.	4.000/ годишње
20.	Активна промоција од стране управе НП	2013–2027.	20.000/ годишње
21.	Активнија сарадња са другим парковима из земље и иностранства	2013–2027.	40.000/ годишње
22.	Организовање израде и продаје сувенира	2013–2027.	10.000/ годишње
23.	Провођење едукативне и мотивацијске активности за становништво	2013–2027.	5.000/ годишње

Активности планиране за реализацију у 2020. години			
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1 – Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП „Сутјеска“	Рокови реализације	Процена буџета (КМ)
1.	Праћење структурних, организационих, функционалних, продукционих и регулационих карактеристика на мрежи огледних површина заступљених типова екосистема	2016–2027.	150.000/ годишње
2.	Праћење бројности – густине и динамике таксона – индикатора стања екосистема	2016–2027.	90.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2 – Одрживо коришћење природних ресурса		
3.	Израда годишњег програма заштите и пословања НП	2013–2027.	-
4.	Израда плана заштите шума од пожара	2013–2027.	-

5.	У сарадњи са Агенцијом за воде обласног ријечног слива Саве организовати мониторинг квалитета воде језера	2013–2027.	8.000/ годишње
6.	Дефинисање режима заштите и кориштења језера на основу претходно успостављеног мониторинга	2020.	150.000
7.	Заштита извора воде за пиће	2020.	230.000
8.	Промоција традиционалних знања кроз одрживу употребу природних ресурса (љековите, јестиве дивље биљке, гљиве и животиње)	2015–2027.	15.000/ годишње
9.	Промоција традиционалних знања и културних компаративних предности кроз израду различитих публикација, које су у непосредној вези са укупном промоцијом НП „Сутјеска“	2015–2027.	20.000/ годишње
10.	Организација едукативних и мотивацијских активности за посјетиоце	2015–2027.	20.000/ годишње
11.	Увођење посебних мјера за заштиту шумских пејзажа, за заштиту ријетких и угрожених врста дивљачи, као и усклађивање шумскоузгојних радова са биологијом ових врста на њиховим стаништима	2020.	250.000
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3 – Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања		
12.	Профилисање кадрова	2014–2027.	15.000/ годишње
13.	Обуке за стратешко планирање и припрему пројекта		
14.	Успостављање интензивније сарадње са осталим актерима на подручју и региону	2013–2020	
15.	Успостављање система мониторинга реализације плана	2013–2027.	3.000/ годишње
16.	Заједничко планирање активности са локланим организацијама у окружењу	2014–2027.	3.000/ годишње
17.	Давање просторија локалним организацијама на располагање за неке од активности	2014–2027.	-
18.	Подршка активностима локалних организација од стране управе НП	2013–2027.	4.000/ годишње
19.	Укључивање активности локалних организација у окружењу у обједињену туристичку понуду	2014–2027.	3.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 4 – Развијени туризам и рекреација у парку		
20.	Обнова и одржавање постојеће и креирање нове рекреативне инфраструктуре	2013–2027.	40.000/ годишње
21.	Дневно ажурање web-странице	2013–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 5 – Успостава финансијских механизма за одрживо управљање НП		
22.	Анкетирање – испитивање потреба посјетилаца	2013–2027.	4.000/ годишње
23.	Активна промоција од стране управе НП	2013–2027.	20.000/ годишње

24.	Активнија сарадња са другим парковима из земље и иностранства	2013.-2027.	40.000/ годишње
25.	Организовање израде и продаје сувенира	2013.-2027.	10.000/ годишње
26.	Провођење едукативне и мотивацијске активности за становништво	2013.-2027.	5.000/ годишње

Активности планиране за реализацију у 2021. години			
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1 – Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП „Сутјеска“	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)
1.	Израда црвене листе и црвене књиге флоре, фауне и гљива НП	2021.	700.000
2.	Процјена степена угрожености врста и станишта у складу са IUCN класификацијом	2021.	150.000
3.	Праћење структурних, организационих, функционалних, продукционих и регулационих карактеристика на мрежи огледних површина заступљених типова екосистема	2016–2027.	150.000/ годишње
4.	Праћење бројности – густине и динамике таксона – индикатора стања екосистема	2016–2027.	90.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2 – Одрживо коришћење природних ресурса		
5.	Израда годишњег програма заштите и пословања НП	2013–2027.	-
6.	Израда плана заштите шума од пожара	2013–2027.	-
7.	У сарадњи са Агенцијом за воде обласног ријечног слива Саве организовати мониторинг квалитета воде језера	2013–2027.	8.000/ годишње
8.	Промоција традиционалних знања кроз одрживу употребу природних ресурса (љековите, јестиве дивље биљке, гљиве и животиње)	2015–2027.	15.000/ годишње
9.	Промоција традиционалних знања и културних компаративних предности кроз израду различитих публикација, које су у непосредној вези са укупном промоцијом НП „Сутјеска“	2015–2027.	20.000/ годишње
10.	Организација едукативних и мотивацијских активности за посјетиоце	2015–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3 – Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања		
11.	Профилисање кадрова	2014–2027.	15.000/ годишње
12.	Обуке за стратешко планирање и припрему пројекта		

13.	Успостављање система мониторинга реализације плана	2013–2027.	3.000/ годишње
14.	Заједничко планирање активности са локланим организацијама у окружењу,	2014–2027.	3.000/ годишње
15.	Давање просторија локалним организацијама на располагање за неке од активности	2014–2027.	-
16.	Подршка активностима локалних организација од стране управе НП	2013–2027.	4.000/ годишње
17.	Укључивање активности локланих организација у окружењу у обједињену туристичку понуду	2014–2027.	3.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 4 – Развијени туризам и рекреација у парку		
18.	Обнова и одржавање постојеће и креирање нове рекреативне инфраструктуре	2013–2027.	40.000/ годишње
19.	Дневно ажурање web-странице	2013–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 5 – Успостава финансијских механизма за одрживо управљање НП		
20.	Анкетирање – испитивање потреба посјетилаца	2013–2027.	4.000/ годишње
21.	Активна промоција од стране управе НП	2013–2027.	20.000/ годишње
22.	Активнија сарадња са другим парковима из земље и иностранства	2013–2027.	40.000/ годишње
23.	Организовање израде и продаје сувенира	2013–2027.	10.000/ годишње
24.	Провођење едукативне и мотивацијске активности за становништво	2013–2027.	5.000/ годишње

Активности планиране за реализацију у 2022. години			
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1 – Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП „Сутјеска“	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)
1.	Праћење структурних, организационих, функционалних, продукционих и регулационих карактеристика на мрежи огледних површина заступљених типова екосистема	2016–2027.	150.000/ годишње
2.	Праћење бројности – густине и динамике таксона – индикатора стања екосистема	2016–2027.	90.000/ годишње

Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2 – Одрживо коришћење природних ресурса		
3.	Израда годишњег програма заштите и пословања НП	2013–2027.	-
4.	Израда плана заштите шума од пожара	2013–2027.	-
5.	У сарадњи са Агенцијом за воде обласног ријечног слива Саве организовати мониторинг квалитета воде језера	2013–2027.	8.000/ годишње
6.	Промоција традиционалних знања кроз одрживу употребу природних ресурса (љековите, јестиве дивље биљке, гљиве и животиње)	2015–2027.	15.000/ годишње
7.	Промоција традиционалних знања и културних компаративних предности кроз израду различитих публикација, које су у непосредној вези са укупном промоцијом НП „Сутјеска“	2015–2027.	20.000/ годишње
8.	Организација едукативних и мотивацијских активности за посјетиоце	2015–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3 – Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања		
9.	Профилисање кадрова	2014–2027.	15.000/ годишње
10.	Обуке за стратешко планирање и припрему пројекта		
11.	Успостављање система мониторинга реализације плана	2013–2027.	3.000/ годишње
12.	Заједничко планирање активности са локланим организацијама у окружењу,	2014–2027.	3.000/ годишње
13.	Давање просторија локалним организацијама на располагање за неке од активности	2014–2027.	-
14.	Подршка активностима локалних организација од стране управе НП	2013–2027.	4.000/ годишње
15.	Укључивање активности локланих организација у окружењу у обједињену туристичку понуду	2014–2027.	3.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 4 – Развијени туризам и рекреација у парку		
16.	Обнова и одржавање постојеће и креирање нове рекреативне инфраструктуре	2013–2027.	40.000/ годишње
17.	Дневно ажурање web-странице	2013–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 5 – Успостава финансијских механизма за одрживо управљање НП		
18.	Анкетирање – испитивање потреба посјетилаца	2013–2027.	4.000/ годишње
19.	Активна промоција од стране управе НП	2013–2027.	20.000/ годишње

20.	Активнија сарадња са другим парковима из земље и иностранства	2013–2027.	40.000/ годишње
21.	Организовање израде и продаје сувенира	2013–2027.	10.000/ годишње
22.	Проводити едукативне и мотивацијске активности за становништво	2013–2027.	5.000/ годишње

Активности планиране за реализацију у 2023. години			
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1 – Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП „Сутјеска“	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)
1.	Праћење структурних, организационих, функционалних, продукционих и регулационих карактеристика на мрежи огледних површина заступљених типова екосистема	2016–2027.	150.000/ годишње
2.	Праћење бројности – густине и динамике таксона – индикатора стања екосистема	2016–2027.	90.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2 – Одрживо коришћење природних ресурса		
3.	Израда годишњег програма заштите и пословања НП	2013–2027.	-
4.	Израда плана заштите шума од пожара	2013–2027.	-
5.	У сарадњи са Агенцијом за воде обласног ријечног слива Саве организовати мониторинг квалитета воде језера	2013–2027.	8.000/ годишње
6.	Промоција традиционалних знања кроз одрживу употребу природних ресурса (љековите, јестиве дивље биљке, гљиве и животиње)	2015–2027.	15.000/ годишње
7.	Промоција традиционалних знања и културних компаративних предности кроз израду различитих публикација које су у непосредној вези са укупном промоцијом НП „Сутјеска“	2015–2027.	20.000/ годишње
8.	Организација едукативних и мотивацијских активности за посјетиоце	2015–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3 – Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања		
9.	Профилисање кадрова	2014–2027.	15.000/ годишње
10.	Обуке за стратешко планирање и припрему пројекта		
11.	Успостављање система мониторинга реализације плана	2013–2027.	3.000/ годишње

12.	Заједничко планирање активности са локланим организацијама у окружењу	2014–2027.	3.000/ годишње
13.	Давање просторија локалним организацијама на располагање за неке од активности	2014–2027.	-
14.	Подршка активностима локалних организација од стране управе НП	2013–2027.	4.000/ годишње
15.	Укључивање активности локланих организација у окружењу у обједињену туристичку понуду	2014–2027.	3.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 4 – Развијени туризам и рекреација у парку		
16.	Обнова и одржавање постојеће и креирање нове рекреативне инфраструктуре	2013–2027.	40.000/ годишње
17.	Дневно ажурање web-странице	2013–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 5 – Успостава финансијских механизма за одрживо управљање НП		
18.	Анкетирање – испитивање потреба посјетилаца	2013–2027.	4.000/ годишње
19.	Активна промоција од стране управе НП	2013–2027.	20.000/ годишње
20.	Активнија сарадња са другим парковима из земље и иностранства	2013–2027.	40.000/ годишње
21.	Организовање израде и продаје сувенира	2013–2027.	10.000/ годишње
22.	Проводити едукативне и мотивацијске активности за становништво	2013–2027.	5.000/ годишње

Активности планиране за реализацију у 2024. години			
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1 – Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП „Сутјеска“	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)
1.	Праћење структурних, организационих, функционалних, продукционих и регулационих карактеристика на мрежи огледних површина заступљених типова екосистема	2016–2027.	150.000/ годишње
2.	Праћење бројности – густине и динамике таксона – индикатора стања екосистема	2016–2027.	90.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2 – Одрживо коришћење природних ресурса		

3.	Израда годишњег програма заштите и пословања НП	2013–2027.	-
4.	Израда плана заштите шума од пожара	2013–2027.	-
5.	У сарадњи са Агенцијом за воде обласног ријечног слива Саве организовати мониторинг квалитета воде језера	2013–2027.	8.000/ годишње
6.	Промоција традиционалних знања кроз одрживу употребу природних ресурса (љековите, јестиве дивље биљке, гљиве и животиње)	2015–2027.	15.000/ годишње
7.	Промоција традиционалних знања и културних компаративних предности кроз израду различитих публикација које су у непосредној вези са укупном промоцијом НП „Сутјеска“	2015–2027.	20.000/ годишње
8.	Организација едукативних и мотивацијских активности за посјетиоце	2015–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3 – Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања		
9.	Профилисање кадрова	2014–2027.	15.000/ годишње
10.	Обуке за стратешко планирање и припрему пројекта		
11.	Успостављање система мониторинга реализације плана	2013–2027.	3.000/ годишње
12.	Заједничко планирање активности са локланим организацијама у окружењу	2014–2027.	3.000/ годишње
13.	Давање просторија локалним организацијама на располагање за неке од активности	2014–2027.	-
14.	Подршка активностима локалних организација од стране управе НП	2013–2027.	4.000/ годишње
15.	Укључивање активности локланих организација у окружењу у обједињену туристичку понуду	2014.–2027.	3.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 4 – Развијени туризам и рекреација у парку		
16.	Обнова и одржавање постојеће и креирање нове рекреативне инфраструктуре	2013–2027.	40.000/ годишње
17.	Дневно ажурање web-странице	2013–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 5 – Успостава финансијских механизма за одрживо управљање НП		
18.	Анкетирање – испитивање потреба посјетилаца	2013–2027.	4.000/ годишње
19.	Активна промоција од стране управе НП	2013–2027.	20.000/ годишње
20.	Активнија сарадња са другим парковима из земље и иностранства	2013–2027.	40.000/ годишње

21.	Организовање израде и продаје сувенира	2013–2027.	10.000/ годишње
22.	Провођење едукативне и мотивацијске активности за становништво	2013–2027.	5.000/ годишње

Активности планиране за реализацију у 2025. години			
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1 – Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП „Сутјеска“	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)
1.	Праћење структурних, организационих, функционалних, продукционих и регулационих карактеристика на мрежи огледних површина заступљених типова екосистема	2016–2027.	150.000/ годишње
2.	Праћење бројности – густине и динамике таксона – индикатора стања екосистема	2016–2027.	90.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2 – Одрживо коришћење природних ресурса		
3.	Израда годишњег програма заштите и пословања НП	2013–2027.	-
4.	Израда плана заштите шума од пожара	2013–2027.	-
5.	У сарадњи са Агенцијом за воде обласног ријечног слива Саве организовати мониторинг квалитета воде језера	2013–2027.	8.000/ годишње
6.	Израда основа заштите, коришћења и уређења земљишта НП „Сутјеска“	2025.	600.000
7.	Израда бонитетних карата земљишта,	2025.	400.000
8.	Промоција традиционалних знања кроз одрживу употребу природних ресурса (љековите, јестиве дивље биљке, гљиве и животиње)	2015–2027.	15.000/ годишње
9.	Промоција традиционалних знања и културних компаративних предности кроз израду различитих публикација које су у непосредној вези са укупном промоцијом НП „Сутјеска“	2015–2027.	20.000/ годишње
10.	Организација едукативних и мотивацијских активности за посјетиоце	2015–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3 – Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања		
11.	Профилисање кадрова	2014–2027.	15.000/ годишње
12.	Обуке за стратешко планирање и припрему пројекта		
13.	Успостављање система мониторинга реализације плана	2013–2027.	3.000/ годишње

14.	Заједничко планирање активности са локланим организацијама у окружењу,	2014–2027.	3.000/ годишње
15.	Давање просторија локалним организацијама на располагање за неке од активности	2014–2027.	-
16.	Подршка активностима локалних организација од стране управе НП	2013–2027.	4.000/ годишње
17.	Укључивање активности локланих организација у окружењу у обједињену туристичку понуду	2014–2027.	3.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 4 – Развијени туризам и рекреација у парку		
18.	Обнова и одржавање постојеће и креирање нове рекреативне инфраструктуре	2013–2027.	40.000/ годишње
19.	Дневно ажурање web-странице	2013–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 5 – Успостава финансијских механизма за одрживо управљање НП		
20.	Анкетирање – испитивање потреба посјетилаца	2013–2027.	4.000/ годишње
21.	Активна промоција од стране управе НП	2013–2027.	20.000/ годишње
22.	Активнија сарадња са другим парковима из земље и иностранства	2013–2027.	40.000/ годишње
23.	Организовање израде и продаје сувенира	2013–2027.	10.000/ годишње
24.	Провођење едукативне и мотивацијске активности за становништво	2013–2027.	5.000/ годишње

Активности планиране за реализацију у 2026. години			
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1 – Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП „Сутјеска“	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)
1.	Праћење структурних, организационих, функционалних, продукционих и регулационих карактеристика на мрежи огледних површина заступљених типова екосистема	2016–2027.	150.000/ годишње
2.	Праћење бројности – густине и динамике таксона – индикатора стања екосистема	2016–2027.	90.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2 – Одрживо коришћење природних ресурса		

3.	Израда годишњег програма заштите и пословања НП	2013–2027.	-
4.	Израда плана заштите шума од пожара	2013–2027.	-
5.	У сарадњи са Агенцијом за воде обласног ријечног слива Саве организовати мониторинг квалитета воде језера	2013–2027.	8.000/ годишње
6.	Промоција традиционалних знања кроз одрживу употребу природних ресурса (љековите, јестиве дивље биљке, гљиве и животиње)	2015–2027.	15.000/ годишње
7.	Промоција традиционалних знања и културних компаративних предности кроз израду различитих публикација које су у непосредној вези са укупном промоцијом НП „Сутјеска“	2015–2027.	20.000/ годишње
8.	Организација едукативних и мотивацијских активности за посјетиоце	2015–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3 – Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања		
9.	Профилисање кадрова	2014–2027.	15.000/ годишње
10.	Обуке за стратешко планирање и припрему пројекта		
11.	Успостављање система мониторинга реализације плана	2013–2027.	3.000/ годишње
12.	Заједничко планирање активности са локланим организацијама у окружењу	2014–2027.	3.000/ годишње
13.	Давање просторија локалним организацијама на располагање за неке од активности	2014–2027.	-
14.	Подршка активностима локалних организација од стране управе НП	2013–2027.	4.000/ годишње
15.	Укључивање активности локланих организација у окружењу у обједињену туристичку понуду	2014–2027.	3.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 4 – Развијени туризам и рекреација у парку		
16.	Обнова и одржавање постојеће и креирање нове рекреативне инфраструктуре	2013–2027.	40.000/ годишње
17.	Дневно ажурање web-странице	2013–2027.	20.000/ годишње
18.	Организовање различитих и алтернативних рута за обиласке локација	2026.	250.000
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 5 – Успостава финансијских механизма за одрживо управљање НП		
19.	Анкетирање – испитивање потреба посјетилаца	2013–2027.	4.000/ годишње
20.	Активна промоција од стране управе НП	2013–2027.	20.000/ годишње
21.	Активнија сарадња са другим парковима из земље и иностранства	2013–2027.	40.000/ годишње

22.	Организовање израде и продаје сувенира	2013–2027.	10.000/ годишње
23.	Провођење едукативне и мотивацијске активности за становништво	2013–2027.	5.000/ годишње

Активности планиране за реализацију у 2027. години			
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1 – Заштита природног и културно-историјског наслеђа НП „Сутјеска“	Рокови реализације	Процјена буџета (КМ)
1.	Праћење структурних, организационих, функционалних, продукционих и регулационих карактеристика на мрежи огледних површина заступљених типова екосистема	2016–2027.	150.000/ годишње
2.	Праћење бројности – густине и динамике таксона – индикатора стања екосистема	2016–2027.	90.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2 – Одрживо коришћење природних ресурса		
3.	Израда годишњег програма заштите и пословања НП	2013–2027.	-
4.	Израда плана заштите шума од пожара	2013–2027.	-
5.	У сарадњи са Агенцијом за воде обласног ријечног слива Саве организовати мониторинг квалитета воде језера	2013–2027.	8.000/ годишње
6.	Промоција традиционалних знања кроз одрживу употребу природних ресурса (љековите, јестиве дивље биљке, гљиве и животиње)	2015–2027.	15.000/ годишње
7.	Промоција традиционалних знања и културних компаративних предности кроз израду различитих публикација, које су у непосредној вези са укупном промоцијом НП „Сутјеска“	2015–2027.	20.000/ годишње
8.	Организација едукативних и мотивацијских активности за посјетиоце	2015–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3 – Јачање потенцијала управе НП за реализацију плана управљања		
9.	Профилисање кадрова	2014–2027.	15.000/ годишње
10.	Обуке за стратешко планирање и припрему пројекта		
11.	Успостављање система мониторинга реализације плана	2013–2027.	3.000/ годишње
12.	Заједничко планирање активности са локланим организацијама у окружењу	2014–2027.	3.000/ годишње
13.	Давање просторија локалним организацијама на располагање за неке од активности	2014–2027.	-

14.	Подршка активностима локалних организација од стране управе НП	2013–2027.	4.000/ годишње
15.	Укључивање активности локалних организација у окружењу у обједињену туристичку понуду	2014–2027.	3.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 4 – Развијени туризам и рекреација у парку		
16.	Обнова и одржавање постојеће и креирање нове рекреативне инфраструктуре	2013–2027.	40.000/ годишње
17.	Дневно ажурање web-странице	2013–2027.	20.000/ годишње
Ред.бр	СТРАТЕШКИ ЦИЉ 5 – Успостава финансијских механизма за одрживо управљање НП		
18.	Анкетирање – испитивање потреба посјетилаца	2013–2027.	4.000/ годишње
19.	Активна промоција од стране управе НП	2013–2027.	20.000/ годишње
20.	Активнија сарадња са другим парковима из земље и иностранства	2013–2027.	40.000/ годишње
21.	Организовање израде и продаје сувенира	2013–2027.	10.000/ годишње
22.	Провођење едукативне и мотивацијске активности за становништво	2013–2027.	5.000/ годишње

**ПРИЛОГ 3: СМЈЕРНИЦЕ ЗА РАЗВОЈ ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА У НП
„СУТЈЕСКА“**

САДЖАЈ

1. УВОД	45
2. ПОТЕНЦИЈАЛИ И НЕДОСТАЦИ ПАРКА ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА	47
2.1. SWOT АНАЛИЗА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА СУТЈЕСКА [3].....	47
3. РАЗВОЈ ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА У НАЦИОНАЛНОМ ПАРКУ „СУТЈЕСКА“	50
3.1. СТРАТЕШКИ ПОТЕНЦИЈАЛ НП СА АСПЕКТА КОРИСНИКА ПАРКА	51
3.2. СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА	52
3.3. РАЗВОЈ ЛОКАЛНЕ МРЕЖЕ ПРУЖАОЦА УСЛУГА	53
3.4. ТУРИСТИЧКА ВАЛОРИЗАЦИЈА КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКОГ АСПЕКТА ПАРКА	53
3.5. ЗОНИРАЊЕ.....	54
3.6. ЕСТЕТИЧКИ ЕЛЕМЕНТИ СРЕДИШЊЕГ ДИЈЕЛА ПАРКА – ТЈЕНТИШТЕ	54
3.7. ОБУКА И ЦЕРТИФИКАЦИЈА ЛОКАЛНИХ ПАРТНЕРА	54
3.8. РАЗВОЈ ПРОИЗВОДА	55
3.9. ОБЕЗБЈЕЂИВАЊЕ ИНФОРМАЦИЈА ЗА ПОСЈЕТИОЦЕ	55
3.9.1. <i>Стварање туристичко-информативног центра</i>	55
3.9.2. <i>Редизајн веб странице Парка</i>	56
3.10. РАЗВОЈ ПРОГРАМА / МАНИФЕСТАЦИЈА	57
3.11. ЕДУКАЦИЈА О ЖИВОТНОЈ СРЕДИНИ	57
3.12. ТУМАЧЕЊЕ - ПРУЖАЊЕ УСЛУГА ТУРИСТИЧКИХ ВОДИЧА.....	58
3.13. РАЗВОЈ ИНТЕРПРЕТАТИВНОГ ПЛАНА ЗА НАЦИОНАЛНИ ПАРК „СУТЈЕСКА“	60
3.14. ГОРСКА СЛУЖБА.....	60
3.15. АНГАЖОВАЊЕ ЗАЈЕДНИЦЕ	61
4. РАЗВОЈ ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА ПОМОЋУ КОНЦЕСИЈА ПОСТОЈЕЋИХ РЕСУРСА ПАРКА	63
4.1. ЕКСТЕРНО АНГАЖОВАНЕ КОНЦЕСИЈЕ	63
4.2. УКЉУЧИВАЊЕ ПРИВАТНОГ СЕКТОРА У НАЦИОНАЛНЕ ПАРКОВЕ И ЗАШТИЂЕНА ПОДРУЧЈА.....	64
4.3. ВОДЕЋИ КРОВНИ ПРИНЦИПИ	64
4.4. КОНЦЕСИЈА ЗА ЛОТ 1: ХОТЕЛ „СУТЈЕСКА“ И МУЗЕЈ	66
4.5. КОНЦЕСИЈА ЗА ЛОТ 2: ЧЕТИРИ КОМПОНЕНТЕ.....	66
4.5.1. <i>Компонента 1: Хотел „Младост“/павиљон/Центар за омладину</i>	66
4.5.2. <i>Компонента 2: Камп и бунгалови</i>	66
4.5.3. <i>Компонента 3: Рекреациони центар и базен</i>	67
4.5.4. <i>Компонента 4: Три функционалне планинске куће на Орловачком језеру, Доњим барама и Добрим водама</i>	67
4.6. КОНЦЕСИЈА ЗА ЛОТ 3: ЗГРАДА УПРАВЕ ПАРКА, ОМЛАДИНСКИ ЦЕНТАР, СПОМЕНИК, МУЗЕЈ	67
4.7. ОДГОВОРНОСТ И ТРАНСПАРЕНТНОСТ	68
4.8. САДРЖАЈ ЗАКУПА/УГОВОРА ЗА КОНЦЕСИОНЕ ЛОТОВЕ	68
4.9. ТРАЈАЊЕ ЗАКУПА	68
4.10. ОДРЖИВОСТ	69
4.11. МЈЕРЕ ИЗВОДЉИВОСТИ И УЧИНКА.....	69
5. МАРКЕТИНГ	70
5.1. МАРКЕТИНГ ПРОГРАМ ЗА ЦИЉНЕ ГРУПЕ ПОСЈЕТИЛАЦА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА СУТЈЕСКА	70
5.2. ЕЛЕМЕНТИ ЦИЉНОГ ТРЖИШТА БИТНИ ЗА МАРКЕТИНГ ПРОГРАМ НП „СУТЈЕСКА“	71
6. ЗАКЉУЧАК	73
РЕФЕРЕНЦЕ	75

1. УВОД

Главни разлог оснивања заштићених подручја је очување неког типа биофизичког процеса или стања као што су дивља популација, средина, природни пејзажи, или културно-историјске вриједности. Мада се туристичке посјете заштићеним подручјима могу манифестовати кроз позитивне и негативне ефекте чињеница је да плански развој и приходи остварени одрживим туризмом могу допријети очувању и развоју конкретног заштићеног подручја. Осим тога туристички приходи из популарних заштићених подручја могу бити искориштени да се помогне финансирање других подручја, који не могу привући толики број туриста, или гдје би велики број посјета могао угрозити основне разлоге оснивања тог подручја [1].

Пажљивим промовисањем и одабиром за заштићена подручја адекватних облика туристичких активности се смањују негативни утицаји на заштићена подручја, повећавају економске бенефиције и чини да посјетиоци буду задовољни [2].

Чињеница је да је плански развој и адекватна туристичка валоризација предуслов да заштићена подручја постану и дугорочније остану атрактивна за растућу потражњу за одмором и рекреативним активностима у природном окружењу.

Нажалост, парк који има изузетне потенцијале за развој скоро свих облика туризма за главни извор финансирања имао је до скоро углавном само приходе од кориштења шумских ресурса, а данас се ослања углавном на издвајања из државног буџета. По овом Плану управљања парка дио који се финансира на такав начин требало би да до 2027. године буде замијењен приходима од туристичке дјелатности.

Полазећи од визије Парка, оцјене најподеснијег степена организације (средње висок степен организације), те на основу великог броја закључака изведених из анализе постојећег стања, бројних састанака и радионица са кључним актерима, прошлог Плана управљања, Стратегије заштите природе РС, садашње ситуације у Националном парку и тренутних трендова **утврђени су стратешки и оперативни циљеви** Плана управљања.

Национални Парк „Сутјеска се због велике територије и дјелатности, као и капацитетима управе парка и учесника у и окружењу парка може оцјенити као Парк са средње високим степеном организације. У Парковима са овим степеном повезаности потребно је посебно повезати заштиту природних и културних вриједности, туристичке дјелатности, инфраструктуру и тако даље. На тај начин сваке од тих дијелова функционисања је потребно повезати у систем са заједничким циљевима.

Овај степен организације подразумијева:

- јаче повезаности сектора (туризам, природа, транспорт, истраживања),
- развој децентрализованог система развоја производа, тако да бренд повезује различите дијелове,
- потребу за јако повезивање на нивоу стратешких циљева и специфичних циљева по посебним дијеловима плана управљања.

Стратешки циљеви се заснивају на потреби заштите културно-историјског и природног наслеђа, одрживом кориштењу природних ресурса, потребе јачања управе парка, одрживог финансирања и развоја туризма и дефинишу оквир за активности, **чијим се остварењем НП Сутјеска поставља на путању заштите, развоја и просперитета.**

Сходно томе Стратешки циљ 4 Плана управљања НП Сутјеска је: **Развијени туризам и рекреација у НП Сутјеска.**

Планом је предвиђено да се остваривање **стратешких циљева** постиже кроз реализацију специфичних **оперативних циљева** и провођење конкретних **активности**. Стога су за остваривање Стратешког циља 4 *Развијени туризам и рекреација у НП Сутјеска* дефинисани оперативни циљеви са конкретним активностима.

2. ПОТЕНЦИЈАЛИ И НЕДОСТАЦИ ПАРКА ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА

У НП Сутјеска се налази највећа прашума (Перућица) у Европи, која посједује живописне пејзаже (планине, кањоне...) и културно-историјско наслеђе чији коријени сежу у далеку прошлост. Без сумње, овај Парк има велики значај у оквиру Европске мреже националних паркова и представља важан центар развоја туризма у Босни и Херцеговини.

Због свог географског положаја (близина Јадранске обале) НП Сутјеска има идеалну позицију да искористи велики број туриста у Балканском региону који годишње посјећују Јадранску обалу и остале дестинације у Медитеранском базену. Туризам на Јадрану/Медитерану је туризам типа "пуно посјетилаца-ниски профити" са јефтиним летовима и обиљем избора смјештаја који може задовољити све укусе. Туризам у БиХ и НП Сутјеска треба да пређе дуг пут прије него што постане конкурент на туристичком тржишту. Ипак, стратегијска позиција Парка на путу Београд – Јадранско море даје могућност да се тестирају потенцијали за активности туристичког развоја.

Основне слабости туристичке понуде НПС-а везане су за лоше смјештајне капацитете, неразвијену организацију и структуру особља, недостатак инвестиционих механизма, слаба повезаност са туристичким предузећима и агенцијама.

Успомене на недавне ратне сукобе у Босни и Херцеговини још увијек су веома свјеже у свјести многих потенцијалних посјетилаца и утичу на њихове одлуке о посјети НП Сутјеска. Такође, постоји забринутост за безбиједност у удаљеним подручјима, а посебно узимајући у обзир могућност постојања мина и других неексплодираних средстава.

Постоји слабо разумијевање од стране локалних заједница које живе у околини шта Парк, у ствари, представља у смислу локалног друштвено-економског развоја. Ово је посебно значајно због могућности да локалне заједнице буду повезане са економским предностима развоја туризма у НП Сутјеска (нпр. продаја пољопривредних производа као што су мед, сувенири, могућности обезбијеђивања алтернативног, традиционалног смјештаја за посјетиоце који желе да окусе амбијент локалне културе, итд.).

2.1. SWOT анализа Националног парка Сутјеска [3]

SWOT анализа (**S**trengths - снаге, **W**eaknesses - слабости, **O**pportunities - шансе и **T**hreats - пријетње) омогућава сагледавање снага и слабости у овом случају предузећа НПС, као и шанси и пријетњи из окружења. Уочене снаге и предности треба максимално искористити, слабе стране побољшати, како би се искористиле видљиве и конкретне шансе у окружењу, а зауставиле и преусмјериле опасности. Дакле, настоји се успоставити равнотежа између интерних ресурса као способности, и спољних шанси као могућности.

1. Снаге

- Велика површина парка која омогућава креирање туристичке понуде у складу са врстом, количином и користима које поједини сегменти корисника ових услуга очекују;
- Атрактивност подручја, с обзиром да парк представља комбинацију геоморфолошких облика, текућих и стајаћих вода, те појасева шуме са посебним нагласком на Перућицу;
- Низак степен загађености ваздуха, воде и земљишта;
- Различитост геоморфолошких облика, као и доста широк интервал надморске висине, тако да се могу искористити за привлачење оних носилаца тражње који су оријентисани ка спелеологији и алпинизму;

- Атрактивност планинских масива Маглића (који доминира висином од 2386м) и Зеленгоре, те кањона ријеке Сутјеске и Хрчавке.
- Велики број биљних врста, од којих је значајан број ендемских;
- Перућица као јединствени вегетативни систем овакве врсте у Европи;
- Богат животињски фонд са јасно утврђеном ловном политиком и третманом постојећих врста;
- Велики рибљи фонд, који је уједно доказ чистоће текућих и стајаћих вода;
- Велики број планинских извора питке воде, што би представљало посебну атракцију за туристе из развијених земаља.
- Водопад Скакавац који се налази у средишту Перућице, што га чини слабо приступачним, али истовремено додатно атрактивним за посјетиоце.
- Клима која омогућава развој планинског љетног и зимског туризма.
- Релативна близина кањона Таре и Пиве, као и Пивских језера.
- Лоцираност на тремеђи Републике Српске (БиХ), Србије и Црне Горе, те близина хрватског приморја.
- Приступачност свим локалитетима изузев унутрашњости Перућице и водопаду Скакавац.
- Специфична, катунска локална архитектура, историјско мјесто (битка на Сутјесци - други свјетски рат), те надгробни споменци - стећци, итд.
- Домаћа храна, карактеристична за ово подручје.

2. Слабости

- Удаљеност од аеродромских центара, од којих је најближи Сарајево - 120 км;
- Територија националног парка није прецизно одређена, нити адекватно означена (не постоје дефинисане руте за кретање туриста, не постоје мали број уређених видиковаца и осматрачница);
- Магистрални пут који пролази кроз само средиште парка;
- Лоши смјештајни капацитети, које карактерише девастираност, застарјелост и изразито лоша опремљеност, мали капацитет паркинга, неодговарајући начин гријања, лоше телефонске линије;
- Непостојање продавнице, киоска, мјењачнице и сл. објеката у склопу хотела; ресторан малог капацитета; непостојање конференцијских сала;
- Неадекватни и запуштени спортски капацитети, нарочито са аспекта професионалних спортских клубова који би ову локацију могли користити за припреме;
- Култура служења и однос према промјенама на ниском нивоу;
- Незадовољавајућа старосна и образовна структура менаџмента, односно запослених у НПС-у;
- Непостојање јасно дефинисане и обликоване туристичке понуде, првенствено из разлога који су везани за квалитет смјештаја;
- Лоша веза са домаћим или иностраним туристичким агенцијама;
- Незадовољавајуће промотивне константе;
- Непостојање промотивних активности предузећа;
- Недефинисана цјеновна политика;
- Недефинисана пословна политика;
- Недостатак финансијских средстава за инвестирање у потребну инфраструктуру парка;
- Слаба повезаност са локалним и ширим привредним, културним, научним, спортским и другим окружењем;

- У плановима развоја туризма доминирала је компонента историјског. На тај начин је предодређен и сам тип туристичких посјета, односно тип посјетилаца НПС. То су најчешће биле: ђачке екскурзије организоване почетком и крајем школске године, синдикалне - групне посјете, радничке спортске игре, спортске екипе из различитих врста спортова - њихове припреме, планинари, извиђачи, феријалци, омладинске радне акције са циљем пошумљавања, чишћења, поправке путева и стаза у парку.
- Туристичка сезона почиње почетком априла а завршава крајем септембра. Туристички садржаји нису рађени за зимску сезону тако да ње готово да и нема.

Према резултатима валоризације туристичких потенцијала НПС [2] очигледно је да актуелна ситуација туристичке понуде парка није у складу са природним и културним потенцијалима парка те да НПС није креирао комплетан туристички производ нити комерцијализовао те потенцијале.

3. РАЗВОЈ ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА У НАЦИОНАЛНОМ ПАРКУ „СУТЈЕСКА“

Туризам је кључна компонента локалних привреда унутар и у околини Националних паркова. Стање националног парка прилично осликава постојеће стање унутар локалних заједница - помало тешким. Парк има релативно низак број посјетилаца, у поређењу са предратном статистиком или истинским потенцијалима туристичке дестинације [4].

Традиција посјеђивања НПС-а од стране научних радника који су проучавали прашуму Перућицу, спортских екипа које су тренирале на Тјентишту, алпиниста, као и обичних људи на одмору, постоји одавно. Туристичка инфраструктура Парка била је развијена на начин који је задовољавао интересе свих ових група, тако да је туризам цвјетао све до 1990. године.

Парк сада посјеђује много мањи број посјетилаца и сектор туризма је, уопште у Босни и Херцеговини, као и у Парку, у значајној стагнацији. У циљу ревитализације економије Босне и Херцеговине и обезбијеђивања сигурне будућности, сви сектори, укључујући управљање заштићеним зонама, шумарство и туристичке активности, потребно је поново процијенити и радити на њиховом развоју.

Основни циљ Плана управљања у области развоја туризма је **развој одрживог туризма** у Парку.

Одрживи туризам је одличан инструмент за кориштење, ако желите да истовремено заштитите природу и стимулишете регионални развој у вези са заштићеним подручјем. Поред тога, ако неко жели да поштује међународне стандарде и обавезаност Владе, онда је одрживи туризам заиста једина активност која се може предузети у складу са већином категорија заштићених подручја.

Управа Парка треба да ради са пружаоцима туристичких услуга, максимално повећавајући локалну корист од тога. Корази, као што је стварање локалног ланца набавке, обезбјеђивање одрживих транспортних мрежа и кориштење енергетске ефикасности сви доприносе промовисању одрживог привредног развоја.

Улога одјела за туризам Парка би требала да се фокусира на развој туристичке понуде Националног парка и околних области - не само да се фокусира на саму понуду Парка, већ такође и да подржи развој приватних предузећа. Национални парк „Сутјеска“ треба да се гледа као дестинација, док туристички тим Парка треба да врши улогу управљања дестинацијом.

Призната најбоља пракса за туризам у свим националним парковима на глобалном нивоу сада је фокусирање на изградњу стратешких локалних партнерстава, умјесто да раде самостално.

Ова пракса је обухваћена и на националном нивоу и у стратегији туризма Службе националних паркова САД-а, која осигурава резултате најбоље праксе у обезбјеђивању квалитетног доживљаја посјетиоцима, осигуравањем заједничког приступа ка очувању природе и стварању одрживих привреда у парковима и око њих.

Овај приступ је у центру и једног и другог: препоруке за шему сертификавања заштићених подручја НП „Сутјеска“ - „Европска повеља о одрживом туризму“ и „сертификација ПАН Паркова“. Процес проласка кроз обије или једну од ових шема ће обезбиједити добар оквир и структуру за вођење туристичког развоја у НП „Сутјеска“.

3.1. Стратешки потенцијал НП са аспекта корисника парка

У припремама за израду Плана управљања дефинисани су типови корисника Националног парка са највише потенцијала за посјету подручјима, јер они представљају тржишне сегменте за промоцију парка и развој туризма у парку. Сегментацију тржишта смо определијели кроз два почетна параметра: географска оријентација и животни стил.

У склопу географске оријентације дефинисали смо три витална подручја од интереса за развој туризма у националним парковима и резерватима:

- Приоритено и витално географско подручје је дијаспора, која уједно представља и најшири географски сегмент. У оквиру дијаспоре можемо убројати све западноевропске земље у којима је предоминантна присутност исељеника са подручја Босне и Херцеговине, односно Републике Српске, па и шире: то су Њемачка, Аустрија, Шведска, Данска, Словенија, Холандија, Француска, В. Британија, државе у Сјеверној Америци. Тај сегмент је најзначајнији по питању доста великих прихода уз релативно мале трошкове маркетинга;
- Земље у окружењу су историјски везане за предметно подручје, а то су Србија, Црна Гора, Хрватска, Словенија и Македонија, а секундарно и остатак ширег подручја југоисточне Европе међу којег можемо сврстати и Мађарску, Румунију, Бугарску и Грчку.
- Тај сегмент представљају мање самоорганизоване групе (планинарска друштва, културна друштва, историјска друштва и сл.), породице и појединци и има значајан потенцијал за приходе, али је мањи по броју посјетиоца;
- Задњи сегмент потенцијалних посјетиоца можемо пронаћи у домаћем окружењу које је атрактивно због релативне близине Националног парка као и општег познавања подручја. Тај сегмент је најзначајнији по броју посјетиоца и у смислу дугорочне препознатљивости парка.

Животни стил је дефинисан на темељу 4 параметра:

- Активности и приступачност;
- Природа посјете и активности које се проводе;
- Тражено искуство и степен ризика;
- Очекивана инфраструктура и услуге.

По питању животног стила, четири кључне циљне групе су:

- »Пит-стоп« туристи – Ова група користи „паузу у природи“ (до један сат трајања) уз главне приступне путеве као дио стајалишта на путовању до коначног одређишта, у нашем случају дестинације Дубровника, Херцег Новог и ширег Јадранског подручја. Станице се налазе уз главне регионалне путеве; локалне приступне путеве које користе углавном домаћи посјетители. Потребна је добра приступачност за возила.
- Дневни посјетители – Ова група користи широк распон поставки из урбаног окружења за одлазак на рурално подручје. Посјете трају у распону од једног сата до читавог дана. Ова група често користи мјеста на којима су приступне тачке за одлазак у природу гдје проводе активности једноставне дневне шетње или разгледање природних атракција. Потребна је добра приступачност за возила небитно од природе транспортне комуникације: регионални пут, макадам итд.

- Потражиоци адреналина – траже мјеста с највише природне позадине, која често садржава драматичне елементе. То су потражиоци активног одмора, односно они који желе јако авантуристичке активности, тако и они који су у потражњи за дестинацијама „мекших“ авантуристичких активности, а спремни су остати више дана. Подручје је често спектакуларно, гдје постоје широк спектар могућности за адреналинске спортове. Они су врло приступачани јер користе низ могућности за долазак на дестинацију.
- Истраживачи и научници – Истраживачи и научници су битан дио тржишта који има специфичне потребе јер на дестинацији тражи мање туристичког садржаја, а специфично тражи уже научне садржаје. Траже мјеста богата културним или природним садржајем.

3.2. Стратегија развоја одрживог туризма

Стварање стратегије развоја одрживог туризма је кључно за структурисан приступ развоју туризма. Стратегија треба да се заснива на пажљивим консултацијама, те да буде одобрена и да је разумију заинтересоване стране. Туристички тим Парка треба да води овај процес, али мора да има пуну укљученост и власништво локалних заједница и туристичких бизниса који раде на том подручју.

Стратегија развоја одрживог туризма треба да садржи:

- Дефиницију подручја на које ће стратегија утицати, које се може проширити и ван заштићеног подручја,
- Процјену природног, историјског и културног наслеђа тог подручја, туристичке инфраструктуре, као и привредних и друштвених прилика; разматрање питања капацитета, потребе и потенцијалних могућности,
- Процјену постојећих посјетилаца и потенцијалних будућих тржишта,
- Групу стратешких циљева за развој и управљање туризмом, који обухватају:
  - Очување природе и повећање животне средине и наслеђа,
  - Привредни и социјални развој: очување природе и побољшање квалитета живота локалних становника, управљање посјетиоцима и повећање квалитета туристичке понуде.
- Акциони план за испуњавање ових циљева,
- Индикацију ресурса и партнера за спровођење стратегије,
- Приједлоге за праћење резултата.

Много основног рада за ову стратегију је већ урађено у оквиру Студије UNDP-а о одрживим активностима у заштићеним подручјима „Сутјеска 20/20 – Визија одрживе будућности Националног парка „Сутјеска“ [4] и осталих активности у вези са туризмом. Али би детаље требало редефинисати путем пуног партиципаторног и консултативног приступа са члановима Групе за одрживи туризам НП „Сутјеска“. Тиме ће се осигурати локално власништво и повећање нивоа успјеха будућих активности.

3.3. Развој локалне мреже пружаоца услуга

Развој заштићеног подручја за одрживи туризам зависи од изградње јаке локалне мреже пружаоца услуга унутар и у околини Парка. Најбољи приступ томе јесте формирање локалних заједница и локалних туристичких предузећа заједно у виду колаборативне организације.

Формирање једне овакве групе је кључна компонента како „Европске повеље о одрживом туризму тако и „сертификације ПАН Паркова“. Стварање независне НВО, која представља све заинтересоване стране, ће омогућити транспарентност и повјерење, а такође и потенцијални алтернативни приступ средствима за која се државне установе не могу пријавити.

Улога Националног парка биће да омогући развој ове иницијативе и да буде домаћин активностима секретаријата. То не би требало да значи контролу групе. Група треба да ради заједно да помогне да се усаврши понуда „Сутјеске“ и да се развије стратешки приступ развоју одрживог туризма.

Повјерење посјетилаца се заснива на осигурању квалитета - била би кључна улога туристичког тима да развије овај концепт и културу. Требало би урадити развој или спровођење сертификације квалитета еко-туризма у вези са постојећем и новим развојима у вези са Парком.

Јак приступ сертификацији се постиже путем колективног укључења у туристичку групу. Идеални стандарди би се требали заснивати на препознатим моделима, али прилагођени да се уклапају са најбољим достигнућим стандардима у регионалном контексту. Дobar модел релевантне сертификације је модел примијењен у Националном парку Borjomi Kharagauli у Грузији. Као релативно нов национални парк у држави, која се поново успоставља након распада Совјетског савеза и грађанских немира, постоје многе сличности између ова два парка.

3.4. Туристичка валоризација културно-историјског аспекта Парка

НП „Сутјеска“ је повезан са веома важним историјским догађајима, ратовима и конфликтима на Балкану. У прошлости је туризам Парка био заснован на овој историјској повезаности. Али како је вријеме пролазило, а и под утицајем задњег рата у БиХ, интересовање за ове догађаје је спласнуло.

Тренутно, мали број посјетилаца долази у Парк да би видјели споменике или меморијални комплекс. Повезаност НП „Сутјеска“ са историјским догађајима сеже много даље у прошлост него што је II Свјетски рат – до Римског и средњовјековног периода.

Старију и новију историју требало би спојити у један историјски контекст који ће обезбиједити јавности увид у слику улоге НП „Сутјеска“ у културно-историјском развоју овог дијела Балкана.

3.5. Зонирање

Способност туроператора да остваре економску добит како за себе тако и за НП „Сутјеска“ у великој мјери ће зависити од тога да ли је приступ неким подручјима у Парку дозвољен, ограничен или забрањен. Многа заштићена подручја су довољно пространа да се у њима могу формирати зоне слободног, полу-ограниченог и ограниченог приступа.

Исто важи и за камп-локације, оне које се налазе на Тјентишту и гдје су камперима доступни сви објекти и услуге отворени су за све посјетиоце по ниским цијенама, док би у удаљеним зонама цијена камповања била виша да би се избјегао велики број посјетилаца који би могли угрозити природне ресурсе Парка.

Регулације за различите врсте кампова могле би бити слиједеће:

- За оне који долазе организовано (од стране туроператора) који обезбијеђују опрему и водича са дозволом,
- Водич треба да буде доступан за телефонске позиве из Центра за посјетиоце,
- За самостални долазак и писане инструкције и регулације од стране надлежне службе .

3.6. Естетски елементи средишњег дијела Парка – Тјентиште

У овом случају естетски елементи представљају допуну изузетним природним атрактивностима НП „Сутјеска“ и то у дијелу тзв. урбане инфраструктуре. Средином НПС пролази магистрални пут Србиње – Гацко – Требиње. Ову објективну компоненту треба ублажити са естетским детаљима како би она била мање примјетна. То подразумијева уклањање свих материја вјештачког поријекла (органског и неорганског) које се налазе у видокругу посјетилаца.

Хигијена парка у његовој урбаној зони (Тјентиште) подразумијева бригу и поштовање строгих правила понашања становништва настањеног у зони Тјентиште. Како је локално становништво углавном запослено или на други начин везано за Парк то не би требало да буде велики проблем.

Сви саграђени објекти за становање би временом требало да буду у складу са атрактивним архитектонским рјешењима како би ово насељено мјесто било саставни дио цјелине парка. У том смислу би и саму саобраћајницу од уласка до изласка из парка требало култивисати нпр. дрвеном оградом са обе стране пута како би он добио на природности.

Поред тога да би средишњи дио (Тјентиште) добио на лијепом изгледу а уз то био у функцији кориштења различитих посјетилаца, потребно је уредити пјешачку, трим и бициклички стазу око ријеке Сутјеске. Тиме би ријека Сутјеска добила више на значају.

3.7. Обука и сертификација локалних партнера

Сертификација локалних пословних партнера и производа је такође кључна статуторна компонента како у „Европској повељи о одрживом туризму“ тако и у „сертификација ПАН Паркова“.

Туристичка обука је важан дио активности развоја производа. Многи од потенцијалних локалних предузетника имају мало искуства из туризма, а нарочито у области еко-туризма.

Важан дио процеса развоја туризма је изградња локалног капацитета путем обука и развоја вјештина. Потребни су структурисан приступ и холистичка до туристичка обука.

Модуларни приступ се препоручује у односу на традиционалне донаторске „седмичне“ обуке. Краће и распоређене обуке су прихватљивије локалним учесницима и могу се уклопити са њиховим свакодневним обавезама. Структурисани модуларни приступ омогућава потенцијалним туристичким предузетницима у локалним подручјима да изграде вјештине, истовремено имајући користи од сталне подршке могућности менторства током трајања курса.

3.8. Развој производа

Развој производа у НП „Сутјеска“ се дешава на два нивоа - са једне стране, подржавањем развоја производа локалних предузетника путем туристичких група, али такође и развојем директне понуде администрације Парка.

На нивоу Парка, развој производа треба да се фокусира на активности које повећавају искуство посјетилаца и промовишу разумијевање специфичних квалитета Националног парка. Ово ће бити урађено путем развоја стубова. НП „Сутјеска“ треба да се фокусира на четири стуба, којима се идентификују и јасно одређују посебни квалитети Парка. Стубови су:

- Прашума Перућица - једна од посљедњих преосталих старих прашума у Европи,
- Животињски свијет - оаза мрког медвједа, вукова и дивокоза,
- Културно-историјска вриједност споменика „Битке на Сутјесци“ из Другог свјетског рата,
- Кањон Таре (са предложеним проширењем Парка).

Ово може да укључи стварање стимулативног пакета шетњи са водичима, тематским стазама, бициклистичким рутама и осталим могућностима за посјетиоце да уживају у магији НП „Сутјеска“. Требала би постојати одговорност за обезбјеђивање информација потребних за стицање искуства најбољег доживљаја током посјете.

Да би понуда била привлачна и појединачним посјетиоцима и туристичким оператерима, потребан је креативан и интерактиван приступ. Перцепцију туристичке понуде Парка је потребно изнова осмислити. Да би се то постигло, потребан је колаборативан приступ особља из цијелог Парка, како би се спојило њихово заједничко знање и искуство према посјетиоцима.

3.9. Обезбјеђивање информација за посјетиоце

3.9.1. Стварање туристичко-информативног центра

Кључно за туризам је ефективно обезбјеђивање туристичких информација - које су јасне и лако доступне. Стварање туристичко-информативног центра је од кључног значаја - и већ је предложено у једном од донаторских пројеката.

Постоји стварна потреба за контактном тачком за посјетиоце - једноставне туристичке информације и центар за пружање услуга туристичких водича. Искуство је показало, у многим другим мјестима, да је овај једноставан развој добрих и јасних ознака на путевима кључан за привлачење посјетилаца који су у транзиту.

Информативни центар би требао да буде смјештен близу главних објеката и паркинга за аутомобиле. Требао би да ради 7 дана седмично током љетне сезоне – са мало ограниченијим сатима рада током прољећа и јесени. Особље које ради у информативном центру треба да најмање говори локални и енглески језик, као и да буде обучено и да детаљно познаје Национални парк и његову понуду. Обука у раду са јавности на проактиван начин је од кључног значаја.

Једноставни прикази треба да промовишу причу о Сутјесци - о њеном природном и културном наслеђу, као и о могућностима да уживају у региону. Штампане карте и леци би требали бити расположиви за туристе.

Постоји добар потенцијал да информативни центар служи као мјесто продаје и промоције локалних производа. О цијенама би требало преговарати са локалним произвођачима и потребно је дати подршку да се осигура да стандарди и амбалажа испуњавају одговарајуће стандарде.

Центар ће бити примарно мјесто продаје ограничених туристичких услуга које ће остати у оквиру Парка, као што су услуге водича и изнајмљивање бицикла.

Национални парк има улогу да промовише регион без предрасуда - у развоју партнерстава са одговарајућим локалним пословним партнерима, тимови за одржив туризам треба да преузму водећу улогу у маркетингу дестинације НП „Сутјеска“ и околног региона. Потребно је развити јаке радне односе са Министарством туризма како би се помогло да се осигура да Сутјеска буде дио националне понуде Босне и Херцеговине. Тимови за одрживи туризам требају да буду одговорни за комуникацију и састављање базе података различитих расположивих понуда у вези са Сутјеском.

Ако постане једна од водећих страна у развоју и промовисању туристичке понуде на Сутјесци, Парк би требао да промовише концепт да конкуренција, сарадња и развој критичне масе иде у прилог Парку.

Тим Парка може посјетиоце довести заједно путем формирања туристичких група, промовисањем њихових понуда на једнак начин и помажући да се изграде заједничке руте. Информативни центар треба да представља свеукупну понуду региона.

Добри односи треба да буду изграђени са оператерима који доводе посјетиоце Парку, те њих такође треба подстакнути да прошире могућности.

3.9.2. Редизајн веб странице Парка

Потребно је поново направити веб страницу Парка како би се активно промовисала Сутјеска као врхунска дестинација за еко-туризам.

Добар визуелни идентитет и обиље добро презентованих информација мора се користити за обезбјеђивање виртуелног искуства које „продаје“ Парк. За ово је потребно ангажовати професионалну пројектну подршку. Веб страница треба да буде оптимизирана како би се осигурало да има висок ниво доступности путем претраживача. Такође, треба да буде доступна и на више језика.

Овом веб страницом је потребно промовисати све туристичке могућности - оне које обезбеђује Парк и чланови туристичке групе. Требало би обезбиједити линкове према туристичким оператерима који укључују Сутјеску у своју понуду. Страница треба да буде динамична у смислу вијести и догађаја, као и да буде редовно ажурирана.

3.10. Развој програма / манифестација

Као дио одрживог туризма и промовисања улоге разумијевања, потребно је развити динамичан програм догађаја и активности. Оне би требале варирати у величини од редовних активности које имају за циљ:

- ✓ Програме за породице – дани дјеце, умјетнички догађаји и лагане породичне шетње;
- ✓ Програми који привлаче више активнијих корисника – енергичније вођене шетње, вођене туре планинске вожње бицикла, као
- ✓ Програми који привлаче и оне са посебним интересима и културним наслеђем, за које постоје стручни водичи, школе фотографије, итд.
- ✓ Програми великих догађаја који привлаче велике групе људи.

Сутјеска је историјски била мјесто великих јавних догађања (ђачке екскурзије организоване почетком и крајем школске године, синдикалне - групне посјете, радничке спортске игре, спортске екипе из различитих врста спортова - њихове припреме, планинари, извиђачи, феријалци, омладинске радне акције са циљем пошумљавања, чишћења, поправке путева и стаза у парку).

Док су ово привредно важни догађаји, све догађаје би требало размотрити са аспекта еколошког утицаја на Парк и да се осигура да се они дешавају у складу са подјелом зона. Потребно је испитати могућности већих догађаја у складу са одржавањем посебних квалитета Парка, као и истовремено привлачење већег броја учесника - фестивали планинског бициклизма, фестивали пуштања змајева, фестивали умјетности су само неки од приједлога.

3.11. Едукација о животној средини

Едукација је једно од најважнијих инструмената за одрживост и НП Сутјеска је једна изузетна учионица. Постојеће образовне активности Парка се првенствено фокусирају на презентације и шетње са водичима, те посјете школама и групама вишег образовања које се налазе у близини објекта Парка. Сутјеска има дуго наслеђе посјета од стране школа још прије распада Југославије - нарочито посјете споменику и меморијалном центру. Они су долазили из цијеле државе да одају почаст мјесту Битке на Сутјесци.

Туристички објекти су развијени управо за овакве врсте посјета. Велике групе су се фокусирале на вањско образовање - спортове и традиционалне активности.

Допринос Парка је био да обезбиједи објекте и презентације о самом Парку. Након немира, ове групе су се смањиле на незнатне нивое. Објекти за дочек великих група су у слабом стању поправке.

Ревитализација образовне понуде Парка може да донесе одрживи приход. Нарочито, шема школских посјета током касног прољећа/раног љета и у јесен може да помогне да се прошири посјетилачка сезона за хотел и остали смјештај, ако понуда смјештаја буде имала реалистичну цијену. Свакодневне посјете ће донијети додатан приход како за Парк тако и за остале локалне пружаоце услуга.

Докази из других националних паркова такође показују шему по којој, након забавних школских посјета, дјеца често охрабре даље породичне посјете или се дјеца врате као старији ученици у поновљене посјете како би детаљније истраживали Парк.

Образовање је цјеложивотан процес – није само ограничено на установе, као што су школе и универзитети. У контексту заштићених подручја, то је више од проучавања флоре, фауне и биолошких процеса – то је развој свјесности, разумијевања, увида и вјештина.

Образовање о животној средини у заштићеним подручјима се заснива на неколико стратегија – кориштење националних паркова као вањске учионице за широки спектар студија – географију, друштвене науке, историју, биологију и геологију. Ово би било одговарајуће за средњу и високо образовну сврху. Могу бити обезбијеђене могућности за проучавање посебних квалитета Парка и како да се њиме управља као заштићеним подручјем, узимајући у обзир питања пејзажа и климатских промјена, геоморфологије и хидрологије Парка, као и да се проучава раст и управљање шумама.

За млађу дјецу, фокус би требао бити на стварању осјећаја откривања чуда природе. Витална ствар је мотивисати и узбудити дјецу кроз директно укључење, тако да они пожелеле да очувају природу.

3.12. Тумачење - пружање услуга туристичких водича

Тумачењем се сматра умјетност обезбјеђивања осјећаја мјеста – повезивањем „посјетиоца“ и мјеста. То је првенствено средство комуницирања приче о Парку, његовој природи, културном наслеђу и друштвеној историји. Традиционални производи за тумачење су панели, тематске стазе и центри за посјетиоце. Али, постоје многи нови приступи који су релевантни и који могу да врате парк као што је Сутјеска у живот за разноврсну публику.

Ово се често мијеша са обезбјеђивањем информација – то двоје се знатно разликују, али су комплементарни. Информације пружају посјетиоцима основна практична знања – вријеме када је отворено, смјернице за безбједност, локације – док тумачење обезбјеђује поруке које повезују и инспиришу.

Пружање услуга туристичких водича је кључни дио инструмената за промовисање разумијевања. У посљедњих 20 година је показано имагинативно тумачење, као један од најефективнијих инструмената којима се комуницира порука очувања природе, уграђујући везе са локалним заједницама и обезбјеђујући високи квалитет искуства посјетилаца.

Квалитетно тумачење је кључно за стварање осјећаја код посјетилаца да разумију, да имају јаке успомене којих се касније сјећају и да желе да се врати или да препоруче другима да дођу.

Дуго година је то био неважан приоритет у заштићеним подручјима са slabим ресурсима и веома малим бројем квалификованог особља. Сада се улога туристичког водича као и потреба за политикама и стратегијама пружања услуга водича види као кључна за управљање добро вођеним заштићеним подручјем.

НП „Сутјеска“ тренутно нема постојећих туристичких водича. Постоји приоритетна потреба за развојем структурисаног приступа квалитетних услуга тумачења. То би се требало предузети у вези са развојем локалног плана пружања услуга водича.

Међутим, без детаља развијеног локалног плана пружања услуга водича, којим би се дефинисале теме и тематика, локације, медији, итд. постоји одређени број основних подручја у којима се прво могу развити услуге водича. Добро и јасно тумачење и оријентација давањем информација треба да буду обезбијеђени на кључним центрима за посјетиоце као што су паркинзи за аутомобиле, станице јавног превоза, хотел, а такође и постојећа локална туристичка пословања. Требао би да постоји високи квалитет, веома видљив и двојезичан. То би служило као добродошлица Националном парку, утицају и директним посјетиоцима до информативних мјеста и осталих објеката.

У производњи „фиксних предмета за тумачење“ као што су панели за тумачење и остали знакови, важно је да се користе најбољи могући материјали. Иако ће тако почетни трошкови бити виши, дугорочни трошкови биће мањи. НП „Сутјеска“ може бити оштро окружење – са интензивним промјенама температуре која варира и високим нивоом сунчаног времена. Кориштењем опције ниских трошкова, као што је винил-штампа, ће значити да, након само годину дана, информативни панели изгледају изблиједило. Сада постоји много материјала и техника које су расположиве, а које ће се одупријети таквим условима.

Пројекат треба да буде у складу са добром праксом - кориштењем тема, минимално кориштење текста (избегавање старог приступа од 2000 ријечи у дуги списак врста!), кориштење добрих и јасних илустрација и осигурање да сви материјали буду расположиви.

Оквири и окови треба да буду направљени од природних материјала.

За израду знакова за тумачење, као што су оквири, путокази и пултови – требају се користити локални уговарачи или мајстори унутар Парка. Од дизајнера знакова се треба тражити да прво достави јасне планове и спецификације како би се осигурао конзистентан дизајн. Употреба локалних вјештина је одрживија и исплативија. То, такође, значи да ће одржавање или замјена бити лакша.

Модерни приступи пружању услуга водича имају много различитих начина осим панела и летака. Доба интернета је донијело употребу интернет емитовања, аудио тумачења о стазама које се могу снимити, foto-hosting у који посјетиоци могу похранити слике, blogging и остале веб 2.0 технологије, које су унијеле цијелу једну нову димензију интерпретативним методама.

Остали приступи укључују кориштење умјетности – путем прављења скулптура у природи, земљишне умјетности, активности друштвене историје, причање прича и умјетнички пројекти у заједници. Ове врсте пројеката могу бити одличан начин ангажовања заједнице и изградње веза између Парка и заједнице. Пројекти друштвене историје имају потенцијал да споје различите заједнице заједно, гледајући на живот на Сутјесци прије распада Југославије и проблема који су се јавили као посљедица тога. Такође су одличан инструмент за сакупљање и чување традиције у вези са управљањем земљиштем и осталим традиционалним активностима.

3.13. Развој интерпретативног плана за Национални парк „Сутјеска“

Онда када нова структура управе буде дефинисана и када се одреде улоге особља, биће препоручено да, као дио процеса развоја особља, чланови особља који су одговорни прођу обуку из интерпретативног планирања и могућности да виде добро направљене карактеристике тумачења националних паркова. Подршку експерата треба тражити за изградњу капацитета међу особљем Парка у овој области.

Једно од најважнијих области за побољшање би требао бити развој стратешког приступа тумачењу Парка. За то ће бити потребан развој интерпретативног плана за Национални парк „Сутјеска“. То би се требало десити прије било каквог рада из области тумачења. Интерпретативни план би требао да се буде направљен кориштењем најбољих пракси.

Интерпретативно планирање се заснива на једноставном циклусу планирања кориштењем здравог разума. То је почетни корак и основ за све интерпретативне активности – у каквој год размјери или на којој год локацији. То је процес доношења одлука који спаја процес доношења одлука и ресурса са потребама посјетилаца и жељама да се одреди најефективнији начин да се комуницира порука циљној публици.

Ефективно тумачење се заснива на три главна принципа мора изазвати емоцију, мисли или даљу љубопитивост публике, повезујући садржај, на смислен начин, са искуством посјетилаца и откривајући нешто непознато - стварање осјећаја открића или чуда. Ови принципи су у срцу тумачења још од када је Freeman Tilden написао прве смјернице за Службу националних паркова САД-а 1957. године.

Водич би, такође, могао да предузме улогу службеника за комуникацију за Парк. Њихове одличне комуникацијске вјештине и свјесност о кључним порукама о Парку их стављају у одличан положај да се баве овом улогом. Требали би бити одговорни за обезбјеђивање и динамично уношење прича о Сутјесци, преко веб странице и друштвених медија, да се баве упитима од стране медија и комуницирају о локалним иницијативама.

Кориштење специјализованих пројектаната је одговарајућа за главне интерпретативне пројекте, али за многе мале активности тумачења и комуникације, савршено је изводљиво да материјал буде припремљен на интерном нивоу. Водич би требао да прође основну обуку из приступа релевантном хардверу и софтверу, како би се омогућило да путем рачунара обаве једноставне, али атрактивне публикације, кориштењем интерног стила Националног парка. Ово се може користити за развијање образовног материјала, промоција догађаја, комуникација са заједницама и осталог материјала за краткотрајну употребу.

3.14. Горска служба

Кључни дио механизма за обезбјеђивање високо-квалитетних теренских услуга биће професионализација Горске службе на један међународни ниво. Тренутно се сматра да улога припадника Горске службе има ниску вриједност и ту перцепцију је потребно промијенити.

У државама са развијеним системима заштите подручја, професија Горске службе Националних паркова је јако тражена и поштована. Припадници Горске службе су основни контакт са посјетиоцима, локалним заједницама и администрацијом Парка.

Њихово присуство на терену их ставља у савршену позицију да врше прокативно скупљање података о биодиверзитету и да прате људске активности.

Путем сталне интеракције, припадници Горске службе требају да имају одличне односе са локалним заједницама и раде као прва тачка контакта између њих и управе Парка.

Припадницима Горске службе треба бити омогућено довољно овлаштења, тако да могу да обезбиједу савјетодавну улогу, као и да спроведу закон, тамо гдје је то потребно. Њихова улога би требала бити дефинисана посебним законом за НП „Сутјеску“.

Њихово стално присуство у Парку их ставља на прву линију, као први одговор који се бави хитним случајевима, као што су инциденти пожара или пружање спасилачких услуга на планинама.

Њихово дубоко познавање Парка и његове флоре и фауне их оспособљава за пружање услуга водича у раду са туристима и образовним групама. То ће бити у функцији стварања прихода путем наплате накнада.

Са обзиром на то да они имају сталну улогу контакта са јавношћу, постојећим припадницима Горске службе би требало дати могућност да науче страни језик, а страни језик би, такође, требао бити кључан за пријем новог особља.

Улога припадника Горске службе није канцеларијски посао од 9 до 5. Услови и рокови запослења морају бити креирани како би се пружио задовољавајући ниво покривености током дневних сати.

Горској служби морају бити обезбијеђени физички ресурси, који ће им омогућити да предузимају своје улоге ефективно и безбједно. То може укључити приступ возилима са погоном на сва четири точка (4x4 возила), видљиве униформе, заштитну опрему, опрему за комуникацију, против-пожарну опрему и опрему за прву помоћ.

Потребно је обавезно омогућити обуку и развој постојећем особљу како би могли да преузму улоге које се од њих очекују. Обука би требала да покрије генеричку улогу припадника Горске службе, а такође и различите специјализоване области. Годишње обновљена обука из прве помоћи би требала бити обавезна за сво теренско особље – као и редовна заједничка обука која се врши заједно са установама одговорним за планинске спасилачке службе.

Требало би развити могућности размјене особља, како би оно искусило рад припадника горских служби у другим европским парковима. Међународна федерација горских служби и Федерација Europarc могу помоћи у организацији међународних размјена.

3.15. Ангажовање заједнице

Општа је пракса у већини држава да владе подстичу управе националних паркова да уско сарађују са својим заједницама, како би тражили нове и иновативне начине одрживог живота у контексту сврхе и дужности Националног парка. Иако постоји висока међузависност на подручју Националног парка „Сутјеска“, тренутно Парк генерално нема ресурса или знања да створи приступ одрживог развоја како за Парк тако и за заједнице.

Питања као што су инфраструктура заједнице, транспорт, грађевински пројекат, шеме насеља и стварање обновљиве енергије се не разматрају на нивоу заједнице, већ су радије остављена шеми доношења одлука са врха ка доле, у оквиру које се често изостави учешће заједнице, изостављајући, самим тим, и аспекте одрживости.

Заједница може и треба бити саставни дио идентитета Парка. То треба да буде међусобно-користан однос који подржава и принципе очувања природе и одрживи начин живота заједница унутар и у околини Парка (као, заиста, и у ширем региону).

Требало би омогућити ангажман заједнице у многим активностима Парка њиховим разноврсним учешћем – развојем Локалног туристичког партнерства, путем активности локалног привредног развоја, дневног контакта између припадника Горске службе и корисника Парка из заједнице, као и активности образовања о животној средини, који имају за циљ младе људе у локалним заједницама.

4. РАЗВОЈ ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА ПОМОЋУ КОНЦЕСИЈА ПОСТОЈЕЋИХ РЕСУРСА ПАРКА

Шири приступ развоју НП „Сутјеска“ у контексту одрживог туризма био би и потез преноса управљања хотелском инфраструктуром са Управе парка на екстерну концесију која опет не значи крај укључености Парка у туризам.

4.1. Екстерно ангажоване концесије

Основна премиса сваког развоја еко-туризма, производа и активности унутар заштићеног подручја, националног парка или сличног окружења јесте да се покажу природне и/или културне вриједности, као и да се осигура изузетно искуство посјетилаца. Ова могућност мора да пружи значајну корист заштићеним подручјима, као и побољшане резултате за заједницу. Одрживи туризам може да обезбиједи значајну корист за управу заштићеног подручја, посјетиоце и локалне заједнице.

Добро руковођен одрживи туризам, којим управља приватно предузеће, може да понуди посјетиоцима ниво и врсту искуства, услуга и иновација, које владине агенције често нису у могућности да понуде посјетиоцима њиховим интерним ресурсима и експертизама. На примјер, комерцијални смјештај и вођене туре могу дати могућност посјетиоцима да искусе и да уче и да постану заступници за јединствена мјеста која не би, на други начин, имали прилику да посјете.

Управе заштићених подручја које се баве управљањем земљиштем имају користи од тога да се ослободе да би се концентрисале на планирање, управљање и регулисање заштићених подручја прије него на пружање услуга. У многим заштићеним подручјима у цијелом свијету се предузима партнерски приступ између Управе заштићених подручја које управљају земљиштем и приватних предузећа.

Комерцијални оператери пружају услуге посјетиоцима под закупима, лиценцама или дозволама издатим од Управе заштићених подручја које управљају земљиштем, испуњавајући услове да раде на одржив начин који је компатибилан са заштитом природних и културних вриједности и осталих циљева менаџмента резервата.

Многи туристички оператери такође пружају услуге туристичких водича и едукације, а такође могу помоћи и менаџменту резервата на друге начине (као што је управљање вегетацијом и биљним и животињским свијетом или мониторинг).

Објекти посјетилаца унутар и у близини заштићеног подручја у многим државама су служили као катализатор за стимулацију локалног туристичког развоја, што је имало за резултат друштвену и привредну корист локалне заједнице и повећани приход за менаџмент резервата. Такве користи могу да се огледају у кориштењу локалних производа и добављача, запослења локалних људи и подстрека формирања локалног предузетништва.

Узимајући у обзир јединствену ситуацију са оронумом имовином за посјетиоце у Парку, потенцијал ових мјеста за посјетиоце да на крају буду веома успјешне туристичке могућности и недостатак позитивног поврата на директна улагања Владе, што је до сада био случај, озбиљна је препорука да Влада Републике Српске покуша да нађе јачу стратегију да доведе спољна улагаче у виду концесија, за велику већину туристичког смјештаја и услужне инфраструктуре у границама Националног парка „Сутјеска“.

Кориштење система тендера за ангажовање јавног сектора у туризму у Националном парку „Сутјеска“ изгледа да је најефективнији приступ Владе Републике Српске не само да смање своје постојеће буџетско оптерећење које Парк представља, већ и да се ефективно побољша управљање Парком, али такође и да се достигну јаснији циљеви укључујући и боље пружање услуга посјетиоцима и стварање прихода.

4.2. Укључивање приватног сектора у националне паркове и заштићена подручја

Током посљедњих тридесет година дошло је до значајне промјене у односу туризма и националних паркова у цијелом свијету. И док су скоро сви национални паркови и заштићена подручја успостављени првенствено због очувања њихове вриједности, сада је на глобалном нивоу **признат значај партнерстава националних паркова, заштићених подручја и одрживог туризма.**

Развој услуга за посјетиоце и туристичке оператере су иницирале управе паркова у великом броју националних паркова. Ово је посебно такав случај у Аустралији, Новом Зеланду, Канади, Сјеверној Америци и у многим агенцијама паркова у Азији и Латинској Америци.

Заједно са развојем туризма у различитим националним парковима, агенције паркова су поново процијениле могућности да приватни сектор управља инфраструктуром којом су претходно управљале Службе националних паркова. Нови Зеланд је одличан примјер гдје приватни сектор води туристичке операције. Бројне предности ове промјене укључују:

- ✓ Ресурси ослобођени да се фокусирају на очување природе,
- ✓ Већа заједница и/или укљученост аутохтоних заједница,
- ✓ Фокус тржишта на пословни сектор,
- ✓ Иновације нових производа,
- ✓ Повећани приход од концесија менаџерима Парка и
- ✓ Повећано локално запослење унутар и у близини националних паркова.

Првобитно су се менаџери Парка фокусирали на објаве тендера (путем концесија) за услуге које пружа Парк, нпр. туристички водичи, кампови и услуге скијашких патрола. Када се то показало успјешним и корисним, менаџери Парка су, у оквиру процеса планирања Парка, идентификовали могућности да приватни сектор управља пословањем, нпр. туристичким водичима и скијањем. Ове могућности су планиране, а затим јавно оглашаване.

4.3. Водећи крвни принципи

Примарни циљ за НП „Сутјеска“ је промоција одрживог туризма истовремено са обезбјеђивањем пословних модела који одсликавају приступ троструке доње границе одрживости. Ове могућности имају за циљ позитиван допринос очувању околишних и културних вриједности заштићене или природне области док истовремено помажу развој одрживе инфраструктуре за посјетиоце, као и развој активности које ће задовољити и привући посјетиоце, и тиме бити од користи локалним заједницама, посебно локалном становништву.

Подстицање приватних инвестиција у екотуризам у Националном парку „Сутјеска“ је позитиван корак ка осигуравању атрактивне дестинације за посјетиоце, задовољењу потреба посјетилаца, промовисању здравог живота, подржавању заштите природе и давању доприноса привреди.

Овај процес треба урадити као партнерство између Владе Републике Српске и приватног сектора, како би исход био позитиван за све стране.

Сљедеће ствари су од фундаменталног значаја:

- Препознавање да екотуризам у НП „Сутјеска“ може допринијети туристичкој понуди и искуству, и да ће одговарајући одрживи развој дати еколошке, социјалне и економске користи.
- Званичници Парка су отворени за одговарајуће приједлоге екотуризма у заштићеним и природним областима, као и за понуде одговарајућих локација гдје је идентификована потреба;
- Усвајање одрживог приступа троструке доње границе који је објективан и минимализује политичке одлуке и приједлоге;
- Локалитети у НП „Сутјеска“ су врло квалитетни локалитети. Ово је од највећег значаја за понуду изузетног доживљаја посјетиоцима;
- Препознавање и омогућавање визија, иновација и познавања тржишта од стране приватних предузетника и инвеститора кроз понуду избора опција локалитета без претјераних ограничења;
- Прихватање да је потребан одређен ниво инвестиција од стране Владе РС прије него што локалитет буде доступан и способан за развој;
- Подршка инвеститорима у развоју кроз приступ управљања случајем који допушта ефикасно бављење бројним владиним службама;
- Свијест да су укључивање заједнице, њена подршка и разумијевање кључни за постизање и развој одрживог и корисног екотуризма у НП „Сутјеска“.

Туристичке концесије су кључни аспект дугорочне одрживости Парка. Тренутно је туристичка инфраструктура уништена и/или у лошем стању. Рат је уништио већину главних структура које представљају највећу могућност економског развоја у Парку. Управа Парка и министарства РС се боре са огромним потребама за инвестирањем како би ставили ову инфраструктуру не само у погон већ у стање да задовољава минимум међународних стандарда потребних за даљу промоцију Парка.

Добро уходани свјетски тренд је продаја или давање концесије заинтересованим странама из приватног сектора за туристичку инфраструктуру у и око Парка.

Из овог разлога, Студијом UNDP-а о одрживим активностима у заштићеним подручјима „Сутјеска 20/20 – Визија одрживе будућности Националног парка „Сутјеска“ [4], препоручена је концесија са једнократном уплатом за хотел „Сутјеска“ и концесије за већину туристичке инфраструктуре која је тренутно у власништву Владе РС и управе НП „Сутјеска“.

С обзиром на постојање бројних и различитих структура у Парку, имовина је подијељена на лотове. Појединачне концесије могу се давати за сваки лот, или за више њих, тако да један концесионар може добити више лотова. Туристичка имовина Парка је подијељена у сљедеће лотове:

1. ЛОТ 1: Хотел „Сутјеска“ и музеј

2. ЛОТ 2: Четири компоненте

- i. Компонента 1: Хотел „Младост“/павиљон/Центар за омладину.
- ii. Компонента 2: Камп и бунгалови.
- iii. Компонента 3: Рекреациони центар и базен и
- iv. Компонента 4: Три функционалне планинске куће на Орловачком језеру, Доњим барама и Добрим водама.

3. ЛОТ 3: Зграда управе Парка, омладински центар, споменик, музеј.

4.4. Концесија за ЛОТ 1: Хотел „Сутјеска“ и музеј

Концесија на 40 година, једнократна накнада (3,5 милиона КМ).

Хотел „Сутјеска“ је био хотел са четири звјездице прије рата. Сада је већином у рушевинама и његова социјалистичка архитектура (веома мале собе) вјероватно не би привукла жељене инвестиције. Логика иза „продаје“ хотела „Сутјеска“ је једноставна: постоји огромна количина рада (инвестирања) на инфраструктури који треба обавити на Тјентишту и у цијелом Парку.

Области које би остале у власништву/у надлежности управе НП „Сутјеска“ такође захтијевају значајна улагања како би се довеле у нормално оперативно стање. Продаја хотела „Сутјеска“ (само зграде, не земљишта) и музеја поред њега (као додатка хотелу – можда затворени базен или огромна трпезарија) дала би управи парка готов новац да одмах крену у реконструкцију/обнову имовине под својом контролом (нпр. ЛОТ 3).

Хотел ће највјероватније бити потребно срушити и изградити га поново. Како би се привукао инвеститор лакше га је привући са могућношћу куповине хотела и изградње у оквиру строго постављених смјерница које дају управа Парка и Влада РС. Хотел је смјештен мало са стране и није у срцу осталих лотова („Младост“, камп, рекреациони центар). Било би мудро инсистирати на хотелу вишег ранга (4 звјездице минимално) који ће бити у складу са смјештајним капацитетима „Младости“ и кампа.

4.5. Концесија за ЛОТ 2: Четири компоненте

4.5.1. Компонента 1: Хотел „Младост“/павиљон/Центар за омладину

Хотел „Младост“ је једини функционалан смјештајни капацитет на Тјентишту. Павиљони који се налазе непосредно уз хотел, као и Центар за омладину, чине логичну групу за концесију. Павиљони могу обезбиједити више приватног смјештаја и могу се унаприједити у велике станове, док је хотел (и поред потребе за значајним улагањима и реновирањем) спреман за рад и сада услужује сву клијентелу. Можда фокус треба вратити назад на његову оригиналну функцију - био је хотел за омладину у вријеме Југославије.

4.5.2. Компонента 2: Камп и бунгалови

Камп и бунгалови су врло подцијењена имовина Парка. Камповање је омиљена активност при посјетама националних паркова, и обновљен камп са одговарајућим управљањем може бити веома успјешан пословни подухват. Објекти су потпуно срушени и треба их поново изградити. Треба изградити нова еколошки прихватљива купатила и тушеве (као дио смјерница које је дао Парк). Бунгалови су дивни додатни објекти у кампу. Треба их срушити и поново изградити. Скромне колибе би се боље уклопиле у амбијент парка него постојеће префабриковане структуре бијелих фасада. Камп треба опремити соларним плочама за гријање воде, пећима на дрва за колибе, компостним тоалетима, колекторима кишнице за секундарну употребу воде (за WC) итд.

4.5.3. Компонента 3: Рекреациони центар и базен

Рекреациони центар и базен су витални аспекти туристичке понуде Парка. Ако се адекватно ревитализују, представљаће кључни садржај за школске екскурзије, спортске тимове, па и за остале посјетиоце такође. Базен је велики објекат од 16.000 м², направљен преусмјеравањем тока ријеке Сутјеске. Потребно му је озбиљно обнављање инфраструктуре, што захтијева знатна улагања. Додатак квалитетних терена за кошарку, фудбал, тенис, вањске теретане и великог игралишта за дјецу умногоме би побољшало туристичку понуду НП „Сутјеска“.

4.5.4. Компонента 4: Три функционалне планинске куће на Орловачком језеру, Доњим барама и Добрим водама.

Компонента 4 ЛОТА 2 тиче се 3 функционалне планинске куће на Орловачком језеру, Доњим барама и Добрим водама. Иако су то заправо ловачке куће, треба пажљиво размотрити ко ће управљати овим кућама, јер су на веома атрактивним локацијама. Куће треба реновирати и начинити енергетски ефикаснијим. Оне треба да постану база за планинаре, бициклисте, истраживаче и посматраче природе више него за ловце. Ловачка или планинска удружења могу добити концесиона права ако буду постојали механизми и обука која ће гарантовати адекватно функционисање колиба и спровођење забране лова у оквиру граница Парка.

Други потенцијални концесионари могу бити приватни туристички оператери, који би били врло активни у Парку и имали би финансијске користи од вођења планинске колибе.

Друге уништене колибе, као што су темељи Титове виле и стара колиба на Орловачком језеру треба да остану у власништву Парка. Објекти на Орловачком језеру могу се поново изградити као теренска станица горске службе, а Титова вила као ексклузивни смјештај или истраживачка станица.

4.6. Концесија за ЛОТ 3: Зграда управе Парка, омладински центар, споменик, музеј

Овај ЛОТ представља све преостале ресурсе на Тјентишту и у широј зони Парка. Ово су објекти који би требало да остану у директној надлежности управе Парка.

Зграда управе Парка је приоритетно мјесто за реновирање како би управа и особље парка имали одговарајући радни простор.

Туристички информативни центар, који ће бити лоциран на улазу у хотел „Младост“ поред омладинског центра, такође би припадао Парку.

Омладински центар би био сасвим претворен у образовни и истраживачки центар - ту би Парк спроводио све своје образовне и истраживачке активности, и ту би био центар за туристичке водиче.

Кухињу и трпезарију треба уклонити и претворити их у учионице, изложбени простор и простор за програме. За вешерај треба тражити услуге спољних сарадника или га укључити у концесију за групу хотела „Младост“.

Овај центар би пружао све истраживачке услуге, укључујући услуге туристичких водича, библиотеке, интерактивне изложбе, итд. Споменик је под заштитом РС и БиХ и остао би у надлежности Парка, као и зграда паралелна споменику, коју би требало искористити као музеј.

4.7. Одговорност и транспарентност

Како комерцијални елемент улази у процес, треба повести рачуна да се избјегну стварни или привидни сукоби интереса између владиних доносиоца одлука и комерцијалних интереса. Транспарентност процеса одлучивања је важна из перспективе свих страна. Владине службе морају да задовоље различите стандарде и услове одговорности које је поставила Влада, а и њихов процес одлучивања може постати предмет јавног посматрања. Инвеститоре ће интересовати да процес буде поштен и непристрасан.

Именовање ревизора коректности рада (усклађености са стандардима) да надгледа процес одлучивања може се искористити као независна процјена и провјера јавне одговорности. Ревизор може направити независну процјену процеса са освртом на законске услове, правила понашања и рада, ЕОИ смјернице, питања повјерљивости и сукоба интереса, транспарентности, одговорности и односа цијена-квалитет.

4.8. Садржај закупа/уговора за концесионе лотове

Преговори о закупу локације ће се вјероватно одвијати везано за дизајн концепта и припрему дозвола и документације. У идеалним условима, НП „Сутјеска“ и инвеститори су се већ договорили око кључних услова и одредби током процеса, па су само фини детаљи остали да се усагласе у овој фази.

Закуп концесионог ЛОТа ће под идеалним условима укључивати мјере које задовољавају и циљеве Владе (нпр. одрживе резултате троструке доње границе) и инвеститора (нпр. комерцијални поврат, сигурност закупа, обезбјеђивање квалитетних производа који задовољавају захтјеве тржишта, циљеве одрживости).

Аспекти закупа кључни за успјех посла и постизање циљева Владе и инвеститора су:

- трајање закупа;
- еколошки, социјални и економски услови одрживости;
- механизми за подршку и подстицај жељених еколошких, социјалних и економских резултата пословања.

4.9. Трајање закупа

Комерцијална одрживост развоја туризма је снажно повезана са трајањем закупа који омогућава адекватан поврат уложеног. Ово такође утиче на могућност прибављања средстава и побољшања инфраструктуре и услуга.

Краткорочни закупа, несигурност у погледу продужења закупа и одлагање одлука везаних за закуп су навођени од стране многих инвеститора у националне паркове у Аустралији и Новом Зеланду као дестимулишући чиниоци за пријављивање за туристичко пословање у заштићеним и природним подручјима.

Бранша доживљава да краткорочни закупи и недостатак права на продужење закупа изазивају потешкоће у прибављању средстава, и обесхрабрују улагања у инфраструктуру, адекватно одржавање и високе стандарде услуга.

Трајање закупа код недавних пројеката развоја туризма у националним парковима Аустралије и Новог Зеланда зависи од нивоа инвестирања и референци инвеститора.

Имајући у виду ризике са производима екотуризма Парка еко-могућности, адекватан закуп који ће обезбиједити поврат уложене капиталне инвестиције је минимално 10 година, а 30-50 година за пројекте који укључују велику инфраструктуру. Могућност продужавања закупа или иницијатива за продужење након истека је такође пожељна из перспективе многих инвеститора, и може значити иницијативу за стално побољшање производа током периода закупа. Преговори о обнови закупа треба да почну рано током закупа, јер вриједност закупа пада како вријеме пролази.

4.10. Одрживост

Уговор о закупу ће укључивати неки облик надзора и извјештавања о усклађености закупа са условима, као и процедуре и казне за одступања. У циљу осигурања ефикасности тих процедура и способности туристичког оператера да се носи са проблемима, пожељно је да одредбе буду комерцијално фер и не претјерано захтјевне како то не би утицало на одобравање средстава за побољшања. Пожељно је формално обавјештење о прекршају од стране управне службе, које ће садржавати детаље о потребним активностима и временски оквир за њих.

4.11. Мјере изводљивости и учинка

Почетне године рада омладинског хостела могу показати минимални поврат новца док се посао уходава и почиње да привлачи клијенте. Током првих пет година рада могу бити пожељне мјере финансијских олакшица, како би помогле туристичком оператеру да уради капиталне инвестиције на локацији и успостави посао на тржишту.

На одрживост омладинског хостела и других група за посјетиоце у НП „Сутјеска“ могу такође утицати накнадна одобрења од стране Владе за конкурентске активности у близини, што може бити схваћено од стране туристичког оператера као минирање њихових пионирских напора и визија. Повјерење инвеститора и будућа одрживост могу се побољшати:

- ексклузивним договором (нпр. Ексклузивна употреба локације или ексклузивно прављење производа или спровођење активности);
- зоном без конкуренције око локација;
- опцијом да инвеститор може искористити могућности развоја на сусједној локацији ако се оне укажу.

Одредбе уговора о закупу омладинског хостела могу такође охрабрити високе стандарде рада или постизање одрживих резултата. На примјер, продужење закупа може зависити од постизања еколошких или других циљева или користи за заједницу (нпр. запошљавање и обука). Слично, дужина закупа може бити повезана са степеном финансијских и/или еколошких, социјалних и економских обавеза које је инвеститор спреман да преузме.

Друге мјере могу укључивати помоћ на локацији са укупним развојем пројекта, или активности Парка и иницијативе да се привуку даље инвестиције. Неки примјери су:

- помоћ у изградњи критичне инфраструктуре и прилаза локацији;
- одржавање прилазног пута;
- управљање ризиком да се заштити локација и инфраструктура;
- услови за оператерово кориштење објеката и инфраструктуре у Парку (нпр. погони за прераду отпадних вода, водоснабдијевање, производња енергије, услуге превоза и шпедиције, вишак смјештаја и простора);
- пореске иницијативе за улагања у одређене области.

5. МАРКЕТИНГ

5.1. Маркетинг програм за циљне групе посетилаца Националног парка Сутјеска

Туристички потенцијал одређеног туристичког мјеста, у најширем смислу чини природа (клима, рељеф, флора, фауна, вода, ваздух и сл.) и човјек (култура, цивилизација, језик, традиција, обичаји, навике и сл.).

Туристички потенцијал Националног парка Сутјеска који се односи на елементе природе чине:

- ✓ Проходна шума (осим дијела на коме се налази прашума) која покрива већи дио територије Националног парка Сутјеска,
- ✓ Богата флора (велики број биљних врста, међу којима су неке љековите и ријетке) и фауна (медвједи, вукови, лисице, дивокозе, зечеви, срне, орлови и друге птице, богат и разноврстан рибљи фонд),
- ✓ Доста приступачних извора питком водом,
- ✓ Планинска језера која су приступачна и (љети) погодна за купање,
- ✓ Водопад (слабо приступачан, али видљив са приступачне коте),
- ✓ Надморска висина Националног парка (утицај на здравље),
- ✓ Низак степен загађења.

Туристички потенцијал Националног парка Сутјеска који се односи на човјека и његово дјеловање чини:

- ✓ Културно - историјски споменици из даље историје, као и из Другог свјетског рата,
- ✓ Отворени базен и спортски терени (за фудбал, кошарку, одбојку и тенис),
- ✓ Смјештајни капацитети и капацитети за исхрану,
- ✓ Стручни водичи који су добри познаваоци флоре и фауне,
- ✓ Уређене планинске куће у природи, катуни (сточарска насеља), сеоска домаћинства,
- ✓ Рурална економија (пољопривреда и сточарство),
- ✓ Гастрономија и елементи фолклора локалног становништва.

Ово су основни елементе туристичког потенцијала на основу којих се врши креирање туристичке понуде за одређене тржишне сегменте.

5.2. Елементи циљног тржишта битни за маркетинг програм НП „Сутјеска“

Као мотиви путовања људи најчешће се јављају: одмор, рекреација, спорт, стручно усавршавање, хоби, здравље. Ови мотиви произлазе из потреба, жеља, интересовања и проблема особа које одлазе на путовања. За одлазак на путовања неопходно је постојање слободног времена, као и одговарајућа куповна моћ. Ови елементи се разликују зависно од животне доби која детерминише и остале факторе у вези са путовањем.

С обзиром на степен развоја укупног менаџмента НП „Сутјеска“, као и могућност привлачења и квалитетног опслуживања циљних група посјетилаца, у првој фази је неопходно фокусирање на регионално (са око 100.000 становника), затим на национално (са око 1.500.000 становника), те на међународно тржиште (тржиште Европе). У том контексту, промотивне активности, као и канали дистрибуције би требало да се шире по принципу концентричних кругова, од НП „Сутјеска“ ка националном и међународном тржишту.

Водећи се оваквим приступом, те на основу расположивих информационих инпута, резултата SWOT анализе и анализе потенцијалних клијената са аспекта њихове животне доби и интересовања (мотива доласка у НП „Сутјеска“), могуће је дефинисати следеће циљне тржишне групе:

- ✓ **Основне и средње школе** (из БиХ и СРЈ) - основни мотиви и интересовања су везана за едукацију, дружење и спортске активности. Њихово слободно вријеме је креирано од стране родитеља, наставника и професора, с тим што степен ове зависности са проласком кроз поједине фазе животног циклуса постепено опада. Куповна моћ овог сегмента је детерминисана куповном моћи родитеља.
- ✓ **Извиђачи, планинарска и спелеолошка друштва** (из БиХ и европских земаља). Њихови мотиви и интересовања су везана за боравак у природи, извођење за њих специфичних активности и заједничка дружења. С обзиром на чињеницу да постоји диференцираност међу овим групама са аспекта животне доби њиховог чланства (извиђачи-основна и средња школа, планинари и спелеолози - 18 до 45 година), њихово слободно вријеме, као и куповну моћ, треба посматрати у том контексту. Истовремено, фактор општих економских прилика подручја, односно региона, са којих долазе битно детерминише аспект њихове куповне моћи.
- ✓ **Туристи у транзиту** - Њихова интересовања су везана за релативно краћи одмор, евентуално преноћиште, као и куповину прехранбених и других производа. Слободно вријеме је детерминисано планираним временом доласка на жељену дестинацију, као и степеном замора који осјећају у датом тренутку. Постоји одговарајућа куповна моћ с обзиром на то да се на сва путовања носе одређена новчана средства, међутим као ограничавајући фактор, са аспекта њихове потрошње, треба узети дужину пута до дестинације у коју планирају доћи.
- ✓ **Спортски клубови** (из БиХ и бивше СФРЈ) - Њихови основни мотиви и интересовања су везана за базичне и друге припреме спортиста пред такмичарске сезоне, специфичне тренинге, дружење и забаву. Слободно вријеме им је детерминисано обавезама које имају према клубу, односно плановима и правилима дефинисаним од стране тренера. Сама куповна моћ појединаца овог сегмента зависи од финансијске снаге спортског клуба.

- ✓ **Научни радници, удружења, организације, предузећа** (из БиХ и европских земаља) - Основни мотиви и интересовања су везани за стручно усавршавање и могућност релаксације. Слободно вријеме креира послодавац, као и они сами. Одређени утицај на ове групе имају предавачи који су ауторитети у појединим областима професије, као лидери мишљења. Њихова куповна моћ је углавном висока и детерминисана је финансијском снагом професије о којој се ради, као и подручја, регије са које долазе.
- ✓ **Рекреативци (љубитељи природе)** - Мотиви ове циљне групе су везани за што дужи боравак у природи и лагане спортске активности. Њихова интересовања у овом случају се могу усмјерити на посјету културно-историјским споменицима, обилазак катуна (сточарских насеља), као и посјету и боравак у сеоским домаћинствима. Они имају релативно доста слободног времена и сами га креирају. Такође, њихова куповна моћ је углавном висока, а једним дијелом је условљена и општим економским стањем од чега зависи и масовност ове циљне групе.
- ✓ **Манифестације** - Мотиви и интересовања су везани за само присуствовање тој манифестацији, дружење и забаву. Слободно вријеме и куповна моћ зависи од врсте манифестације, тј. циљне групе којој је намијењена.

6. ЗАКЉУЧАК

Плански развој и адекватна туристичка валоризација су предуслов да заштићена подручја постану и дугорочније остану атрактивна за растућу потражњу за одмором и рекреативним активностима у природном окружењу.

У НП Сутјеска се налази највећа прашума (Перућица) у Европи, која посједује живописне пејзаже (планине, кањоне...) и културно-историјско наслеђе чији коријени сежу у далеку прошлост. Без сумње, овај Парк има велики значај у оквиру Европске мреже националних паркова и представља важан центар развоја туризма у Босни и Херцеговини.

Међутим, очигледно је да актуелна ситуација туристичке понуде парка није у складу са природним и културним потенцијалима парка те да НП „Сутјеска“ није креирао комплетан туристички производ нити комерцијализовао те потенцијале.

Основне слабости туристичке понуде НПС-а везане су за лоше смјештајне капацитете, неразвијену организацију и структуру особља, недостатак инвестиционих механизма, слаба повезаност са туристичким предузећима и агенцијама.

Основни циљ Плана управљања НП „Сутјеска“ за период 2013. – 2027. година у области развоја туризма је **развој одрживог туризма** у Парку, који је одличан инструмент за кориштење, ако желите да истовремено заштитите природу и стимулишете регионални развој у вези са заштићеним подручјем.

Прије свега неопходно је развити стратегију за развој одрживог туризма у НП „Сутјеска“. Стратегија треба да се заснива на пажљивим консултацијама, те да буде одобрена и да је разумију заинтересоване стране. Туристички тим Парка треба да води овај процес, али мора да има пуну укљученост и власништво локалних заједница и туристичких бизниса који раде на том подручју.

Развој заштићеног подручја за одрживи туризам зависи од изградње јаке локалне мреже пружаоца услуга унутар и у околини Парка. Најбољи приступ томе јесте формирање локалних заједница и локалних туристичких предузећа заједно у виду колаборативне организације.

Старију и новију историју требало би спојити у један историјски контекст који ће обезбиједити јавности увид у слику улоге НП „Сутјеска“ у културно-историјском развоју овог дијела Балкана.

Цертификација локалних пословних партнера и производа је такође кључна статуторна компонента како у „Европској повељи о одрживом туризму“ тако и у „цертификација ПАН Паркова“.

Развој производа у НП „Сутјеска“ се дешава на два нивоа - са једне стране, подржавањем развоја производа локалних предузетника путем туристичких група, али такође и развојем директне понуде администрације Парка.

Кључно за туризам је ефективно обезбјеђивање туристичких информација - које су јасне и лако доступне. Стварање туристичко-информативног центра је од кључног значаја - и већ је предложено у једном од донаторских пројеката.

Као дио одрживог туризма и промовисања улоге разумијевања, потребно је развити динамичан програм догађаја и активности.

Едукација је једно од најважнијих инструмената за одрживост и НП Сутјеска је једна изузетна учионица. Ревитализација образовне понуде Парка може да донесе одрживи приход. Нарочито, шема школских посјета током касног прољећа/раног љета и у јесен може да помогне да се прошири посјетилачка сезона за хотел и остали смјештај, ако понуда смјештаја буде имала реалистичну цијену. Свакодневне посјете ће донијети додатан приход како за Парк тако и за остале локалне пружаоце услуга.

Пружање услуга туристичких водича је кључни дио инструмената за промовисање разумијевања. У посљедњих 20 година је показано имагинативно тумачење, као један од најнефективнијих инструмената којима се комуницира порука очувања природе, уграђујући везе са локалним заједницама и обезбјеђујући високи квалитет искуства посјетилаца. У НП „Сутјеска“ постоји приоритетна потреба за развојем структурисаног приступа квалитетних услуга тумачења.

Једно од најважнијих области за побољшање би требао бити развој стратешког приступа тумачењу Парка. За то ће бити потребан развој интерпретативног плана за Национални парк „Сутјеска“. То би се требало десити прије било каквог рада из области тумачења. Интерпретативни план би требао да се буде направљен кориштењем најбољих пракси. Онда када нова структура управе буде дефинисана и када се одреде улоге особља, биће препоручено да, као дио процеса развоја особља, чланови особља који су одговорни прођу обуку из интерпретативног планирања и могућности да виде добро направљене карактеристике тумачења националних паркова. Подршку експерата треба тражити за изградњу капацитета међу особљем Парка у овој области.

Кључни дио механизма за обезбјеђивање високо-квалитетних теренских услуга биће професионализација Горске службе на један међународни ниво. Тренутно се сматра да улога припадника Горске службе има ниску вриједност и ту перцепцију је потребно промијенити.

Општа је пракса у већини држава да владе подстичу управе националних паркова да уско сарађују са својим заједницама, како би тражили нове и иновативне начине одрживог живота у контексту сврхе и дужности Националног парка. Заједница може и треба бити саставни дио идентитета НП „Сутјеска“. То треба да буде међусобно-користан однос који подржава и принципе очувања природе и одрживи начин живота заједница унутар и у околини Парка (као, заиста, и у ширем региону).

Добро руковођен одрживи туризам, којим управља приватно предузеће, може да понуди посјетиоцима ниво и врсту искуства, услуга и иновација, које владине агенције често нису у могућности да понуде посјетиоцима њиховим интерним ресурсима и експертизама. Шири приступ развоју НП „Сутјеска“ у контексту одрживог туризма био би и потез преноса управљања хотелском инфраструктуром са Управе парка на екстерну концесију која опет не значи крај укључености Парка у туризам.

РЕФЕРЕНЦЕ

1. Стојановић Н., Стојановић Ј. (2006) "Туризам у заштићеним подручјима", Међународна научна конференција – Газдовање Шумским екосистемима Националних паркова и других заштићених подручја – Сарајево;
2. Стојановић Ј. (2006) "Туристичка валоризација Националног Парка "Сутјеска", Међународна научна конференција – Газдовање Шумским екосистемима Националних паркова и других заштићених подручја – Сарајево;
3. План газдовања Националним Парком Сутјеска за период 2003. -2012. година;
4. Студија UNDP-а о одрживим активностима у заштићеним подручјима „Сутјеска 20/20 – Визија одрживе будућности Националног парка „Сутјеска“

**ПРИЛОГ 4: ЗАКОНОДАВСТВО ЗНАЧАЈНО ЗА ЗАШТИТУ ПРИРОДЕ И
УПРАВЉАЊЕ НП „СУТЈЕСКА“**

Прописи Републике Српске

- **Закон о националним парковима (Службени гласник РС број 75/10)**

Закон је усвојен 13. јула 2010. године. Основне измјене у односу на претходни закон:

- Јавно предузеће треба да буде трансформисано у Јавну установу коју оснива Република и која послује у складу са законом који уређује систем јавних служби. „Одлука о промјени облика организовања Јавног предузећа Национални парк „Сутјеска“ у јавну установу“ објављена је у Службеном гласнику РС број 13/10 од 3.2.2011.
- На подручју националног парка забрањено је: сјећи или уништавати дрвеће, жбуње и осталу вегетацију, осим вршења санитарних сјеча.
- Средства за финансирање националних паркова обезбјеђују се из: а) буџета Републике и б) властитих прихода. Висину и начин прикупљања ових средстава прописује јавна установа посебним прописом, уз претходну сагласност министарства надлежног за заштиту животне средине и уз мишљење Министарства финансија.

За подручје националног парка доносе се: просторни план подручја и план управљања националним парком.

- Народна скупштина ће најкасније у року од двије године од дана ступања на снагу овог закона донијети посебан просторни план за свако подручје постојећих националних паркова, а у складу са просторним планом Републике Српске – још није донесен.
- Народна скупштина ће најкасније у року од двије године од дана ступања на снагу овог закона донијети посебне законе којим ће регулисати постојеће националне паркове – још није усвојен.
- Припрема се план управљања – припрема је у току.

На приједлог директора, управни одбор јавне установе националног парка доноси годишњи програм заштите и пословања националног парка.

Министар надлежан за заштиту животне средине доноси правилник о унутрашњем реду у националном парку, а по претходно прибављеном мишљењу органа надлежног за заштиту културно-историјског и природног наслеђа.

Законом су дефинисане активности које је забрањено вршити у националном парку, између осталог: неконтролисано сакупљање љековитог и ароматичног биља, гљива, шумских и других плодова на цијелом подручју националног парка, градња магистралних и регионалних путева, осим кад је то предвиђено просторним планом подручја националног парка, који још није донесен.

Закон о спровођењу одлука комисије за заштиту националних споменика установљен у складу са анексом 8 Општег оквирног споразума за мир у БиХ (Службени гласник РС број 70/06) дефинише начин доношења одлуке о издавању одобрења за рехабилитацију националних споменика који се налазе на Привременој листи националних споменика. На овој листи се налази Спомен-подручје „Тјентиште“ и прашума „Перућица“.

- **Закон о Националном парку „Сутјеска“ (Службени гласник РС број 121/12)**

Овим законом уређују се границе, режими заштите, питања управљања, заштите и развоја националног парка „Сутјеска“.

- **Закон о заштити животне средине (Службени гласник РС број 71/12)**

Закон о заштити животне средине Републике Српске (Службени гласник РС, бр. 71/12) уређује очување, заштиту, обнову и побољшање еколошког квалитета и капацитета животне средине, као и квалитет живота; мјере и услове за управљање, очување и рационално коришћење природних ресурса; оквир правних мјера и институција за очување, заштиту и побољшање заштите животне средине; финансирање активности везаних за животну средину, послове и задатке органа управе предвиђене законом и подзаконским актима, те обавезе органа јавне управе.

Не спомињу се нигдје стриктно национални паркови и природни резервати, али дефинише се обавеза надлежних институција да се информације о животној средини учине доступним јавности, као и копије документације која садржи такве информације. Закон дефинише начин и могућност додјељивања еко-ознака. Закон дефинише финансирање заштите животне средине кроз намјену Фонда за заштиту животне средине.

- **Закон о заштити природе – пречишћен текст (Службени гласник РС број 113/08)**

Овај закон описује и процедуру одређивања и проглашења подручја заштићеним, као и обавезу доношења одговарајућег плана управљања. Дефинише разлоге због којих се неко подручје проглашава националним парком и који су циљеви управљања националним парком. Заштићена подручја могу се прекогранично повезивати са заштићеним подручјима друге државе, односно ентитета.

Током израде аката о заштити природних вриједности, планова управљања заштићеним подручјима, осигурава се учешће јавности, путем јавног увида. Поступак јавног увида, који траје 30 дана, спроводи министарство надлежно за заштиту животне средине.

У складу са Законом о Националном парку „Сутјеска“ кроз план управљања потребно је обезбиједити осигурање еколошке стабилности и разноликости, обезбиједити коришћење у инспиративне, образовне, културне и рекреационе сврхе на начин који ће одржати природно или приближно природно стање подручја, обезбиједити одржавање еколошких, геоморфолошких и естетских карактеристика због којих је подручје проглашено заштићеним.

Управљач заштићеног подручја може одредити начин обрачуна и наплате надокнаде за коришћење заштићеног подручја, правним лицима и крајњим корисницима у зависности од степена искоришћавања, степена штете нанесене заштићеном подручју, односно погодности које пружа коришћење заштићеног подручја за обављање дјелатности или у друге сврхе коришћења. У националном парку „Сутјеска“ посјетиоцима се још увијек не наплаћује улаз у парк, исто као ни надокнаде организацијама активним у парку. Надокнада се утврђује уз сагласност надлежног републичког органа управе, а по прибављеном мишљењу Министарства финансија Републике Српске.

Уредбом Влада Републике Српске на приједлог министарства надлежног за заштиту животне средине одређују се подручја очувања природних станишта и станишта врста за европски програм НАТУРА 2000, с циљем укључивања одређених подручја у међународну еколошку мрежу. У националном парку „Сутјеска“ тренутно се врше истраживања Републичког завода за заштиту природног и културног наслеђа Републике Српске, која ће према очекивањима дати и солидну базу података за програм Натура 2000.

У овом закону извршена је подјела заштићених дијелова природе према ИУЦН, али није извршена категоризација.

- **Закон о културним добрима (Службени гласник РС број 11/95), Закон о измјенама и допунама закона о културним добрима (Службени гласник РС број 103/08)**

Закон уређује систем заштите и коришћења културних добара.

Културно-историјски споменици унутар парка (споменик и музеј) морају се заштитити и користити у складу са овим законом. Финансирање провођења техничких мјера заштите предвиђено је из буџета Републике.

- **Закон о уређењу простора и грађења (Службени гласник РС број 40/13)**

Овај закон третира уређење простора као скуп мјера и активности у склопу градитељских процеса, просторног и урбанистичког планирања, урбанистичког, архитектонског и грађевинског пројектовања и грађења, у циљу усклађивања потреба становништва за становањем, радом и рекреацијом у здравој и заштићеној животној средини, стварања услова и претпоставки за равномјеран и складан развој уз усклађеност општих и посебних интереса свих корисника простора. У посебном поглављу, овај закон третира заштиту животне средине у процесу планирања простора и изградње грађевина.

Просторним планом подручја посебне намјене, утврђује се: основна организација простора, мјере употребе, уређења и заштите тог подручја, мјере за унапређење и заштиту животне средине, обавеза израде проведбених планова за ужа подручја унутар просторног плана подручја са посебним намјенама. Израда овог плана финансира се средствима из буџета Републике.

Национални парк „Сутјеска“ нема израђен просторни план подручја посебне намјене.

- **Закон о шумама (Службени гласник РС број 75/08 и 60/13)**

До почетка 2010. године донесени су сви правилници предвиђени Законом о шумама, којима се поближе уређују поједине одредбе овог закона. Овим законом уређује се политика и планирање, управљање и газдовање шумама и шумским земљиштем, заштита шума, финансирање и вриједност шума, катастар шума и шумског земљишта и информациони систем у шумарству, имовинско-правни односи, као и друга питања од значаја за шуму и шумско земљиште ради унапређивања и одрживог коришћења шума и шумског земљишта, те развоја шумарства.

Одредбе овог закона примјењују се на све шуме и шумско земљиште, без обзира на облик својине.

Налаже израду шумскопривредне основе, што је обавезно и за НП. За шуме националних паркова доноси се посебна основа. Основа се доноси на период од десет година. Нова основа доноси се прије истека рока за који је донесена постојећа основа. Национални парк „Сутјеска“ има важећу шумскопривредну основу за уређајни период од 01.01.2005. до 31.12.2014, која није усклађена са новим законом о националним парковима.

Забрањена је сјеча и уништавање сљедећих врста дрвећа: Панчићеве оморике, тисе, мунике, бора кривуља, планинског јавора, балканског кленића, божиковине, сремзе, жуте кошћеле, храста црнике, македонског храста, маљаве брезе, медвјеђе лијеске, бадемолисне крушке, жуте џанарке, јужне мукиње, маслине, зеленике, сиве тополе, бадемолисне врбе и ловор-врбе,

као и других ријетких и вриједних врста дрвећа на њиховим природним налазиштима, поименце одређених Основом, као и ријетких, вриједних шумских биотопа, станишта, хабитата и екосистема. Забрањује се искоришћавање и уништавање врста жбуња и њихових природних станишта: огрозда, црне рибизле, оштре веприне, меке веприне, брнистре и конопљике. Агенција за шуме одговорна је за праћење здравственог стања шума путем Извјештајно-прогнозне службе у њеном саставу и о томе обавјештава Министарство и јавност.

Управа НП је дужна да донесе план заштите шума од пожара. Такође, управа НП дужна је да чисти евентуално одложено смеће на подручју парка уз право пуне надокнаде трошкова од правних или физичких лица која су извршила његово одлагање или на основу одлуке, односно рјешења надлежног органа управе уз надокнаду трошкова. Управа је обавезна да, путем извршиоца стручно-техничких послова, на прописан начин води и ажурира катастар шума и шумских земљишта и о насталим промјенама извјештава Агенцију за шуме најкасније до 31. марта за претходну годину. Национални парк не може бити корисник фонда од накнада за коришћење шума и шумског земљишта нити је дужан да плаћа ту накнаду.

- **Закон о фонду и финансирању заштите животне средине Републике Српске (Службени гласник РС број 117/11)**

Дјелатност Фонда обухвата послове у вези са прикупљањем средстава, као и финансирањем припреме, спровођења и развоја програма, пројеката и сличних активности у области очувања, одрживог коришћења, заштите и унапређивања животне средине, те у области енергетске ефикасности и коришћења обновљивих извора енергије, а нарочито:

- a) стручне и друге послове у вези са прибављањем, управљањем и коришћењем средстава Фонда,
- b) иницирање, финансирање, посредовање и контролу реализације пројеката из дјелокруга рада Фонда,
- c) посредовање у вези са финансирањем заштите животне средине, енергетске ефикасности и обновљивих извора енергије из средстава међународних организација, финансијских институција и тијела, као и страних правних и физичких лица,
- d) континуирано праћење програма, пројеката и осталих активности кроз мјерљиве ефекте заштите животне средине, количину уштеђене енергије и новца, и смањење емисије загађивача,
- e) вођење одвојених база података о програмима, пројектима и сличним активностима из подручја заштите животне средине, енергетске ефикасности и обновљивих извора енергије, те о потребним и расположивим финансијским средствима за њихово остваривање,
- f) подстицање, успостављање и остваривање сарадње са међународним и домаћим финансијским институцијама и другим правним и физичким лицима ради финансирања заштите животне средине, енергетске ефикасности, као и обновљивих извора енергије у складу са интересима заштите животне средине републике, стратешким документима, акционим и санационим плановима и другим плановима и програмима, као и закљученим међународним уговорима за намјене утврђене овим законом и
- g) обављање других послова који су у вези са подстицањем и финансирањем заштите животне средине, енергетске ефикасности и обновљивих извора енергије, утврђених прописима којима се регулише област заштите животне средине, енергетска ефикасност и обновљиви извори енергије.

- **Закон о ловству (Службени гласник РС број 60/09)**

Не спомиње се подручје националних паркова. У складу са Законом о националним парковима на подручју НП је забрањен лов дивљачи, осим санитарног и узгојног одстрела у зонама утврђеним посебним прописима.

- **Одлука о утврђивању Спомен-комплекса „Тјентиште“ културним добром од изузетног значаја (Службени гласник РС број 90/09).**

Овом одлуком утврђују се Спомен-комплекс „Тјентиште“ културним добром од изузетног значаја, границе заштићене околине са укупном површином и мјере заштите у вези са чувањем, одржавањем и коришћењем културног добра и његове околине.

- **Правилник о садржају утврђивања и начину спровођења управљања заштићеним подручјима (Службени гласник РС број 56/09)**

План управљања доноси се на период од 15 година.

Прије истека периода за који је донесен план управљања, анализира се спровођење плана, те се по потреби обавља његова ревизија на начин и у поступку како је то прописано за његово доношење.

Остали значајни прописи:

- Закон о садном материјалу (Службени гласник РС број 37/09);
- Закон о пољопривредном земљишту (Службени гласник РС број 93/06 и 86/07);
- Закон о премјеру и катастру непокретности (Службени гласник РС број 34/06);
- Закон о концесијама (Службени гласник РС број 25/02, 91/06 и 92/09);
- Закон о репродуктивном материјалу шумског дрвећа (Службени гласник РС број 60/09);
- Закон о општем управном поступку (Службени гласник РС број 13/02);
- Закон о слободи приступа информацијама (Службени гласник РС број 20/01);
- Закон о стварним правима (Службени гласник РС број 124/08);
- Правилник о садржају, начину израде и доношења докумената просторног уређења (Службени гласник РС број 59/11);
- Правилник о елементима и садржају шумскопривредних основа;
- Правилник о катастру шума и шумског земљишта (Службени гласник РС број 47/09);
- Подаци за катастар шума и шумског земљишта користе се из шумскопривредног основа и података непосредно прикупљених на терену. Податке прикупља управа НП и доставља Агенцији за шуме;
- Правилник о листи врста шумског дрвећа, хибрида и сорти од којих се добија репродуктивни материјал (Службени гласник РС број 60/09); Правилник је само индиректно релевантан за НП „Сутјеска“; уз договорен начин искориштавања и контроле парк би могао бити ресурс за репродуктивни материјал;
- Правилник о начину и поступку утврђивања вриједности шума (Службени гласник РС број 72/09);
- Правилник о садржају и поступку израде плана заштите шуме од пожара (Службени гласник РС број 107/09);
- Правилник о начину израде, вођењу и достављању података катастра ловишта (Службени гласник РС број 107/09);
- Правилник о начину прикупљања, критеријуму за расподјелу средстава и поступку коришћења средстава посебних намјена за шуме (Службени гласник РС број 29/09);
- Правилник о начину проглашавања, обиљежавања, финансирања, начину газдовања заштитним шумама и шумама посебне намјене (Службени гласник РС број 57/09);
- Правилник о надзору над израдом шумскопривредних основа (Службени гласник РС број 57/09);

- Правилник о службеној легитимацији, наоружању и униформи чувара шума (Службени гласник РС број 13/09);
- Правилник о спровођењу инвентуре шума на великим површинама (Службени гласник РС број 13/09);
- Правилник о шумском реду, Правилник о допуни Правилника о шумском реду (Службени гласник РС број 13/09);
- Правилник о успостављању генетичке банке шумског биља (Службени гласник РС број 107/09);
- Правилник о вршењу дознаке стабала за сјечу (Службени гласник РС број 13/09);
- Правилник о евиденцијама извршених радова на заштити, шумскоузгојним радовима, гајењу и коришћењу (сјечи) шума (Службени гласник РС број 47/09);
- Програм очувања биљних генетичких ресурса (Службени гласник РС број 59/08).

Међународне конвенције и директиве

Међународне конвенције, споразуми и законодавство ЕУ, које је у фази интегрисања у законодавство БиХ, наведено је у сљедећој табели. Ратификоване и преузете конвенције су интегрисане у садашње законодавство.

Табела 17 Међународне конвенције

Документ	Статус у БиХ
Конвенција о биолошкој разноликости (Rio de Janeiro, 1992.) У складу са чланом 6. ове конвенције обавезе земаља чланица конвенције су, да се изврши адаптација постојећих, односно да се донесу нове стратегије, планови и програми, који ће се односити, између осталог, и на обавезе које земља има према Конвенцији.	Ратификована 2002.
Конвенција о заштити свјетске културне и природне баштине (Париз, 1972.)	Преузето сукцесијом
Међународна конвенција о заштити биљака (Рим, 1951.)	Ратификована 1994.
Архус конвенција (Arhus) Конвенција о приступу информацијама из области заштите животне средине.	БиХ је приступила овој конвенцији августа 2010.
Конвенција о конзервацији миграторних врста животиња (тзв. бонска конвенција)	Није потписана
Европска конвенција о заштити дивљих врста и природних станишта (тзв. бернска конвенција) Сврха ове конвенције је заштита дивље флоре и фауне и њихових природних станишта, посебно оних врста и станишта чија заштита захтијева сарадњу више држава, те подстицање такве сарадње.	БиХ потписала конвенцију 1. марта 2009. године.
Конвенција о међународном промету угроженим врстама флоре и фауне (CITES)	По основу Одлуке о ратификацији ЦИТЕС конвенције («Службени лист БиХ» број 11/08 од 5.12. 2008. године) Босна и Херцеговина постала пуноправна чланица Конвенције

Табела 18 Међународне директиве

Документ	Статус у БиХ
Директива о птицама – Директива Савјета Европске уније 79/409/ЕЕС од 2. априла 1979. о очувању дивљих птица	Присутне су врсте и станишта са директива, пилотни пројект EMERALD мреже дефинише »Комплекс Маглић – Волујак – Зеленгора«
Директива о стаништима – Директива Савјета Европске уније 92/43/ЕЕС од 21. маја 1992. о очувању природних станишта и дивље флоре и фауне	
<p>Inspire Directive – ДИРЕКТИВА 2007/2/ЕЦ ЕВРОПСКОГ ПАРЛАМЕНТА И САВЈЕТА 14. марта 2007. године - Успостављање инфраструктуре просторних информација у Европској заједници</p> <p>Директива у циљу омогућавања интеграције услова за очување животне средине дефинише да је неопходно успоставити одговарајућу координацију између корисника и пружалаца података, како би се омогућило комбиновање података и сазнања из различитих области.</p> <p>На смјерницама ове директиве морају бити засновани геопросторни подаци.</p>	Нема података

ПРИЛОГ 5: ВАСКУЛАРНА ФЛОРА НП „СУТЈЕСКА“

ПРИЛОГ 6: УЧЕСНИЦИ У РАДУ ПАРКА И ЊЕГОВОМ ОКРУЖЕЊУ

Интересне стране	Активности/Одговорности	Капацитети	Потенцијали
Национални парк Сутјеска	<ul style="list-style-type: none"> • Управљање националним парком • Даје сагласност за обављање научних истраживања, извођење истраживачких радова, постављање привремених објеката на површинама у националном парку и даје друга одобрења • обавља стручне послове који се односе на заштиту животне средине на подручју националног парка за потребе вођења података од значаја за планирање и уређење простора у националном парку, израду анализа и друге документационе основе из оквира своје дјелатности за припремање докумената просторног уређења за подручје националног парка, припремање података за уређење локација на грађевинском земљишту које је пренесено на коришћење и управљање националном парку • води податке о заштићеним природним вриједностима и културним добрима, врстама флоре и фауне, извршеним научноистраживачким пројектима и истражним радовима (геолошким, хидролошким и другим) од интереса за заштиту, развој и управљање националним парком • управља природним и културно-историјским вриједностима, земљиштем, објектима и другим непокретностима у својини Републике, која су јој пренесена на управљање и коришћење, у складу са законом који прописује систем јавних служби и планским документима • управља, штити, узгаја, унапређује шуме и шумско земљиште, ловну и риболовну фауну • организује и пружа туристичко-угоститељске услуге • организује истраживања у области заштите и развоја националног парка • презентује и популаризује национални парк и његове природне вриједности и културно-историјска добара • организује пројектовања, изградње и одржавања објеката који су у функцији заштите, унапређивања и презентације природних и културно-историјских добара националног парка, у складу са просторним планом подручја националног парка и планом управљања који се доноси у складу са Законом о заштити природе • Прописује висину и начин прикупљања накнада за обављање одређених дјелатности у парку 	<p>Тренутно је у склопу Јавне установе НП „Сутјеска“ запослено 69 радника распоређених на више активности – 16 радника у служби општих техничких услуга; 18 радника у одсјеку за побољшање и презентацију природних вриједности; 12 радника у одсјеку за пољопривреду и шумарство; 16 радника одсјека за угоститељство, туризам и продају; 7 радника у одсјеку за изградњу и одржавање.</p> <p>С обзиром на број и структуру запослених, те финансијска средства којима тренутно располаже, национални парк нема велики капацитет. Због тога што квалификациона структура радника није задовољавајућа, јер према новом закону о националним парковима радници на санитарној сјечи, дознаци, отпреми сортимената више нису потребни, док се појављује дефицит кадрова у другим дјелатностима парка (природно техничке, биолошке науке...)</p>	<p>Управа НП активно проводи мјере сада важећег плана управљања и активно ће спроводити нови план управљања. Како се показало до сада, капацитет управе НП је пресудан за спровођење плана управљања и за резултате планираних мјера.</p> <p>С обзиром да се раније парк финасирао сјечом и пласманом дрвних сортимената, а да је то новим законом о националним парковима забрањено и ограничено само на санитарну сјечу, потребно је извршити реструктурирање радника и више радника ставити у службу развоја и промовисања туристичких садржаја те очувања садашњих туристичких и свих других садржаја на простору парка. За савремено управљање националним парком и развијање понуде парка ионако ће бити потребно више радника за рад са посјетиоцима, за едукацију и за мониторинг.</p> <p>Велик потенцијал за развој националног парка имају:</p> <ul style="list-style-type: none"> • већа активност са другим парковима и заштићеним подручјима природе у региону, нпр. НП „Дурмитор“ у Црној Гори и • стварање и промоција заједничке понуде у области туризма, спорта, едукације.

Интересне стране	Активности/Одговорности	Капацитети	Потенцијали
<p>Министарство за просторно уређење, грађевинарство и екологију Републике Српске</p>	<ul style="list-style-type: none"> Обавља послове у области заштите природе из надлежности органа Републике Српске Предлаже управни одбор и директора јавне установе која управља националним парком Даје сагласност на годишњи програм управљања; Доноси правилник о унутрашњем реду у националном парку Даје сагласност за висину и начин прикупљања накнада за обављање одређених дјелатности у парку Прописује услове, начин коришћења и изглед униформи, легитимације и службеног наоружања стручних служби парка Израђује и примјењује просторни план посебне намјене за заштићена подручја Даје сагласност на шумскопривредну основу парка Надзор над примјеном одредаба Закона о националним парковима и прописа донесених на основу овог закона. 	<p>Ово министарство је самостални орган управе који обавља управне и друге послове у више управних подручја и непосредно је потчињено Влади.</p> <p>За овај пројекат битне организационе јединице су:</p> <ul style="list-style-type: none"> Сектор за заштиту животне средине, У оквиру Сектора за заштиту животне средине обављају се послови интегралне заштите, студијско-аналитички, нормативни, правни, управно-надзорни, и остали послови из области стамбено-комуналних дјелатности, грађевинарства, грађења објеката и грађевинског земљишта. <p>Овај сектор може имати велики утицај на процес израде процјена утицаја на животну средину активности које се планирају изводити у парку, као и на развој околног подручја.</p> <ul style="list-style-type: none"> Сектор за координацију пројеката, развој и европске интеграције У оквиру овог сектора обављају се студијско-аналитички послови из области координације пројеката и развоја како овог, тако и планираних будућих пројеката који ће бити везни за предметна подручја. Сектор за урбанизам и просторно планирање, У оквиру овог сектора обављају се послови праћења израде и примјене планских докумената, што је од велике важности за предметна подручја која немају валидну просторно планску документацију. 	<p>Ово министарство је надлежно за управљање заштићеним подручјима и на тај начин одговорно је за изналагање начина метода финасирања управљања тим подручјима. Кроз овај план управљања ово министарство може себи обезбиједити несметан рад и потпуну контролу над пословима који су из његове области, а односе се на предметно подручје.</p> <p>Интереси овог министарства су унапређење рада у областима просторног уређења и екологије на предметним подручјима које могу најлакше постићи кроз припрему и рад у комисијама за израду нацрта и приједлога закона и других прописа из ресорне надлежности. Министарство може пружити и своје искуство са плановима управљања, поготово са досадашњим планом управљања за НП „Сутјеска“, да би се могле избјећи грешке, а ојачати позитивна искуства код припреме новог плана.</p> <p>У оквиру дјелокруга министарство припрема и предлаже питања и материјале и координира активности из области просторног уређења, грађевинарства и екологије, које разматрају комисије и друга тијела Владе и надлежна за ову област, те Савет Министара БиХ.</p> <p>Такође, ово министарство одлучује о свим пројектима који имају утицаја на животну средину кроз институцију еколошке дозволе, која је основа за сва следећа одобрења за грађење или експлоатацију.</p>
<p>Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске</p>	<p>У надлежност Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде, а односе се на предметно подручје, спадају следећи послови:</p> <ul style="list-style-type: none"> одобравање шумскопривредне основе за ово подручје и директан утицај на начин газдовања шумама парка које се проводи и кроз послове стручног надзора а који се односе на: <ul style="list-style-type: none"> старање о правилном газдовању шумама а нарочито у погледу заштите и чувања шума праћење стања у области шумарства и старање о спровођењу закона и других прописа и општих аката из области шумарства. Потпун надзор над газдовањем привредним шумама из околине парка 	<p>Власници државних шума и шумског земљишта.</p> <p>Ово министарство је организовано кроз пет ресора од којих је ресор шумарства и ловства, који има 8 запослених, од значаја за овај пројекат. Овај ресор између осталог контролише и рад јавних предузећа и шумских газдинстава која газдују шумама из околине парка.</p> <p>Такође у саставу овог министарства налази се чак 8 управних организација и два јавна предузећа, тако да ова заинтересована страна располаже значајним капацитетима у погледу чланова/запослених, знања, опреме, рада. Субјекти који имају директан утицај на шуме предметних подручја су Агенција за шуме са својим капацитетима (дефинисани у наставку) и Јединица за имплементацију пројекта у шумарству.</p>	<p>Највећи потенцијал овог министарства тренутно је утицај који имају на Јавно предузеће »Шуме Републике Српске« а.д. Соколац у смислу добросусједског и домаћинског управљања овим шумама.</p> <p>Њихов допринос управљању овим подручјима може се најдиректније изразити кроз утицај на доношење одговарајуће законске регулативе која би се односила на заштићена подручја.</p>

Интересне стране	Активности/Одговорности	Капацитети	Потенцијали
Министарство трговине и туризма Републике Српске	<p>Дефинисање политике и стратегије развоја туризма и угоститељства у и околини националног парка;</p> <p>Предлагање смјерница за планирање и програмирање развоја туризма у парку и његовој околини и сарадња на тим пословима са одговарјућим републичким органима и организацијама</p> <p>Усмјеравање и предлагање мјера за:</p> <ul style="list-style-type: none"> - унапређење стања и развоја у овој области - реализацију инвестиција у туризам парка и околног подручја - кретање и појаву предметних подручја на туристичком тржишту - конкурентност туристичке понуде 	<p>Сектор туризма и угоститељства – помоћник министра</p> <ul style="list-style-type: none"> • Одјељење за туризам <p>Планира улагање у видове туризма који ће потакнути развој тзв. малог породичног бизниса што је од посебног значаја за туризам парка и околног подручја.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Одјељење за угоститељство • Одјељење за управно-правне и нормативне послове 	<p>Велики потенцијал овог министарства огледа се у подршци и могућем финансирању развојних туристичких пројеката који би били везани за туризам парка и околног подручја. Такође, ово министарство могло би иницирати умрежавање природних вриједности у туристичку понуду и њену промоцију. Министарство би могло пружати значајну подршку код развоја заједничке туристичке понуде са Националним парком „Дурмитор“ и повезивања са туристичким дјелатницима на подручју Дубровника у Хрватској.</p> <p>Стратегијом развоја туризма РС за период 2011–2020. Године предвиђа се израда мастер-плана за НП „Сутјеска“. Поменути план дефинисаће се правци туризма у националном парку. Поред наведеног, ово Министарство активно сарађује са Републичким заводом за заштиту културно-историјског и природног наслеђа и Министарством за просторно уређење, грађевинарство и екологију на пројектима који су везани за национални парк „Сутјеска“.</p>

Интересне стране	Активности/Одговорности	Капацитети	Потенцијали
<p>Министарство вањске трговине и економских односа БиХ – Сектор за природне ресурсе, енергетику и заштиту околиша</p>	<p>У Сектору за природне ресурсе, енергетику и заштиту околине обављају се студијско-аналитички, управни, нормативно-правни, стручно-оперативни, информацијско-документациони и административно-технички послови из области:</p> <ul style="list-style-type: none"> - управљања природним ресурсима - концесија - туризма - концесија - енергетике - заштите природних богатстава и околине <p>У сврху ефикасног обављања послова из надлежности овог сектора, организовано је пет Одсјека и то :</p> <p>Одсјек за водне ресурсе и туризам (запослених 1+8) Одсјек за примарну енергију и политику Одсјек за секундарну енергију и пројекте (1+7) Одсјек за заштиту околине (1+9) Одсјек за имплементацију пројеката (1+5)</p>	<p>Одсјек за заштиту околине (запослених 1+9) Задачи овог одсјека су:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Сарађује са институцијама БиХ и ентитета. - Прави динамику доношења аката из области и о томе обезбјеђује одговарајуће закључке и препоруке. - Обезбјеђује првођење одлука Вијећа министара БиХ, Парламента БиХ и других тијела за чије је извршење задужен одсјек. - Учествује у изради законских и подзаконских аката из надлежности заштите околине. - Сарађују са међународним организацијама и институцијама у БиХ и иностранству у склопу надлежности Министарства у области заштите околине, а посебно у провођењу међународних обавеза Босне и Херцеговине. - Прати и координира припреме за закључивање и имплементацију међународних споразума из области заштите околине којима приступа Босна и Херцеговина. - Координира активности у припреми, предлагању и провођењу закона, подзаконских и других прописа из области унапређења и заштите околине из надлежности Министарства. - Координира и обавља стручну експертизу припреме, евалуације и имплементације пројеката из области заштите околине у сарадњи с међународним организацијама, програмима и фондовима. - Координира сарадњу с институционалним структурама у БиХ, ентитетима и Дистрикту Брчко надлежним за проблематику околине и имплементацију међународних програма и пројеката у БиХ. Координација сарадње са невладиним организацијама и привредним субјектима у БиХ у креирању и провођењу политике животне средине и мјера за унапређење и заштиту околине. 	<p>Ово министарство односно одсјек сектора има могућност промоције националних паркова и биодиверзитета с циљем привлачења страних туриста, инвестиција, научних експедиција и повећања степена препознатљивости ових подручја у иностранству. Министарство би могло пружати значајну подршку код повезивања са Националним парком „Дурмитор“.</p> <p>Поред тога, ово министарство може директно помоћи код успостављања сарадње са међународним организацијама, програмима и фондовима који се баве заштитом природе и културног наслеђа.</p>

Интересне стране	Активности/Одговорности	Капацитети	Потенцијали
<p>Републички завод за заштиту природног и културног наслеђа Републике Српске</p>	<p>Обавља управне и друге стручне послове који се односе на:</p> <ul style="list-style-type: none"> - одређивање, евиденцију, истраживање и вредновање некретнина и покретних ствари - утврђивање својства културно-историјског или природног наслеђа - израду студија и елабората у процедури проглашавања добра заштићеним - вођење централног регистра заштићених добара - вођење централног регистра заштићених подручја - израду пројеката за рестаурацију, реконструкцију и конзервацију културно-историјског и природног наслеђа - давање сагласности на стручне елаборате за реконструкцију и рестаураторске радове на заштићеним добрима и њихову адаптацију и ревитализацију - израду стручних елабората о заштити и коришћењу добара у поступку израде просторних и урбанистичких планова - издавање одобрења за привремено изношење заштићених добара у иностранство - издавање одобрења за археолошка и друга истраживања - услове за коришћење заштићених добара; - стручни надзор над радом организација за заштиту - издавачку дјелатност - објављивање стручних радова и публикација - координацију и спровођење пројеката - стручно усавршавање - сарадњу са органима и организацијама из области заштите и са корисницима или власницима културно-историјских и природних добара ради њихове заштите, те друге послове у складу са законом. 	<p>Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа је у саставу Министарства просвјете и културе је републичка управна организација.</p> <p>У организационом смислу Завод је подијељен на три одјељења:</p> <ul style="list-style-type: none"> - заштита културно-историјског наслеђа, - заштита природног наслеђа, - општи послови. <p>Одјељења су формирана на начин да се обезбјеђује мултидисциплинаран приступ пословима. Тако у Одјељењу за заштиту природе и у Одјељењу за заштиту културно-историјског наслеђа раде ускоспецијализовани стручни кадрови.</p> <p>Завод је опремљен најсавременијом рачунарском и другом потребном опремом и има потписане уговоре о сарадњи са више домаћих и страних институција у области заштите.</p>	<p>Завод је до сада урадио читав низ веома квалитетних докумената, међу осталим – валоризације културно-историјског и природног наслеђа за бројне општине, те студије и елаборате за проглашење више од 30 природних добара и заштићених подручја. За Национални парк „Сутјеска“ значајно је, да су у Заводу у изради обимне студије за проширење националног парка, те успостављање прекограничног резервата биосфере Дрина и сл.</p> <p>Завод има податке о стању наслеђа у више од половине општина Републике Српске, јер се непрестано ради на рекогносцирању и евидентирању добара која заслужују заштиту.</p> <p>Завод је много урадио на подмлађивању кадра и едукацији својих стручњака, који углавном добро владају енглеским језиком и великим бројем рачунарских програма.</p> <p>Завод би могао дати значајан допринос изради плана управљања за ово подручје, јер се предметно подручје налази у њиховом дјелокругу и интересном пољу дјеловања.</p> <p>У управљање би се могли укључити кроз сугестије и приједлоге, а уз искуства са досадашњим планом управљања, јер вероватно добро знају, како се управљање и спровођење мјера досадашњег плана управљања одразило на терену.</p> <p>Такође, могу утицати на управљање овим подручјем и преко Министарства за просторно уређење, грађевинарство и екологију јер ово министарство од њих тражи мишљење за сваки појединачни пројекат о ком одлучује.</p> <p>Њихова добит у свему је јачање дјелатности и утицаја у овом интересном пољу дјеловања.</p>

Интересне стране	Активности/Одговорности	Капацитети	Потенцијали
Фонд за заштиту животне средине Републике Српске	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Дјелатност прикупљања и редистрибуције финансијских средстава за финансирање заштите животне средине на подручју Републике Српске и програма чији је циљ унапређење заштите животне средине . ✓ Финансијско посредовање: <ul style="list-style-type: none"> - подршка у остваривању задатака који произилазе из обавеза и одговорности према међународној заједници из области заштите животне средине. - сузбијање штете по животну средину у случају када се не може приписати одговорност за изазивање штете одређеном лицу - помоћне дјелатности у финансијском посредовању које обухватају: пружање услуга које саме нису финансијско посредовање, али су укључене или су у блиској вези са финансијским посредовањем - регулисање дјелатности јавних установа које обезбјеђују заштиту животне средине на нивоу ентитета ради управљања програмима чији је циљ унапријеђење заштите животне средине које обухвата: <ul style="list-style-type: none"> - подршку мјерама у циљу заштите животне средине, нарочито у области развоја и финансирања информативног система, образовања и ширења информација, истраживања и активности јавности које се односе на заштиту животне средине - унапређење развоја економске структуре која је повољна за животну средину - очување заштићених животних подручја - унапређивање еколошке свијести јавности и истраживање животне средине 	<p>Фонд је финансијска институција која има својство правног лица .</p> <p>Фонд је са својим управним органима у потпуности капацитиран како организационо, тако и са кадровима и опремом.</p> <p>Средства која се слијевају у Фонд обезбјеђују се на основу закона из:</p> <ul style="list-style-type: none"> - накнада за кориштење природних ресурса животне средине и утицаја на животну средину - буџета РС - накнада коју плаћају загађивачи животне средине - донација - остварене добити на основу пословања Фонда - осталих извора у складу са законом. 	<p>У току је процедура доношења новог закона о Фонду и финансирању животне средине, у којем се планира проширити дјелатност Фонда. Након доношења новог закона у плану је доношење низа правилника и уредби по принципу „загађивач плаћа“, гдје би буџет Фонда изашао на неколико десетина милиона КМ.</p>
Републичка управа за геодетске и имовинско-правне послове	Мјесто и улога Републичке управе за геодетске и имовинско-правне послове одређени су Законом о републичкој управи ("Службени гласник Републике Српске", број 118/08 и 74/10)	Базе података о катастру непокретности које могу дати увид у власничку структуру парка и околног подручја. Поуздани извори информација о положају граница парка и околног подручја, ентитетских граница и сл.	Републичка управа је значајан извор информација и картографских и табеларних података. То је значајно и за утврђивање граница шума и шумског земљишта.

Интересне стране	Активности/Одговорности	Капацитети	Потенцијали
Агенција за шуме	<ul style="list-style-type: none"> Обавља одређене стручно-техничке и контролне послове од општег интереса који се односе на управљање и газдовање шумама и шумским земљиштем како у резерватима тако и у њиховој околини Израђује шумскопривредну основу Прати утрошак средстава посебних намјена за шуме, Обезбјеђује сарадњу у примијењеним истраживањима, Врши контролу и праћење извршених радова Јавног предузећа шумарства Одговорна је за праћење здравственог стања шума Израђује програм утврђивања граница шума и шумског земљишта у својини Републике 	<p>Основана је 2008. године и располаже значајнијим стручним капацитетима.</p> <p>Организована је кроз два сектора од којих је од значаја за предметна подручја Сектор управљања и газдовања шумама.</p> <p>У овом сектору обављају се послови у оквиру одјељења, и то:</p> <p>1.1. Одјељење за планирање, мониторинг и газдовање шумама</p> <p>1.2. Одјељење за развој и информатику.</p> <p>У одјељењу за планирање, мониторинг и газдовање шумама образује се:</p> <p>1.1.1. Извјештајно-прогнозна служба, са статусом групе.</p>	<p>Потенцијал ове агенције прије свега је тај што они добијају извјештаје о мониторингу са терена и на основу тих извјештаја планирају и проводе корективне акције које се односе како на управљање тако и на стање шума, како претметних локалитета тако и њихове околине.</p> <p>Исто тако на основу тих извјештаја праве и прогнозе стања ових шума и предвиђање одређених појава које могу бити од великог значаја за шуме у националном парку „Сутјеска“. За национални парк могу бити јако значајне и шумскопривредне основе за шуме у околини парка које припрема ова Агенција, јер начин искориштавања шума утиче и на развој неких дјелатности у околини парка. За управљање националним парком биће врло важно да се успостави размјена података у договореном електронском формату између управе НП и Агенције, на бази којих ће управа НП лакше планирати своје активности.</p>
Шумарски факултет у Бањој Луци	<ul style="list-style-type: none"> Истраживање и пројектовање у области узгоја, заштите, уређивања и искоришћавања шума, ловства, унапређења и проширења шумског фонда, биодиверзитета и шумских екосистема, економике и организације у шумарству израда карата, шумскопривредних и ловнопривредних основа, елабората, пројеката, просторних планова и стручно-техничке документације из области шумарства, ловства, заштите природе, очувања и унапређења животне средине вршење надзора над израдом дугорочних планова газдовања шумама и експертиза у области шумарства и прераде дрвета 	<p>Основан је 1992. године и располаже значајнијим стручним капацитетима, како кадровским тако и литературним.</p> <p>Факултет је до сада са наставом и истраживањима био слабо присутан на подручју националног парка „Сутјеска“.</p> <p>Сигурно је да факултет има капацитете и за обимнија истраживања и веће присуство на овим локалитетима.</p>	<p>Њихов допринос управљању овим подручјем био би прије свега стручни и огледао би се кроз уважавање њихових ставова и сугестија. Поред тога, могли би дати свој допринос тако што би ставили на располагање податке из истраживања у подручју.</p> <p>Њихова највећа добит би било спровођење научноистраживачког рада на том подручју и едукација.</p>

Интересне стране	Активности/Одговорности	Капацитети	Потенцијали
Шумарски факултет у Сарајеву	<ul style="list-style-type: none"> Истраживање и пројектовање у области узгоја, заштите, уређивања и искоришћавања шума, ловства, унапређења и проширења шумског фонда, биодиверзитета и шумских екосистема, економике и организације у шумарству израда карата, шумскопривредних и ловнопривредних основа, елабората, пројеката, просторних планова и стручно-техничке документације из области шумарства, ловства, заштите природе, очувања и унапређења животне средине вршење надзора над изразом дугорочних планова газдовања шумама и експертиза у области шумарства и прераде дрвета 	<p>Шумарски факултет Универзитета у Сарајеву основан је 1948. године и међу најстаријим је високошколским установама у Босни и Херцеговини.</p> <p>Данас Шумарски факултет представља обновљену и подмлађену универзитетску чланицу која са модерно опремљеним учионицама, лабораторијама, наставним училима и збиркама настоји реализовати своју мисију и визију. Приоритет је и даље, кадровско и материјално јачање. На факултету данас раде три редовна професора, три ванредна професора, једанаест доцентата, десет виших асистената и четири асистента.</p> <p>Факултет је у прошлости спроводио теренску наставу и истраживања на подручју парка, поготово у резервату „Перућица“.</p>	<p>Њихов допринос могао би бити сличан доприносу Шумарског факултета у Бањој Луци, а поготово би могли пружати искуства са дугогодишњим истраживањем на подручју парка у прошлости, те контакте са страним истраживачким институцијама које су можда некада сарађивале на истраживањима у парку.</p>
Пољопривредни факултет Бања Лука	<ul style="list-style-type: none"> Научноистраживачки рад Научне и стручне публикације Генетички ресурси Сјеменарство 	<p>Поред редовног наставног процеса овај факултет дјелује и кроз 5 института, од којих су за овај пројекат значајни Институт за агроекологију и земљиште и Институт за сточарство.</p>	<p>Могли би истраживати додатне дјелатности у пољопривреди у окружењу, које би подржавале едукативни аспект овог парка (храна, смјештај, превози за истраживаче и сл.)</p> <p>Такође, могли би истражити и неке аутохтоне сорте говеда на овим подручјима и истражити могућности заштите генетичких ресурса истих, а то повезати и са одржавањем ливада и катуна у националном парку. Истраживање оптималног одржавања ливада могло би се користити за планирање активности управе НП на том подручју, а и за развој сеоског туризма у самом парку, који би могао повезати заштиту природног и културног наслеђа (катуни, љетна испаша, одржавање ливада и слично). Поред тога могао би служити као примјер за слична заштићена подручја у широм региону.</p> <p>Поред овога могли би развити производњу сјемена вриједних примјерака флоре са ових подручја, тј. њихове околине, која би касније могла бити и дјелатност управе НП као могућност извора финансирања.</p>

Интересне стране	Активности/Одговорности	Капацитети	Потенцијали
Природно-математички факултет у Бањој Луци	<ul style="list-style-type: none"> • Научноистраживачки рад • Еколошко-вегетацијска истраживања у области заштите природе, очувања и унапређења животне средине, унапређења и проширења шумског фонда, биодиверзитета и екосистема 	<p>Основан је 1996. године и располаже значајнијим стручним капацитетима, како кадровским тако и литературним. На факултету настава се одвија у чак 8 различитих студијских програма од којих за ова подручја од значаја могу бити катедре за:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▲ биологију ▲ екологију и заштиту животне средине ▲ географију и ▲ просторно планирање. <p>Међутим, до сада нисмо нашли неки рад публикован од стране ове институције који би био везан за истраживања на овим подручјима.</p>	<p>Њихов допринос управљању овим подручјем би био прије свега стручни и огледао би се кроз истраживање флоре и фауне, сугестије за управљање посјетиоцима, поготово за планинарски туризам, сеоски туризам и одржавање катуна (значајно и за просторно планирање) и слично. Поред тога могли би дати свој допринос тако да би дали на располагање податке из истраживања у подручју. Тако би управа НП лакше планирала своје активности. Њихова највећа добит било би спровођење научноистраживачког рада на том подручју и едукација.</p>
Институт за генетичке ресурсе – Универзитет у Бањој Луци	Активности из области очувања и одрживог коришћења генетичких ресурса у Републици Српској	<p>Научноистраживачки институт који је дио Универзитета у Бањој Луци, располаже великим стручним капацитетима. Међутим, до сада нисмо нашли неки рад публикован од стране ове институције који би био везан за истраживања на овим подручјима.</p>	<p>Њихов потенцијални допринос су истраживања за очување биљних генетичких ресурса овог подручја – очување биодиверзитета и анализа угрожених биљних ресурса на подручју. Тако би управа НП добила податке о угроженим биљним ресурсима и искуство у мјерама за очување угрожених биљних ресурса на подручју. Институт би могао помоћи и око евентуалног успостављања сјеменарске производње на подручју парка.</p>
Јавно предузеће "Шуме Српске"	<ul style="list-style-type: none"> • Узгој и заштита шума • Искористићавање шума • Истраживање и експериментални развој у природним наукама • Санитарне и друге дјелатности • Заштита културних добара, природних и других знаменитости • Дјелатност ботаничких и зоолошких вртова и других природних резервата • Лов, расплод дивљачи 	<p>Јавно предузеће у свом саставу има три истраживачко-развојна и пројектна центра („Истраживачко-развојни и пројектни центар“, „Центар за сјеменско-расадничку производњу“ и „Центар за газдовање кршом“), од којих су прва два од значаја за национални парк. Предузеће располаже значајнијим кадровским капацитетима у оквиру појединих шумских газдинстава, шумских управа и радних јединица.</p>	<p>Тренутни потенцијал овог предузећа огледа се у добросусједском газдовању околним привредним шумама.</p> <p>Њихов допринос управљању овим подручјем би био заштита прије свега од даљње експлоатације и деградације шумског фонда у граничном подручју парка; сјеча је сада у националним парковима ионако забрањена. Поред тога су консензус и договор о могућим активностима у граничним подручјима националног парка и у сусједним шумама пресудни за успостављање природњачког туризма у околини националног парка, који би могао бити и индиректан извор финансирања.</p>

Интересне стране	Активности/Одговорности	Капацитети	Потенцијали
ШГ "Маглић" за ШПП "Горње дринско" са сједиштем у Фочи	Узгој и заштита шума Искоришћавање шума		Тренутни потенцијал ових газдинстава огледа се у добросусједском газдовању околним привредним шумама. Њихов допринос могао би бити од помоћи око: <ul style="list-style-type: none"> • Заштите шума у околини парка (нпр. пред дивљом сечом и криволовом) • Консензус и подршка активностима за посјетиоце у националном парку и околини парка (нпр. за даљњи развој природњачког туризма, планинарског туризма, одржавање сточарства, успостављање бициклистичких и поучних стаза, дефинисање локација за рафтинг и сл.) • Мониторинг статуса шума и биодиверзитета • Помоћ код дефинисања могућности за проширења граница парка.
ШГ „Зеленгора“ за ШПП "Калиновичко-трновско" са сједиштем у Калиновику и шумском управом у Трнову	Услугне дјелатности у шумарству и искоришћавању шума Трговина на велико дрветом Планинарски домови и куће Кампови и камповалишта Складишта и стоваришта Израда и управљање базама података	С обзиром на активности, стручни кадар, посједовање одговарајућих података имају велики капацитет у заштити и мониторингу биодиверзитета на подручју парка.	
Општина Фоча	Дефинише просторни план на подручју општине Преко надлежног одјељења сарађује са управом НП Финансијски помаже манифестацијама које промовишу национални парк и туристичку понуду на подручју своје општине	Са површином од 1.115 km ² општина Фоча спада у ред највећих општина у РС и БиХ. На подручју општине налази се национални парк „Сутјеска“ са прашумом Перућица, планине Зеленгора и Маглић, кањон ријеке Таре који ову општина дијели са сусједним црногорским општинама, низ језера богатих рибом, те значајни природни резервати (раритети, ендеми, паркови и сл). Према посљедњем попису становништва из 1991. године, општина је имала 40.513 становника.	Општина има велик капацитет у просторном планирању садржаја околине и парка чиме у великој мјери може утицати на развој инфраструктуре, промоцију и подршку развоју туризма наслоњеног на парк, еко-пољопривреду и друге дјелатности. Поред тога може изградити инфраструктуру на подручју општине у циљу промоције и развоја парка, израдити стратегију развоја туризма, подржавати повећање броја запослених у области туризма и сл. Њихова добит је у већем броју туристичких посјета на подручју општине и промоција општине.
Општина Гацко		Гатачка општина захвата површину од 736 km ² на којој живи близу 11.000 становника.	Општина има сличне могућности утицаја и учешћа у развоју НП „Сутјеска“ као Општина Фоча, али у мало мањем обиму и везано за неке друге дјелатности.

Интересне стране	Активности/Одговорности	Капацитети	Потенцијали
Општина Калиновик		<p>Калиновик има површину од 685 km² и имала је 1991. године 4.667 становника, односно око 6,5 по квадратном километру.</p> <p>На територији општине Калиновик данас живи 3.500 становника, од чега већину чини сеоско становништво.</p> <p>Према квалификацијама Владе Републике Српске, општина Калиновик сврстана је у изразито неразвијена подручја.</p>	<p>Општина има сличне могућности утицаја и учешћа у развоју НП „Сутјеска“ као Општина Фоча, али у мало мањем обиму и везано за неке друге дјелатности.</p>
Привредна комора РС	<p>Промоција и презентација Едукација</p>	<p>Располаже мрежом комора на територији РС. Њен рад је организован кроз пет подручних привредних комора поред главне републичке коморе. За ова подручја надлежна је Привредна комора Бање Луке.</p> <p>Поред подручних привредних комора, Комора РС свој рад организује и кроз удружења од којих значај за ова подручја има:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Удружење шумарства и прераде дрвета - Удружење трговине, туризма и угоститељства - Центар за квалитет и развој, ЕУ пројекти и сајмови. 	<p>Велики потенцијал Привредне коморе огледа се у промоцији ових подручја на цијелој територији РС и БиХ, а и шире, уз велики утицај на друге републичке и приватне организације у смислу инвестирања и улагања на предметним подручјима и њиховој околини.</p> <p>Наведене активности привредне коморе могле би знатно побољшати свијест и препознатљивост ових подручја, а уз значајнија улагања, прије свега у туризам, утицати на развој околине ових подручја.</p>
Туристичка организација Републике Српске	<p>Промоција и подстицање развоја туризма на територији Републике Српске Уочавање нових туристичких ресурса Подршка развоју нових туристичких капацитета и производа</p>	<p>Мрежа 30 туристичких организација у општинама (28) и градовима (2) у РС Велике активности на промоцији туристичке поуде у иностранству Традиционално присуство на великим међународним сајмовима туризма</p>	<p>Туристичка организација могла би промовисати национални парк „Сутјеска“ као подручје јединственог природног и културног наслеђа и помоћи код повезивања са сличним парковима у БиХ и иностранству, а и са tour-оператерима и туристичким организацијама из иностранства, поготово из сусједних земаља (Црна Гора, Хрватска).</p> <p>Могла би помоћи и код израде квалитетних туристичких програма и понуда које би имале за ослонац вриједности националног парка и његове околине кроз умрежавање природних вриједности.</p> <p>Организовање туристичких и других манифестација које промовишу туризам на предметном подручју.</p>
Феријални савез Републике Српске.	<p>Невладина организација која се бави развојем омладинског туризма, односно свих облика и садржаја организованог и индивидуалног одмора и рекреације дјецe и омладине.</p> <p>Главни циљ је повећање мобилности младих као и развијање омладинског туризма у Републици Српској.</p>	<p>Прошле године Феријални савез РС је на подручју НП „Сутјеска“ организовао Камп пријатељства. Након тога је основан Организациони одбор за развој омладинског туризма који чине чланови ФЕРС-а, ТОРС-а и МТТ-а. Активности се настављају ове године са организацијом Кампа на подручју „Сутјеске“, с тим што ће након Кампа бити одржана Конференција о омладинском туризму.</p>	<p>Феријални савез се фокусирао на подручје НП „Сутјеска“ из разлога што је то подручје препознато као идеално подручје за развој омладинског и едукативног туризма. НП и ФЕРС би уз даљу уску сарадњу око промоције и унапређења омладинског туризма могли промовисати НП „Сутјеска“ код младе популације, која ће касније, у одрасло доба бити језгро посјетилаца парка.</p>

Интересне стране	Активности/Одговорности	Капацитети	Потенцијали
Туристичка организације Општине Фоча	<p>Промоција и подстицање развоја туризма општине</p> <p>Уочавање нових туристичких ресурса</p> <p>Подршка развоју нових туристичких капацитета</p> <p>Визија Туристичке организације и општине Фоча у погледу развоја туризма је да кориштењем свих расположивих туристичких ресурса и захваљујући њиховој промоцији општина Фоча постане привлачна туристичка дестинација за становнике других општина, регија и држава и мјесто гдје ће домаће становништво бити задовољно туристичким садржајем</p>	<p>Званично почела са радом 2005.</p> <p>Туристичка организација општине Фоча основана је за извршење послова односно дјелатности којима се обезбјеђује остваривање права и задовољавање потреба грађана у области туризма, те ради вршења послова развоја, очувања и заштите туристичких вриједности општине Фоча.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Велики потенцијал ове организације огледа се у могућности промоције и организовања културних, спортских, умјетничких и других манифестација које доприносе промоцији изворних вриједности и обогаћивању туристичке понуде парка, • Организовање туристичко-информативне дјелатности, • Посредовање у пружању услуга туристичког водича • Посредовање у пружању услуга смјештаја • Сарадња са правним и физичким лицима, која су посредно или непосредно укључена у туристички промет (угоститељски туризам, рафтинг, планинарење и слично)
НВО и друге организације			
Друштво за заштиту природног наслеђа „Арбор Магна“ Бања Лука	Истраживање, евидентирање и заштита споменика природе, флоре, микрофлоре и дендрофлоре	Стручни капацитети, велики број истакнутих стручњака из природних наука који дјеломично волеонтерски раде и доприносе истраживању, евидентирању и заштити споменика природе, флоре, микрофлоре и дендрофлоре. Међутим, активности овог удружења на овом подручју нису толико изражене као нпр. у другим националним парковима.	Сугестије, приједлози, идеје Научноистраживачки пројекти у парку и његовој околини.
Ловачко удружење „Бакић“ Фоча	Заштита ловне дивљачи Узгој дивљачи Одстрел	Стручни капацитети, дугогодишњи искусни ловци Израђена ловачка инфраструктура Традиција улова и узгоја дивљачи Спречавање криволова и мониторинг популације дивљачи на територији њеног дјеловања битне су активности овог удружења које има значајне ефекте и за сам парк.	Ловно подручје НП „Сутјеска“ је око 53.000 ha, Ловачког удружења „Бакић“ око 78.000 ha и представља значајан потенцијал туристичког развоја локалне заједнице. Иако се у парку убудуће неће проводити лов, дуга традиција овог удружења у околини доприноси промоцији цијелог подручја и повећању степена препознатљивости у регији и шире.
Центар за развој Херцеговине	Промовисање предузетништва, подршка развоју малих и средњих предузећа, стварање услова за отварање нових радних мјеста и побољшање укупне економске ситуације на подручју Херцеговине	<ul style="list-style-type: none"> • Израда развојних пројеката • Прибављање финансијских средстава за реализацију пројеката кроз сарадњу са међународним и домаћим институцијама и организацијама • Управљање пројектима • Умрежавање привредних субјеката и успостављање партнерства између приватног и јавног сектора 	Потенцијал овог удружења огледа се у помоћи развоју малим привредницима и приватним туристичким организацијама у парку и околини парка кроз стручне сугестије, израду развојних пројеката, управљање пројектима, умрежавање привредних субјеката и успостављање партнерства између приватног и јавног сектора на овом подручју. Удружење би могло знатно помоћи развоју и повезивању туристичких радника на подручју парка.

Интересне стране	Активности/Одговорности	Капацитети	Потенцијали
Планинарски друштво „Зеленгора“ из Фоче	Промоција планинарења	<p>ПД „Зеленгора“, једно од најстаријих друштава у бившој Југославији.</p> <p>Друштво је организовано у више секција и окупља око 130 активних планинара из Фоче и шире.</p>	<p>Промоција планинарења</p> <p>Организовање недељних излета на матичну планину и акција на планине у региону</p> <p>Афирмисање планинарског спорта у регији.</p> <p>Помоћ око повећања препознатљивости парка у ширем окружењу, помоћ око обуке туристичких водича</p>
СЕРДА – Сарајевска регионална развојна агенција	Промовисање предузетништва, подршка развоју малих и средњих предузећа, стварање услова за отварање нових радних мјеста и побољшање укупне економске ситуације на подручју регије	<ul style="list-style-type: none"> - Располаже значајним капацитетима - основана је у мају 2003, тренутно СЕРДА-у чини 35 чланова/оснивача/општина регије - Значајна финансијска средства - У 2011, проводе, између осталог, и пројекат: <i>Подршка развоју еко-туризма у Националном парку „Сутјеска“.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - Израда развојних пројеката - Прибављање финансијских средстава за реализацију пројеката кроз сарадњу са међународним и домаћим институцијама и организацијама - Управљање пројектима - Умрежавање привредних субјеката и успостављање партнерства између приватног и јавног сектора - Организовање стручних семинара, - Израда промотивних материјала <p>Агенција би могла знатно помоћи развоју и повезивању туристичких активности на подручју парка.</p>

**ПРИЛОГ 7: ПРОВЕДЕНА ТЕРЕНСКА ИСТРАЖИВАЊА, РАДИОНИЦЕ И
САСТАНЦИ**

РАДИОНИЦЕ

РАДИОНИЦА БР.	МЈЕСТО И ДАТУМ ОДРЖАВАЊА	ТЕМА
1.	Национални парк „Сутјеска“, 07.04. 2011.год.	Допуна плана управљања за НП „Сутјеска“
2.	Хотел „Младост“ НП „Сутјеска“, 11.07.2011.год.	Ажурирање плана управљања за НП „Сутјеска“
3.	Просторије НП „Сутјеска“, Тјентиште, 15.05.2012.год.	Радионица за локалне интересне стране поводом израде плана управљања за НП „Сутјеска“!
4.	Просторије НП „Сутјеска“, Тјентиште 18.05.2012.год.	Израда плана управљања за НП „Сутјеска“

САСТАНЦИ

Р.БР.	МЈЕСТО И ДАТУМ ОДРЖАВАЊА	ТЕМА
1.	Министарство трговине и туризма Републике Српске, 13.04.2011. године	Управљање у заштићеним шумским подручјима са посебним освртом на развој туристичке дјелатности у националном парку (еко, етно, агро, рурални таризам).
2.	Јавно предузеће Шуме Републике Српске, 10.05. 2011. године	Прикупљање информација о шумско привредним основама које је до сада радила ова институција за подручје парка, периоду њихове важности, проблемима и приликама са којима су се суочавали, о стању шума и другим питањима која су везана за израду планова управљања за НП „Козара“, заштићена подручја „Јањ“ и „Лом“ и ажурирање плана управљања за НП „Сутјеска“.
3.	Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, 13.05.2011. године	Прикупљање информација о броју и постојећем стању заштићених природних и културних вриједности парка, активностима завода на подручју парка (истраживања, конзервације, пројекти за обнову,..).
4.	Просторије општине Фоча , 14.05.2012. године	Допуна плана управљања за НП „Сутјеска“
5.	Туристичка организација Општине Фоча, 16.05.2012. године	Допуна плана управљања за НП „Сутјеска“

Р.БР.	МЈЕСТО И ДАТУМ ОДРЖАВАЊА	ТЕМА
6.	Министарство за просторно уређење и грађевинарство Бања Лука, 21.05.2012. године	Планови управљања за НП „Козара“, заштићена подручја „Јањ“ и „Лом“ и ажурирање плана управљања за НП „Сутјеска“
7.	Завод за заштиту природе РС, 23.05.2012. године	Планови управљања за НП „Козара“, заштићена подручја „Јањ“ и „Лом“ и ажурирање плана управљања за НП „Сутјеска“

ТЕРЕНСКА ИСТРАЖИВАЊА

Р.БР	МЈЕСТО И ДАТУМ	ДАТУМ
1.	Терен НП „Сутјеска“	Април 2011. година
2.	Терен НП „Сутјеска“	Јул 2011. година
3.	Терен НП „Сутјеска“	Мај 2012. година